

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İHYÂÜ ULÛMİ'D-DÎN ADLI ESERDE GEÇEN İBADETLER
FIKHİNİN ŞAFİÎ MEZHEBİNDE TERCİH EDİLEN GÖRÜŞLERLE
MUKAYESESİ

Esat Mert TÜRKER

Kasım/2024

BATMAN

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İHYÂÜ ULÛMİ'D-DÎN ADLI ESERDE GEÇEN İBADETLER
FIKHİNİN ŞAFİÎ MEZHEBİNDE TERCİH EDİLEN GÖRÜŞLERLE
MUKAYESESİ

Esat Mert TÜRKER

Danışman
Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN

Diğer Jüri Üyeleri
Prof. Dr. Metin YİĞİT Doç. Dr. Bedri ASLAN

Kasım/2024
BATMAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Esat Mert TÜRKER tarafından hazırlanan “İhyâü Ulûmi’-d-Dîn Adlı Eserde Geçen İbadetler Fıkhnın Şafî Mezhebinde Tercih Edilen Görüşlerle Mukayesesi” adlı tez çalışması .../.../... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Metin YİĞİT

Danışman

Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN

Üye

Doç. Dr. Bedri ASLAN

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Bu tez çalışması tarafından nolu proje ile desteklenmiştir.

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

Esat Mert TÜRKER

Tarih: 22/11/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ İHYÂÜ ULÛMİ'D-DÎN ADLI ESERDE GEÇEN İBADETLER FIKHİNİN ŞAFİÎ MEZHEBİNDE TERCİH EDİLEN GÖRÜŞLERLE MUKAYESESİ

Esat Mert TÜRKER

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukûku Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN

2024, 113 Sayfa

İmam Gazzâlî'nin İslami ilimlerde yetkin olduğu su götürmez bir gerçektir. Mensubu olduğu Şafîî mezhebinde de haklı bir şöhrete sahiptir. Burada çalışmamızın amacı İmam Gazzâlî'nin mensubu olduğu Şafîî mezhebinin genel kabul gören görüşlerine ne derece mutabık kaldığını ve bu mezhebin görüşlerinden farklı düşündüğü hususların neler olduğunu tespit etmek olacaktır. Başta temizlik ile ilgili meseleler ele alınmıştır. Ardından namaz, zekât, oruç ve hac ibadetiyle ilgili meseleler karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Yer yer farklılıklar belirtilerek ihtilaflı meseleler tespit edilmiştir. Son kısımda ise belli başlı ihtilaflar özet bir şekilde sunularak bir sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Abdest, Farz, Müstehap, Namaz, Rükün, Şart, Vacib, Mübah

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

COMPARISON OF THE FIKH OF WORSHIP NAMED IN THE WORK CALLED IHYÂÛ ULÛMÎ’DÎN WITH THE OPINIONS PREFERRED IN THE SHAFII SECT

Esat Mert TÜRKER

**BATMAN UNIVERSITY GRADUATE EDUCATION SOCIAL SCIENCE
INSTITUTE BASIC ISLAMIC SCIENCES ISLAMIC LAW DEPARTMENT**

Advisor: Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN

2024, 113 Pages

It is an undeniable fact that Imam Gazzali was competent in Islamic sciences. He also has a well-deserved reputation in the Shafii sect to which he belongs. Imam Nawavi, who lived about a century after him and was a true scholar and a scholar at the level of a mujtahid, also had a famous place within the Shafi'i sect to which he belonged. The subject of our study is the comparison of Imam Gazzali's work called *Ihyâ' ul-ûmî'dîn* and Imam Nevevi's work called *Minhac* in the context of worship. Here, the aim will be to determine to what extent Imam Gazzali agrees with the generally accepted views of the sect he belongs to and what aspects and issues he thinks differently from this sect. Firstly, issues related to cleanliness were discussed. Then, issues related to prayer, alms, fasting and pilgrimage are discussed in a comparative manner. Controversial issues have been identified, with differences noted here and there. In the last part, the main controversies are presented briefly and a conclusion is reached.

Keywords: Ablution, Fard, Mustahab, Prayer, Rukun, Condition, Wajib

ÖNSÖZ

Kalemle yazmayı, insana bilmediğini öğreten sonsuz kerem sahibi Allah’a hamd, O’nun habibine salât-u selâm olsun. İslâm tarihi boyunca hiç şüphesiz ayrı bir yere sahip ve İslami ilimlerde birçok âlim yetişmiştir. Bu Âlimlerden birisi de İmam Gazzâlî’dir. İmam Gazzâlî islâmi ilimlerin birçok dalında derinleşmiş ve eser vermiş bir din bilginidir. Özellikle kelam, mantık, felsefe, fıkıh gibi alanlarda yetkinliğini ispatlamıştır. Günümüzde daha çok felsefe alanında yaptığı eleştirilerle ön plana çıksa da diğer alanlarda en az felsefe kadar rûştünü ispatlamış bir din bilginidir. Ancak günümüzde onun fıkıh alanındaki yetkinliği yeterince ön plana çıkarılmış değildir. İmam Gazzâlî’nin zekası ve başarısı çevresindeki insanların ilgisini çekmiştir. Devrinin yöneticileri tarafından bile kendisine ayrı bir önem atfedilmiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan İhyaü Ulûmi’-d-dîn adlı eser her kesim tarafından büyük ilgi görmektedir. Öyle ki bu eser bazı dönemlerde tasavvuf erbabınca vird olarak bile okunmuştur. Eserdeki ibadetlerle ilgili fıkhi hükümlerin İmam Gazzâlî’nin mensubu olduğu Şâfiî mezhebinin genel kabul gören görüşleriyle ne kadar örtüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir. İmam Gazzâlî müctehid seviyesinde bir İslâm âlimidir. Bu çalışmamızda yazarımızın bir müntesip gibi mi yoksa bir müctehid gibi mi bu eserini yazdığını tespit etme gayesiyle bu konuyu seçtik. Bu süreçte eksiklerimi hoş görüsü ve birikimiyle bana gösteren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Abdulbasit SALTEKİN’e desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Esat Mert TÜRKER

Batman 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Önemi	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı.....	1
1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2
1.4. Çalışmanın Sınırlandırılması	3
1.5. Çalışmanın Sunulması	3
1.6. İmam Gazzâlî'nin Hayatı.....	4
1.6.1. İlim tahsili.....	4
1.6.2. İmam Gazzâlî'nin eserleri;.....	6
1.6.3. Fikir hayatı ve etkileri	7
2. BEDENÎ İBADETLER.....	12
2.1. Temizlik ve Temizlenmesi Gereken Necasetler	12
2.2. Temizlikte Kullanılacak Maddeler	13
2.3. Temizliğin Yapılma Şekli.....	17
2.4. Hadesten Temizlenme İle İlgili Hükümler ve Tuvalet Adabı.....	17
2.5. Abdest ve Farzları.....	18
2.5.1. Niyet	18
2.5.2. Yüzü yıkamak.....	19
2.5.3. Elleri dirseklerle beraber yıkamak.....	19
2.5.4. Baş meshetmek, ayakları yıkamak ve tertip.....	19
2.6. Abdestin Sünnetleri.....	19
2.7. Abdestin Mekruhları	21
2.8. Gusül Abdesti	22
2.9. Teyemmüm	23
2.9.1. Teyemmümün alınış şekli.....	23
2.9.2. Teyemmümün sünnetleri	24

2.9.3. Teyemmümü bozan durumlar.....	25
2.10. Beden Temizliği.....	25
2.10.1. Başta oluşan bit ve pire gibi maddeler	25
2.10.2. Sakal temizliği.....	26
2.10.3. Parmak aralarında oluşan kirlerin giderilmesi	26
2.10.4. Parmak uçları ve tırnak aralarında biriken kirlerin giderilmesi.....	26
2.11. Hamamla İlgili Görüşler	26
2.12. Beden Temizliği ile İlgili Muhtelif Meseleler	27
2.12.1. Göbek kesimi ve sünnet olma.....	28
2.12.2. Sakal bırakma.....	29
2.12.3. Sakalla ilgili hükümler.....	29
2.13. Namazla İlgili Amellerin Fazileti	29
2.14. Namazın Farzları.....	30
2.14.1. Niyet	30
2.14.2. İftitah tekbiri.....	30
2.14.3. Kıyam ve kıraat.....	31
2.14.4. Rükû etmek	33
2.14.5. Rükûdan kalkınca beli tam doğrultmak	33
2.14.6. Secde	33
2.14.7. Teşehhüd	35
2.15. Namazın Sünnetleri.....	37
2.16. İmamet ve Cemaat ile İlgili Hükümler	40
2.17. Kıraatte Yapılması Gerekenler	41
2.18. Rükünlerde Yapılması Gerekenler.....	42
2.19. Namazdan Çıkma ile İlgili Hükümler.....	43
2.20. Cuma Namazı ile İlgili Hükümler	44
2.20.1. Cuma namazının şartları	44
2.20.1.1. Vakit	44
2.20.1.2. Mekan	45
2.20.1.3. Sayı	45
2.20.1.4. Cumayı cemaat ile kılmak	47
2.20.1.5. Bir belde tek bir yerde cuma namazını kılmak.....	47
2.20.1.6. İki hutbe okumak	50
2.20.1.7. Hutbenin Şartları	51

2.20.1.8. Hutbenin ve cuma namazının sünnetleri	51
2.20.2. Cuma namazına gitmemeyi mubah kılan mazeretler.....	53
2.20.3. Cuma gününün edepleri	53
2.21. Namazı Bozan Durumlar	57
2.22. Ayakkabı ile Namaz Kılmanın Hükümü	57
2.23. Namazdayken Tükürmenin Hükümü	58
2.24. Cemaatla Namaz Kılarken Cemaatin Duruş Şekli.....	59
2.25. Mesbûkun Hükümü.....	60
2.26. Cemaatle Namazı Kaçıranlarla İlgili Meseleler.....	60
2.27. Namaz Esnasında Elbisede Necasetin Görülmesi	62
2.28. Sehiv Secdesi	62
2.29. Namaza Niyette Vesvese	64
2.30. İmama Uymayla İlgili Bazı Hususlar	65
2.31. Nafile Namazlar	65
2.31.1. Sabah namazının sünneti	66
2.31.2. Öğle namazının sünneti	66
2.31.3. İkinci namazının sünneti.....	66
2.31.4. Akşam namazının sünneti.....	67
2.31.5. Yatsı namazının sünneti.....	67
2.31.6. Vitr namazı.....	67
2.31.7. Duha namazı.....	67
2.31.8. Akşam ile yatsı namazı arasında kılınan namazlar	68
2.31.9. Bayram namazı	68
2.31.10. Teravih namazı	69
2.31.11. Husûf ve kûsuf namazı.....	70
2.31.12. Yağmur namazı	71
2.31.13. Cenaze namazı.....	72
2.31.14. Tahiyetü'l mescid namazı	73
2.31.15. Abdest namazı	74
2.31.16. Eve giriş ve çıkış namazı	74
2.31.17. İstihâre namazı	74
2.31.18. Hâcet namazı	74
2.31.19. Tesbih namazı	74
2.32. Oruç	75

2.32.1. Orucun farz olmasının şartları	75
2.32.2. Ramazan ayının birinci gününü araştırmak.....	76
2.32.3. Niyet	76
2.32.4. Cinsel temastan uzak durmak	78
2.32.5. İstimnâdan uzak durmak.....	78
2.32.6. Kendi isteğiyle kusmaktan uzak durmak	78
2.33. Orucun Bozulması ile İlgili Hükümler	78
2.33.1. Kazâ.....	79
2.33.2. Kefâret	79
2.33.3. Fidyeye	80
2.34. Orucun Sünnetleri	80
3. MALİ ve MÜREKKEP İBADETLER.....	83
3.1. Malî İbadetler.....	83
3.1.1. Zekâtın çeşitleri ve farziyeti.....	83
3.1.1.1. Hayvanların zekâtı	84
3.1.1.2. Arazi mahsullerinin zekâtı	86
3.1.1.3. Nakit paranın zekâtı	87
3.1.1.4. Ticari malların zekâtı	87
3.1.1.5. Define ve madenlerin zekâtı	87
3.1.1.6. Fıtır zekâtı	88
3.1.2. Zekâtın şartları	89
3.1.2.1. Niyet.....	89
3.1.2.2. Sene dolunca zekâtı hemen vermek.....	90
3.1.2.3. Zekâta tabi malın kıymetini değil aynını vermek	90
3.1.2.4. Zekâtı bulunduğu beldeden başka yere taşımamak	91
3.1.2.5. Zekâtı kişinin kendi beldesinde belirlenen sınıflara bölerek vermek ...	91
3.1.3. Zekâtın verileceği yerler	91
3.1.3.1. Fakirler.....	91
3.1.3.2. Miskinler	92
3.1.3.3. Zekât memurları.....	92
3.1.3.4. Müellefe-i kulûb	92
3.1.3.5. Anlaşmalı köleler (mukâteb)	92
3.1.3.6. Borçlular	93
3.1.3.7. Gaziler.....	93

3.1.3.8. Yolcular	93
3.1.4. Zekâtı farz olmadan önce vermek.....	93
3.2. Mürekkep İbadetler.....	94
3.2.1. Hac.....	94
3.2.1.1. Haccın sıhhat şartları	94
3.2.1.2. Haccın lüzum şartları	95
3.2.1.3. Haccın vücut şartları	95
3.2.1.4. Haccın rükünleri	96
3.2.1.5. Terk edildiğinde kurbanın gerekli olduğu vacipler.....	97
3.2.1.6. Yapılışına göre haccın çeşitleri.....	97
3.2.1.7. Hac ve umrede yasaklanan fiiller.....	98
3.2.1.8. Hac yolculuğunun başından dönüşüne kadar yapılacaklar	100
3.2.1.9. Tavaf ile ilgili hükümler	101
3.2.1.10.Safâ ve merve arasında yapılan sa'y ile ilgili hükümler.....	102
3.2.1.11.Arafat vakfesi ve öncesiyle ilgili hükümler.....	102
3.2.1.12.Arafat vakfesinden sonra yapılması gerekenler.....	103
3.2.1.13.Kurban edilmeyen hayvanlar	104
3.2.1.14.Ziyaret tavafı.....	104
3.2.1.15.Umre ve sonrasındaki vedâ tavafıyla ilgili hükümler.....	105
3.2.1.16.Veda tavafı.....	105
3.2.1.17.Medine-i münevvere'yi ziyaret ile ilgili hükümler.....	106
4. SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	110

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
hak.	: Hakkında
hz.	: Hazreti
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
ss.	: Sayfa aralığı
tdv.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
t.s.	: Tarihsiz
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayın bilinmiyor

1. GİRİŞ

İslâm dini, insanların varoluşundan kıyamete kadar ihtiyaçlarını giderebilecek bir dindir. İslâm dini sadece toplumun uhrevi boyutunu irşad eden bir yöne sahi olmayıp aynı zamanda dünyevi ihtiyaçları karşılayan, insanlar arası düzeni sağlayan, toplumda kargaşayı bertaraf eden bir inanç sistemidir. Bu dinin pratik hayatta uygulanabilmesi için varlığına ihtiyaç duyulan en önemli ilim dallarından birisi de hiç şüphesiz İslâm Hukuku'dur. Bu ilim dalının vazgeçilmez olmasının en önemli sebeplerinden birisi de donuk bir ilim dal olmayıp sürekli kendini yenileyen bir yapıya sahip olmasıdır. Zira hükümlerin kendisiyle ortaya konulduğu deliller sınırlı olmasına rağmen mes'eleler neredeyse sınırsızdır. Bu çalışmada kendi döneminden şimdiye kadar İslâmi İlimler'de iz bırakmış bir alim olan İmam Gazzâlî'nin en çok okunan eserlerinden İhyâ'da işlenen fıkhi hükümlerin kendi mezhebinde genel kabuller ile mukayesesini hedefledik. Bunu yaparken mezhep içinde muteber fıkıh kaynaklarını inceleyip İhyâ'daki görüşlerin bahsedilen eserlerdeki farklılıklarını tespit etmeyi hedefledik. Bunu yaparken İmam Gazzâlî'nin diğer eserlerine de müracaat etmek de son derece önemlidir. Bunun sebebi ise aynı müellifin farklı zamanlarda yazmış olduğu eserlerinde vermiş olduğu fetvaların değişip değişmediğini görmektir.

1.1. Çalışmanın Önemi

İlk dönemlerden bu yana İslâm Hukuku insanların hayatının hemen her alanına dokunan ve onunla ilintili olan bir ilim dalı olmuştur. Nasların sınırlı, meselelerin ise neredeyse sınırsız oluşu bu ilim dalının kendini sürekli yenilemesine ve donuklaşmamasına zemin hazırlamıştır. Hayatın her alanında kendisine ihtiyaç duyulan İslâm hukuku her zaman için insanların içinde bulunduğu zor durumlara çözüm getirmiştir. Araştırmamızda İmam Gazzâlî'nin bahse konu olan eserinde tercih ettiği fıkhi hükümlerin mensubu olduğu mezhep içindeki durumunu görmek açısından önemlidir.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı İslam dünyasında yazdığı eserlerle başlatmış olduğu İhyâ hareketiyle günümüze kadar etkisini sürdüren İmam Gazzâlî'nin İhyâü Ulûmi'd-Din adlı

eserindeki ibadetlerle alakalı hükümlerin Şafî mezhebinin genel kabul gören görüşleriyle mukayesesidir. İmam Gazzâlî birçok alanda kendine has bakış açısıyla İslami ilimlerde dönüm noktası olmuştur. Mantık ilmini İslami ilimler için vazgeçilmez bir vasıta olarak görmesi hatta bu ilme fıkıh usulünün giriş kısmında yer vermesi bunu göstermesi bakımından önemlidir. Yine kendisinin Eş'arî bir alim olarak naklin anlaşılmasında aklın önemine vurgu yapıp sadece akli ön plana çıkaranlarla sadece nakli esas alan düşünürler arasında orta yol tutarak İslami ilimlere önemli katkılar kazandırmıştır. Zâhiri ilimlerin tek başına asıl hedef olmadığını söyleyerek bunların tasavvufî bir yaşantı ve terbiyeyle olgunlaşacağını eserlerinde ifade etmekle birlikte bizzat inzivaya çekilmesiyle bizlere göstermiştir. Bir görüşü eleştirmeden önce o görüşün bilgisine vâkıf olmayı eleştiri kültürü için vazgeçilmez bir unsur olarak bizlere öğretmiştir. Felsefecileri eleştirmeden önce onların savunduğu görüşleri inceliklerine kadar öğrenip daha sonra o görüşleri eleştirmesi onun eleştiri kültürüne kazandırdığı çok önemli bir usuldür. Tüm bu kendine has özellikleri olan İslam âliminin mensubu olduğu Şafî mezhebine ait sunmuş olduğu görüşlerin mezhebi ve onun kabul gören görüşleriyle karşılaştırmasını yapmak salt taklitçiliği eleştiren ve bu sahada söz söyleyebilecek yetkinlikte olan alimin bakış açısını görmek ve bir mukallid gibi mi yoksa bir müçtehid gibi mi eserini yazdığını tespit etmek açısından önemlidir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada öncelikle birinci bölümü İhyâ adlı eserin müellifi olan İmam Gazzâlî'nin(ö.505/1111) hayatını , ilmi tahsil merhalelerini , tasavvufa meyledip inzivaya çekildiği dönemleri işledik. Ayrıca ilmi telifatlarını kısaca görmek adına onlara da yer verdik. Mantık ilmine olan bakış açısı , akılcılık ile ilgili görüşleri ve nakillere yaklaşım şeklini de kendisinin zihin dünyasını bir nebze olsun görebilmek adına ele aldık. Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan kısmında ise araştırmanın bel kemiğini oluşturan eser olan İhyâ'yı muhteva ve İslam alemindeki yankıları bağlamında kısaca tanıttık. Ardından eserde yer alan fıkhi hükümleri mukayeseli bir şekilde ele aldık.Bunu yaparken Şafî mezhebinin tercih edilen görüşlerini ilk dönem kaynaklarından başlayarak taradık. Ardından bu görüşlerin İmam Gazzâlî'nin mensubu olduğu Şafî mezhebinin kabul gören görüşlerine mutabık kalıp kalmadığını, ayrıştığı hususların neler olduğunu gözler önüne sermesi amacıyla belirledik.Çalışmada karşılaştırma yaparken öncelikle İmam Şafî'nin el-Üm adlı eserini inceledik.Ardından Müzenî'nin Muhtasar'ını, Mâverdî'nin el

İknâ'sını, el-Hâvi'l- Kebîr'ini, Şîrâzî'nin el- Mühezzeb'ini, Gazzâlî'nin bir diğer eseri olan el-Vasît'ini, Rafîî'nin Fethu'l Azîz'ini, Şîrbînî, Muğni'l Muhtâç'ını, Ebubekir b. Muhammed el-Hîsnî'nin Kifayetül Ahyar'ını, Bulkînî'nin et-Tedrîb'ini, Ebu Zekerîyya el-Ensari'nin Fethul-Vehhab'ını, Nevevî'nin Ravzatu't-Tâlibîn'ini, Cüveynî'nin Nihayetü'l-Matlab'ını, Mehâmilî'nin el-Lübab'ını, Şîrâzî'nin et-Tenbîh'ini Şâfî'nin Hilyetül-Ulema'sını çalışmada karşılaştırmada esas aldık.

1.4. Çalışmanın Sınırlandırılması

Bilindiği üzere İhyâ geniş muhtevaya sahip bir eserdir. Bu eser akaid ile ilgili bilgileri, fıkhi meseleleri, tasavvuf ile ilgili ince birçok meseleyi ele alan kapsamlı bir eserdir. Eserin tamamını ele almak yüksek lisans tezi için kapsamı hayli geniş bir çalışma olacağından bu çalışmada sadece ibadetler ile ilgili meseleleri ele almayı uygun gördük. Kıyasın diğer tarafında ise Şafî mezhebinin genel kabul gören eserlerindeki görüşler olacaktır.

1.5. Çalışmanın Sunulması

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konunun amaç, kapsam ve yöntem gibi hususlarına değinilir. Ardından İmam Gazzâlî'nin hayatı ve eserleriyle birlikte İhyâ adlı eseri genel hatlarıyla işlenir. İkinci bölümde ise ibadetler kısmına girmeden önce çalışmadaki ibadetler fıkhi belirli bir tasnife göre işlenecektir. Buna göre ibadetler üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım bedenî ibadetlerdir. Bu kısımdaki ibadetler sadece bedenle yapılan ibadetler olarak ifade edilir. Namaz oruç gibi ibadetler bu kısımda incelenir. İkinci kısımda ise malî ibadetler yer almaktadır. Bu ibadet çeşitleri malî yönü ağır basan ibadet türleridir. Zekât sadaka bunlara örnek verilebilir. Üçüncü ve son bölüm ise mürekkep ibadetlerdir ki bunlar hem bedenî hem de mali yönü bünyesinde barındıran ibadetlerdir. Hac umre gibi ibadetler bunlar arasında yer alır. Ardından eserde geçen ahkâma dair konular temizlikten başlanılarak sırasıyla ele alınır. Bunu yaparken aynı konuların Şafî fıkıh külliyatında nasıl işlendiğine ayrıca hükmi farklılıklara temas edilir. Son olarak üçüncü bölümde İmam Gazzâlî'nin eserindeki fıkhi hükümlerin Şafî Mezhebinde kabul gören görüşlerle ayrıştığı noktalar ele alınır.

1.6. İmam Gazzâlî'nin Hayatı

İslâm'ın delili ya da kanıtı anlamına gelen “Huccet’ul İslâm” lakabıyla ünlü Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmet el- Gazâlî h.450 m.1058’de Horasan’ın Tûs vilayetinin Taberan şehrinde dünyaya geldi. ”Ebu Hâmid” yani “Hamid’in babası” künyesiyle bilinir. Fakat İmam Gazzâlî’nin erkek çocuğu olmadığı ve soyunun kızları üzerinden devam etmiş olduğu bilinmektedir. Ailesiyle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebu’l- Futuh Ahmet el-Gazâlî adında alim ve mutasavvuf bir erkek kardeşiyle birkaç kız kardeşinin ayrıca 1043 yılı civarında vefat etmiş olup Tûs’un bilginleri arasında yer alan yine kendisi gibi Ebu Hâmid el-Gazâlî isimli bir büyük amcası olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ailesinin entelektüel çevrelerle yakından ilişkisi vardı. Babası Muhammed geçimini yün eğirerek yapan biriydi.¹ Hüccetülislâm, Zeynüddin gibi lakaplarla anılır. Künyesi Ebû Hâmid olmakla birlikte onun Hâmid adında bir oğlunun olup olmadığı bilinmemekte, eğer varsa küçük yaşta ölmüş olabileceği düşünülmektedir. Ortaçağ Batı skolastiklerince Abuhamet ve Algazel diye tanınılmaktaydı. Doğduğu kasabaya nisbetle Tûsî diye de anılmakla birlikte onun adını bile unutturacak derecede meşhur olan nisbesi Gazzâlî’dir (Gazâlî). Yazılışları ayrı olan bu iki nisbeden hangisinin doğru olduğu meselesi eski kaynaklarda ve yeni araştırmalarda tartışılmış, fakat kesin bir sonuca varılamamıştır.²

1.6.1. İlim tahsili

Babası okuma yazmayla ilgilenememişti. Gazzâlî, daha çocukken babasını kaybetmiş, babası ölümüne yakın oğulları Muhammed ile Ahmed’i (Gazzâlî ile küçük kardeşi) bir sufiye teslim etmiştir. Onlara bıraktığı çok az malı bitince, sufi geçimlerini sağlamak amacıyla onları bir medreseye yerleştirmiştir. Sonraları Gazzâlî, bu hadiseye işaret ederek “Biz Allah rızası için ilim tahsiline başlamadık. Fakat ilim Allah rızası için olmaktan başka bir amacı kabul etmedi” demektedir.³ Babalarının vefatı yaklaşınca Muhammed ve Ahmed isimlerindeki iki evladını hayırsever sufi dostlarından birine emanet etmiş ve kendisinin erişemediği şeye oğullarının erişmesini istediğini vasiyet etmişti. Bu sufi zat, Ebu Hâmid Muhammed Gazzâlî ve kardeşi Ebu’l Futuh Ahmet Gazzâlî’nin ilim tahsili için babalarından kalan az miktarda miras bitinceye kadar onlarla

¹ Sabri Orman , “Gazzâlî’nin Hayatı ve Eserleri”İslâmî Araştırmalar Dergisi 13/3-4 (2000) , 237.

² Mustafa Çağrı , “Gazzâlî ‘ , Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 30 Nisan 2024).

³ İbrahim Çapak ,”Gazzali ve Dikkat Çektiği Bazı Meseleler” , Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 2/1 ,(2016) , 8.

ilgilenmiş ve daha sonra bakımlarını üstlenebilecek durumunun artık olmadığını ve onların bir medreseye gitmelerini önermişti. O zamanlarda öğrencilere eğitim ve öğrenim fırsatını sunmanın yanında beslenme ve barınma imkanlarını da üstlenen müesseseler vardı (Nizamiye Medreseleri). İki kardeş de başka çareleri olmadığı için bu hizmeti veren müesseselerden birini tercih etmeye karar verdiler.⁴ Gazzâlî ve kardeşinin pek varlıklı olmayan hâimleri, babalarının geride bıraktığı az miktardaki imkânı onların eğitimi için kullandı ve kendilerine daha fazla yardımcı olamayacağını belirterek bir medreseye girmelerini tavsiye etti. İleri düzeydeki ilk öğrenime, 465'te (1073) Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî (Râzekânî) adlı âlimden fıkıh dersleri alarak Tûs'ta başlayan Gazzâlî daha sonra Cürcân'a giderek burada İsmâîlî denilen bir zatın öğrencisi oldu. Es'ad el-Meyhenî adlı bir dostunun kendisinden nakille anlattığına göre Gazzâlî, beş yıl süren Cürcân'daki öğreniminden sonra bir kafilde içinde Tûs'a dönerken soyguncular tarafından yolları kesilir ve her şeyleri alınır. Gazzâlî eşkıyanın peşine düşer ve reislerinden hiç olmazsa ders notlarının (ta'likâ) geri verilmesini ister; Cürcân'a sırf o notlardaki bilgileri edinmek için gittiğini söyler. Eşkîya reisi, bilgileri hâfızasına yerleştirmek yerine kâğıtlarda bırakmasından dolayı onunla alay eder; notlarını da geri verir. Bu eleştiriyi Allah'ın bir ikazı sayan Gazzâlî üç yıl içinde notların tamamını ezberlediğini belirtir.⁵ Bir süre sonra bir grup arkadaşıyla Nişabur'a gitti. Nişabur Nizamiye medreselerinde Ebu'l-Mealî İmamü'l-Harameyn Cüveynî'nin (ö. 478/1085) öğrencisi oldu. Ünlü sufi Ebû Ali-yi Farmedî (ö. 477/1084), o çağın büyük filozofu ve astroloğu ünlü bilge ve şair Ömer Hayyâm (ö. 526/1132) ile tanıştı. Onunla birlikte bu büyük bilgelerin ders halkalarında yer alan ünlü arkadaşları arasında Kiyâ el-Herasî, Ebu'l-Muzeffer Hafî, Ebu'l-Muzaffer Ebiverdî, Ebu'l-Kâsım Hakimî ve İbrahîm Şebbâk gibi o çağın büyük ve ünlü kişileri de vardı. İmamü'l-Harameyn'in ölümüyle (478/1085) onun Nişabur'daki hayatı da sona erdi. Sultanın askeri karargâhına gitti ve ünlü vezir Nizamülmülk'le birlikte birkaç seyahate katıldı. Asker'e gelip giden ünlü bilgiler ve fakihlerle girdiği tartışmalardaki başarısı onu zamanla vezirin katında son derece nüfuzlu bir makama yüceltti, ona iyice yaklaştırdı. Asker'e gelişinden altı yıl sonra Nizamülmülk (ö. 485/1092) onu "Zeynüddin" ve "Şerefü'l eimme" nitelemeleriyle bir müderris olarak Bağdat Nizamiye medreselerinde görevlendirdi (484/1091).⁶

⁴ Orman , "Gazzâlî'nin Hayatı ve Eserleri" , 238.

⁵ Çağrı , "Gazzâlî".

⁶ Nimet Yıldırım , "İmam Gazzali ve Kardeşi , Doğu Esintileri Dergisi , 8 (Ocak 2018) , 133-134.

Daha 33 yaşlarında iken, Nizamü'l-Mülk kendisini, dönemin belki de en önemli ilmi payesi olan ünlü Bağdat Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisliğine atadı. Bağdat'ta ders vermeye başlayan Gazzâlî'nin etkili konuşması halk tarafından da çok beğenilmiş ve bu sebeple meşhur olmuştu. Üç yüz talebesine verdiği derslerine devlet adamları tarafından da katılanlar olurdu. Bununla birlikte vaaz, fetva ve telif işleriyle de uğraşmıştı.⁷ Bir tekke geleneğinden geçmemiş ve bir mürşidin terbiyesinde sülûk etmemiş oluşu bir yana tasavvuf içerisinde nerede durduğu ve hangi tasavvufi düşünceye ya da ekole mensup olduğu da netlik kazanmamış bir husustur. Bunlarla birlikte tasavvuf sahası da dahil olmak üzere bütün islami ilimleri etkilemiş olması da bir hakikattir. Bununla birlikte tasavvufa yönelmesi başta akaid ilmi olmak üzere diğer ilimlerle alakasını kesmesi anlamına gelmiyordu. Bu durumda İmam Gazzâlî'yi sadece bir sufi olarak görmek yerine müslüman entelektüel bir düşünür ve alim olarak görmek daha yerinde olur. İmam Gazzâlî'nin hayatında dönüm noktası sayılacak iki önemli isim vardır. Cüveynî ve Nizamülmülk.⁸ İmam Gazzâlî daha sonra manevi bir arayış içine girdi. İçinde bulunduğu durumu “Uçurumun kenarında bulunduğuma, eğer halimi düzeltmeye kalkışmazsam ateşe yuvarlanacağıma kanaat getirdim ” ifadesiyle izah etmiştir. Ona göre fıkıh, kelâm gibi bilimlerle uğraşanlar, şeklî tartışmaların, içeriksiz, ruhsuz sözlerin, rakibi ilzam etmeye, ayağını kaydırmaya yönelik kaba atışmaların içerisinde kaybolmuş, toplumun gerçek gündeminden ve kendi maneviyâtlarından uzaklaşmışlardır. Ortaya koydukları tartışmalar, elde ettikleri sonuçlar kendilerine ve topluma yarar sağlamadığı gibi, toplumda kutuplaşmaya yol açabilecek gelişmelere sebebiyet vermiştir. Sonuçta, bazı devlet adamlarının yanlış politikalarının de etkisiyle sünnî mezhepler arasında çatışma ve çekişmeler, minberlerden birbirlerine lanet okumaya kadar varan çirkinlikler sergilenmiştir. İşte bu nedenle Gazzâlî zâhirî kesimi, sufi kesime yaklaştırarak, onlara yeni bir içerik, anlam ve vizyon kazandırma teşebbüsüne girmiştir. Gazzâlî'nin bu zahirî kesime yönelik ıslahatı, sufilik için de bir ıslahattı. Zira o, anılan eleştirilere muhatap zahirî kesimi reddederken felsefî sufiliğin sözde iddialarını ve cezbe şarhoşluğunu da kınamıştır.⁹

1.6.2. İmam Gazzâlî'nin eserleri;

İhya-u Ulumi'd-din; İmam Gazzâlî'nin en çok bilinen eserlerindendir.

⁷ Orman , “Gazzâlî'nin Hayatı ve Eserleri” , 239.

⁸ Çağfer Karadaş , “Çok Yönlü Bir Alim Portresi” , Dîvân Dergisi , 1 (2001) , 220.

⁹ Orman , “Gazzâlî'nin Hayatı ve Eserleri” , 239-240.

El munkız mine'd Dalal; Hakikaket nasıl eriştiğinin anlatıldığı eseridir.

Makasıdu'l Felasife; Felsefenin eleştirildiği bir eserdir.

El Mustasfa; Fıkıh usulüne ait konuları içeren bir eserdir.

Tehafütü'l Felasife; Aristo felsefesi eleştirilir.

El İktisad fi'l İtikad; Kelama ait bir eserdir.

Kimya-ı Saadet; İman ve ahlaka dair bir eserdir.

El Kıstasul Müstakim; Bâtınîlere bir reddiyedir.

Bidayetü'l Nihaye; Ahlaka dair bir eseridir.

Mi'yarü'l İlim

Mihekkun Nazar

Miškātul Envar; Nur suresinin 35. Ayet tefsirini içerir.¹⁰

1.6.3. Fikir hayatı ve etkileri

Tecdit yönünün yansıması olarak görülebilecek eseri İhyau Ulumiddin'de İmam Gazzâlî'nin temel amacı dini ilimlere yeni bir soluk getirmektir. Dönemindeki bir çok kesim kendisini oldukça fazla eleştirmiştir. En dikkat çekici eleştiri de dönemin sufilerinden olan Kuşeyrî'nin oğlu Ubeydullah Kuşeyrî'den (ö. 521/1127) gelen eleştiridir. Mantığın dini ilimlere girişinden sonra felsefenin meşru görülmesi sebebiyle selefilere ve İbn Salah gibi hadisçilerden felsefenin bir kısmına rezerv koyması ve felsefecileri küfür ile ithamı sebebiyle İbn Rüşd gibi felsefeciler tarafından yöneltilen eleştiriler anlaşılabilir mahiyettedir, ancak bir Eş'arî inancında olan ve aynı zamanda sufi olan İmam Kuşeyrî'nin yine kendisi gibi Gazzâlî'yi eleştirenler arasında Kuşeyrî'yi saymaktadır. Eş'arî gelenekten gelen ve tasavvufa meyleden bir şahsı eleştirmesi manidardır. Gönüllü sürgün hayatını kabullenmiş, dünyalık beklenti içinde olmamış, kendisine verilen veya teklif edilen unvan ve serveti bir nevi elinin tersiyle reddetmiştir. Tus'ta bir medrese kurmuş ve burada dersler vermiştir. Devrinde ve sonrasında belki en çok eleştirilen ve hatta iftiraya maruz kalan bir şahsiyettir.¹¹ İmam Gazzâlî onun gibi son derece verimli bir bilgin ve düşünür için genç sayılabilecek bir yaşta (elli beş yaşında) iken ardında benzersiz bir ilmî miras bırakarak hayata veda etti. (14 Cemaziyelâhir 505). Kardeşi Ahmed el-Gazâlî, onun son anlarını şöyle anlatır. "Pazartesi günü sabah vakti olunca kardeşim Ebu Hamid, abdest alıp namaz kıldı. Sonra kefeninin getirilmesini istedi.

¹⁰ Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 8 Kasım 2024).

¹¹ Karadağ, "Çok Yönlü Bir Âlim Portresi:Gazzâlî", 224-225

Onu aldı, öptü ve alnını üzerine koyarak, mülk sahibinin huzuruna çıkmak başım gözüm üstüne, dedi. Sonra ayaklarını uzatıp kibleye döndü ve şafak sökmeden vefat etti. Memleketi Tûs'ta ünlü İranlı şair Firdevsî'nin yakınına gömülmüştür. İmam Gazzâlî, arkasında gerçekten büyük bir ilmî ve fikrî miras bıraktırmıştır. Gazzâlî, bilim ve düşünce tarihinin en verimli müellifleri arasında yer alır. Üçyüz veya dörtyüz civarında eser bıraktığını, eserlerinin sayfa sayısının hayatının günlerine bölününce, gün başına ortalama on altı sayfa (dört "kerrâse") gibi hayret verici bir rakamı bulduğunu söyleyenler vardır. Onun, yazma dışındaki faaliyetlerle ne kadar dolu olduğunu gördüğümüz hayatı hatırlanacak olursa bu mesainin değeri daha iyi takdir edilir. Gazzâlî, "Ansiklopedik" diye bilinen çok yönlü düşünür tipinin en başarılı örneklerinden biridir. İlgilenmediği ve eserlerinde şu veya bu şekilde temas etmediği bilgi ve düşünce alanı yok gibidir. Yine aynı girişimin hedeflerinden biri olan fikri ihtilafların da ortadan kaldırılmasına yönelik girişimler de dönemin dikkat edilmesi gereken gerçeklerindendir. Terken Hatun'un çok yönlü baskı ve siyasî girişimlerle genç yaştaki Nasırüddin I. Mahmut'u tahta çıkarma girişimine yönelik İmam Gazzâlî'nin "Yaşının sultanlığa müsait olmadığı" yönünde fetva vermesi, İmam Gazzâlî'nin siyasetle ve sosyal sorunlarla ilgisini ortaya koymaktadır.¹² Şüphesiz ki, Gazzâlî fikir sistemini inşa ederken Kur'an ve hadisi temel almıştır. Diğer bilgileri, ilim dallarını ve hikmeti buna göre yorumlamış, ama bazen ayet ve hadisleri de aklî ve nakli esaslara göre yorumlamıştır.¹³ Özellikle İhyâ bir tür dinî ilimler ansiklopedisi sayılabilir. İmam Gazzâlî'nin din ilimleri dediği ilimler dört kısımdır: a) İbadetler b) Adetler c) İyi Huylar d) Kötü Huylar. İbadetler; namaz, oruç, hac, zekât, Kur'an okumak, zikir ve duadan ibarettir. İmam Gazzâlî ibadetlerin biri zâhir (şekil) diğeri bâtın (öz) olmak üzere iki yönünün bulunduğunu, zâhirin araç, bâtının ise amaç olduğunu ibadetlerin ise asıl hedeflenen olduğunu ifade eder. İslâm toplumunda fikri ve ilmî hayatın gerilediği son dönemlerde tasavvuf cereyanının yaygınlaştığı, seviyesi düşen bu cereyanın bir sürü hurafenin kaynağı haline geldiği bir gerçek olmakla beraber bu durum geri kalmışlığın sebebi olmaktan çok sonucudur. Sûfî olmayan ulemanın bu sonucun meydana gelmesindeki sorumlulukları mutasavvıflardan daha az değildir. İslâm'daki fikrî ve ilmî geriliğin siyasî, ahlaki, tarihî, askerî, iktisadî, sosyal ve kültürel bir çok sebebi varken bu hususu İmam Gazzâlî'ye bağlamak bilim anlayışıyla bağdaşmaz. İmam Gazzâlî, hata etmez değildir. Her dâhi gibi onun da hataları olabilir, önemli olan bunu doğru ve gerçekçi bir şekilde değerlendirmek bunu yaparken de meseleyi abartmamak gerekir.

¹² Çağfer Karadaş, "Çok Yönlü Bir Âlim Portresi:Gazzâlî", Divan Dergisi, 1 (2001), 215

¹³Uludağ "Bir Düşünür Olarak Gazzâlî",

Ayrıca İmam Gazzâlî'yi yorumlama ve değerlendirme durumunda olanların çok zengin bir bilgi birikimine sahip olmaları gerekir.¹⁴ Gazzâlî'nin özellikle tasavvuf, kelam ve felsefe sahasında tanınmış olması onun hukukçuluk yönünün gölgede kalmasına sebep olmuştur denilebilir. Aslında Gazzali, adı geçen sahalarda olduğu gibi İslam hukuk ilimleri sahasında da önemli bir yere sahiptir. Kaleme aldığı ilk eser fıkıh usulü sahasındaki el-Menhül isimli eseri olmuştur. Yine İslam hukuku sahasındaki Basît, Vasît, Veciz ve Hülâsa isimli eserleri de telif tarihi itibarıyla ilk sıralarda yer almaktadır. İşte Gazzâlî'nin Mustasfa isimli eseri bu metoda göre yazılan ve daha sonraki Şâfiî usulcileri tarafından en çok başvurulacak dört temel usul kitabından biridir. Mustasfa, konuların işleniş ve tertibi bakımından, mantıklı bir sistemi olan ilk usul kitabı olarak değerlendirilmiştir. Gazali, icihadın bütün fer'i hükümlere şamil olmasını şart koştur. Başka bir deyişle Gazzâlî'ye göre icihad bölünebilir ve müctehidin her problemi çözmesi beklenemez.¹⁵ İhyau Ulumid-Din adlı eserin yazılış amacına ve eserde konuların ele alınış biçimine bakıldığında zaman, İmam Gazzâlî'nin toplumu diriltmek olduğu anlaşılır. İhyâ temelde dört kısımdan (rub') oluşur. Bu kısımlar şunlardır: Rub'u'l-İbadat (İbadetler); 2. Rub'u'l Âdat (Adetler, Alışkanlıklar); 3. Rub'u'l-Muhlikat (Helak Ediciler); 4. Rub'u'l-Munciyat (Kurtarıcılar). Gazzâlî'nin eserinin başında içindekileri vermesi ve eserini nasıl bir sistematik içinde yazdığını açıklaması, okuyucunun eseri eline aldığı anda eserde hangi konuların yer aldığını bilmesi ve okuyucunun eserin muhtevası bakımından genel bir bilgi sahibi olması içindir. Bu yöntem eski klasik eserlerde pek rastlanmayan bir usuldür. . Gazzâlî, İhyâ'yı sadece ilim erbabına değil, her tabakadan insana yazdığı için, eserin dili kolay, üslubu da güzel ve çekicidir. Gazzâlî'nin üslup özelliklerinden biri de, önemseydiği hususları soru haline getirerek, soruyu okuyucuya sordurup cevap vermesidir. Gazzâlî'nin en hacimli ve en önemli eseri olan İhya hakkında İslam'a dair bütün kitaplar kaybolup sadece İhya kalsaydı diğerlerini aratmazdı" şeklinde yaygın bir kanaat bulunduğu ifade edilir." İhya neredeyse Kur'an gibidir" anlamına gelen bir özdeyişten dahi söz edilir. Eser, özellikle Kuzey Afrika'daki Şazeliyye, Yemen'deki Ayderusiyye tarikatlarının mensupları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu bölgede İhya'nın bazı bölümlerinin vird olarak okunduğu nakledilmiştir. Bununla birlikte İhya'ya birçok eleştiri de getirilmiştir. Bunlar arasında İbn Teymiyye de bulunmaktadır. Son dönem alimlerinden Mustafa Sabri Efendi

¹⁴ Süleyman Uludağ , “Bir Düşünür Olarak Gazzâlî” , İslamî Araştırmalar Dergisi , 13/3-4 (2000) , 249

¹⁵ Yunus Apaydın , “Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazzâlî “ , Ebu Hâmid Muhammed el Gazzâlî , 7 (Mart 1988) , 37 .

de, İhya'daki fikirleri dolayısıyla Gazzâlî'yi eleştirenlerdendir. Esere yöneltlen en ciddi eleştiriler, eserde bulunan hadislerin sıhhatiyle ilgili olmuştur.¹⁶

Buraya kadar İmam Gazzâlî'nin hayatı ile ilgili genel olarak bir çerçeve çizmeye çalıştık. Bu bölümde İmam Gazzâlî'nin bahse konu olan eserinde yer alan ibadetler fıkından bedeni ibadetler namaz ve oruç ele alınacaktır. Eserde yer alan bu ibadetlerle ilgili hükümler ile yine müellifin müntesibi olduğu Şafî mezhebinde aynı bahse konu olan fıkhi hükümlerin bir mukayesesi yapılarak konu işlenecektir. Kıyaslama yapılırken İmam Gazzâlî'nin diğer fıkıh kitaplarını ulaşabildiğimiz kadarıyla inceleyip müellifin bu konuda görüş farklılıklarının olup olmadığını, zamanla içtihadlarında değişimin olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız. Diğer taraftan mezhep içinde başta Mezhebin bânîsi olan imam Şafî'nin el-Üm adlı eseri olmak üzere kadim eserlerden günümüze kadar yazılmış fıkıh külliyyatının önemli bir kısmını da taramak bütüncül bir şekilde inceleme yapmak açısından gereklidir. Tabi şunu da belirtmek gerekir ki burada İhyânın tam bir fıkıh kitabı olmadığını hatırlamak gerekir. Bir müslümanın asgari olarak bilmesi gereken ilmihal bilgileri yer aldığı için çok geniş fıkhi izahları bulmak İhyâ için pek mümkün değildir. Bundan kaynaklı olarak mezhebin sadece belirli bölümlerinde görülen farklılıkları ele alıp incelemek araştırma çerçevesinin de sınırlı olmasından kaynaklanır. İkinci bölümde ise mali ibadetlerden olan zekât ve hac konuları işlenecektir. Ardından bu ibadetlerle ilgili fıkhi hükümler tespit edilip bunların mukayesesi ve farklılıkların olduğu bahislerin değerlendirmesi yapılarak bir sonuca varılacaktır.

Konuya girmeden önce ibadet kavramının açıklanması ve ibadetlerin nasıl tasnif edildiğini kısaca ifade etmek konunun işleniş öncesinde yerinde olacaktır.

İbadet: Sözlükte boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma anlamlarına gelen ibadetin, dinî bir terim olarak geniş ve dar anlamlı iki kullanımı bulunmaktadır. Geniş anlamda ibadet, kulun Rabbine duyduğu saygı ve sevgiyi göstermek ve hoşnutluğunu kazanmak amacıyla, onun rızasına uygun şuurlu davranışlardır. Dar anlamda ibadet ise, mükellefin, yaratanına karşı saygı ve itaatini simgeleyen, şekil ve formları ayet ve hadislerle belirlenmiş düzenli davranış biçimleridir. İslâm'ın beş temel esasını oluşturan namaz, zekât, hac ve oruç; tavaf, kurban, itikâf dar anlamda ibadetin örneğidir. İbadetler, çeşitli açılardan kısımlara ayrılmıştır. Kuvvet derecesine göre ibadetler, Hanefiler tarafından farz, vacip ve mendup/nafile şeklinde üçe; İslâm bilginlerinin çoğunluğu tarafından da vacip ve mendup/nafile şeklinde ikiye

¹⁶ Ejder Okumuş , “Bir Yeniden Diriliş Projesi Olarak İhyâ’u Ulûmi’-d-Dîn “ , Büyük Mütefekkir Gazâlî (2011) 237.

ayırmıştır. Mükelleflerine göre ibadetler, aynî ve kifâî kısımlarına ayrılır; mükelleflerin hepsi tarafından yapması zorunlu olanlar aynî, toplumdan bir kısmının yapmasıyla diğerlerinden düşenler ise kifâî ibadetlerdir. İbadetler, vakitleri açısından, vakte bağlı olan ve olmayan; vakte bağlı olanlar da, geniş vakitli ve dar vakitli kısımlarına ayrılır. Klasik fıkıh kaynaklarımızın çoğunda, mahiyeti/yapılış şekli bakımından ibadetler bedenî, malî ve mürekkep olmak üzere üçe ayrılmış ve bu taksim genellikle vekâlet/niyabetin geçerli olması açısından değerlendirilmiştir. Bu kaynaklara göre; Bedenî ibadetler, namaz, oruç, itikâf gibi sadece bedenle yapılan ibadetlerdir. Bu tür ibadetlerden amaç, Allâh rızası için yapılan bedenî hareketlerle Allâh Teâlâ'yı yüceltmek ve nefsi terbiye etmektir. Malî ibadetler zekât, kurban, sadaka gibi yalnız mal ile yapılan ibadetlerdir. Bu ibadetlerin hedefi, malı muhtaçlara sarf ederek onların ihtiyaçlarını gidermektir. Mürekkep ibadet ise, hac gibi bedenî ve malî yükümlülük ve sıkıntıları içerdği; hem malî, hem de bedenî yönü olduğu kabul edilen ibadetlerdir. İslâm bilginlerinin çoğunluğu, mahiyeti bakımından ibadetleri, böyle üçe ayırmakla birlikte, bazı İslâm bilginleri bu taksime katılmamaktadır. Onlar, ibadetleri, bedenî ve malî olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

2. BEDENÎ İBADETLER

İbadetler, çeşitli açılardan kısımlara ayrılmıştır. Bunlar içinde esas alacağımız kısımlandırmaya göre ibadetler bedenî, mali ve mürekkeb olmak üzere üçe ayrılmıştır. Birinci bölümde işlenecek konulardan olan namaz ve oruç bahsi bu kısımlandırmanın ilki olan bedenî ibadetler kısmına dahil olmaktadır. Namaz konusu ve öncesinde yapılması gerekenler birinci taksime ait olduğundan konu bedenî ibadetler bağlamında işlenilmeye başlanılacaktır. Gazzâlî eserinin başında öncelikle kirleri giderme ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Bunu da üç başlık halinde ele almıştır. Bu başlıklara sırasıyla değinilerek konuya giriş yapılacaktır.

2.1. Temizlik ve Temizlenmesi Gereken Necasetler

Bunlar fıkhîta necaset olarak isimlendirilir. Temizlenecek pislikler de üç kısımdır; Cansız maddeler, canlı varlıklar, canlı varlıkların parçaları.

a) Şarap ve sarhoş edici sıvıların dışındaki cansız maddelerin hepsi dinen temiz sayılmaktadır.

b) Canlı varlıklardan, köpek, domuz veya ikisinin birleşiminden olan yada bunlardan birinin temiz bir hayvanla çiftleşmesi sonucunda doğan hayvanlar hariç diğerleri temizdir. Bu canlılar için söz konusudur. Bunların ölmesi durumunda ise insan, balık, çekirge, elma kurdu ve yiyeceklerin içinde oluşan kurt dışındakiler dinen necis olarak değerlendirilir. Akıcı kanı olmayan sinek türü canlılar ve pislik böceği de aynı şekilde suya düşünce düştüğü suyu necis hale getirmemektedir.

c) Canlı Varlıkların Parçaları İki Kısımdır:

Bunlardan birincisi: Canlıdan kopan parçadır ki bu necistir. İkincisi ise canlıların kıllarıdır. Bu, canlıdan kesmekle veya onun ölmesiyle pis olmaz. Kemik ise bunun istisnası olarak değerlendirilir.

Canlıdan çıkan yaşlık durumu ise canlının içine yerleşip orada kalmayan ve asli hali bozulmadan çıkan şeylerin temiz olduğu Gazzâlî tarafından ifade edilmektedir. Göz yaşı, ter, salya veya sümük buna örnek verilebilir. Tüm hayvanlardan çıkan irin, kan, dışkı ve idrar necistir. Bunlar arasında az veya çok ayrımı yapılmamaktadır ve

affedilmeyen kısımdan sayılmıştır. Meni ve yumurta gibi insanın ana maddesi olan şeyler ise temiz olarak değerlendirilir.¹⁷

İmam Gazzâlî burada meniye mutlak olarak zikretmiştir. Ancak mezhepte meni hususunda şöyle bir ayrıma gidilmiştir; Esah görüşe göre insan dışındakilerin menisi de necistir. Örnek olarak İmam Nevevî'nin görüşünü zikretmek gerekirse ifade şöyledir; Ben derim ki esah olan görüşe göre köpek, domuz, bunlardan biriyle birleşen hayvan veya kendi aralarında olan birleşmeden doğan hayvanların menisi dışındaki meniler necis değildir.¹⁸

Bu sayılanların dışında kalan beş şey affedilen necasetlerden sayılmıştır. Bu beş şey şunlardır;

- 1) Taş ile temizlendikten sonra vücutta kalan pislik
- 2) Yollardan sıçrayan çamur ve pisliklerden bulaşan tozlar
- 3) Yollardan bulaşan ayakkabının altındaki şeyler.
- 4) Bit ve pireden bulaşan kan normal sınırı aşmadığı müddetçe az olsun çok olsun affedilen kısımdan sayılmıştır.

5) Yüzdeki sivilcelerden akan kan irin ve sarı su da aynı şekilde affedilen kısmın içinde zikredilmiştir. Delil olarak ise ‘‘Abdullah b. Ömer (radyallahu anh), yüzündeki sivilceyi sıktı sivilceden kan çıktı sonrasında Abdullah b. Ömer çıkan kanı yıkamayıp namaza başladı’’ şeklindeki rivayet gösterilir. Çıbanlardan gelen sıvılar da bu kısımda değerlendirilmekle birlikte nadiren gelen sıvıların affedilen kısma girmediğini Gazzâlî ifade etmiştir. Gelen kan istihâze kanı gibi değerlendirilmiştir. Bu kısımda meni ile zikredilen farklılık dışında bariz bir ihtilaf tespit edemedik.

2.2. Temizlikte Kullanılacak Maddeler

Bunlar katı ve sıvı olmak üzere iki kısımdır. Katı olup temizleyici olan maddelere örnek olarak istincâda kullanılan taş verilebilir. Bu taş necaseti hafifletmek için kullanılır. Bu taş düz, temiz, kuru ve değersiz olmalıdır. Sıvı olup temizleyici olan maddelere gelince bunların mutlak su olduğu Gazzâlî tarafından belirtiliyor. İçine karışan necasetle, rengi kokusu ve tadı değişen, iki kullenden (bir tür ölçü birimi)¹⁹ az

¹⁷ İmam Gazzâlî, *İhyâ* (Beyrut: Darul Marife 2009), 1/128.

¹⁸ İmam Nevevî, *Minhac*, (Darul Fıkr 2009), 15.

¹⁹ Cengiz Kallek, ‘‘Kulle’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 1 Ağustos 2024).

sular temizleyici değildir. Delil olarak şu hadis zikredilmiştir; ‘‘Su iki kuleye ulaşırsa necaseti barındırmaz’’²⁰

Kulleteynden az olan durgun suyun necis olma şartı ise imam Şâfiî’ye göre içine necasetin girmesidir. Necis olan suyun toplanmasıyla iki kuleye varan su bölünmekle necis olmaz. Burada İmam Gazzâlî, mensubu olduğu mezhebin kurucusu İmam Şâfiî’nin görüşünün İmam Malik’in görüşü gibi olmasını temenni ettiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte mezhep içinde bu görüşte olmayanların varlığından bahsedilebilir. Örnek olarak İmam Nevevî’nin imam Gazzâlî’nin görüşüne katılmadığını söyleyebiliriz.²¹ Bunun sebebi olarak da bu görüşün meşakkati doğuracağı ifade edilmiştir.²² Bu görüşünü desteklemek için de İmam Gazzâlî bazı sebepler sıralamıştır;

1.Bu hükmün uygulanmasının zorluk getireceği.

2.Hz Ömer’in hristiyan bir kadının kabından abdest alması.

3.Resûlullah’ın (sallallahu aleyhi vesellem) su kabını eğerek kediye su içirmesi.²³

4.İmam Şâfiî’nin , Kavî-kadîm’inde ‘‘Pisliği temizlemek için kullanılan suyun üç vasfı değişmemişse su temizdir, değişmişse su pistir’’denilmiştir. İmam Gazzâlî burada suyun necasetin üzerine gelmesiyle necasetin suyun üzerine gelmesi arasında bir farkın olmadığını ifade ediyor.

5.Şâfiî mezhebine göre az da olsa akıcı suya idrar düşünce suyun üç vasfının değişmemesi durumunda o suyla abdest alınabileceğini müellif belirtir. İtiraz noktası ise suyun akıcı olmasıyla durgun olması arasındaki farkın ne olduğudur.

6.İki Kulle suya bir rıtl necaset karışması durumunda, o su daha sonra ikiye bölünse bu durumda su temiz olur. Suyun temiz olma sebebi suyun üç vasfının bozulmaması mıdır yoksa ayrılan suların kuvveti midir? Bu soru sebepler arasında zikredilmiştir. Fakat sorunun cevabını Gazzâlî vermemiştir.

7.Eski zamanlarda zahid kimseler ihtiyaç halinde hamamlarda abdest alırlardı. Suları az olduğunda bile ellerini ve kaplarını suya daldırırlardı. Onlar bunu yaparken suya temiz ve pis ellerin girip çıktığını bilirlerdi. Bu durum onlara duyulan şiddetli ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. İmam Gazzâlî burada kendisinin kolay olan taraftan yana

²⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 129.

²¹ فإن بلغهما بماء ولا تغير به فطهور فلو كوثر بإيراد طهور فلم يبلغهما لم يطهر وقيل: طاهر لا طهور

²² وكنت أود أن يكون مذهبه كمذهب مالك رضي الله عنه في أن الماء وإن قل لا ينجس إلا بالتغير

²³ Dârekutnî, *es-sünen* 1/70. Su içirme işini Ebû Katâde’nin yapmasıyla ilgili rivayet için bk. Ebû Davud, *Tâharet* , 38; Tirmizî , *Tâharet* , 54; İbn Mâce , *Tâharet* , 32.

olduğunu belirtmektedir. Bu görüşün tercih edilmesinin vesveseye kapı aralamamak nedenine mebni olduğu ifade ediliyor.²⁴

Bu hükmün diğer Şafîî kaynaklarında nasıl ele alındığına konunun detaylı görülmesi açısından bakıldığında İmam Şafîî'nin el-ÜM adlı eserinin temizlik bahsinde durgun suyun 5 kırbadan fazla olmasıyla birlikte suyun üç vafında yani suyun renk koku ve tadında değişiklik olmaması halinde suyun temiz ve temizleyici özelliğe sahip olduğu ifade edilmektedir. Yine aynı eserde, akan suyun içerisinde leş vb madde olması durumunda leşin olduğu yerden abdest almanın meşru olmadığı ifade edilmektedir. Bunun mefhumu muhalifinden leşin olmadığı taraftan ve akan sudan alınan abdestin meşru olduğunu anlamak mümkündür. Ayrıca ‘‘Az olsun çok olsun renk tat ve kokuda meydana gelen değişiklik suyu necis kılar’’ şeklindeki ifadeler de el-ÜM’de rastlamaktayız. İmam Şafîî bu hükmün delilinin sorulması halinde Efendimizin ‘‘Su iki kulleye ulaşınca necaset kendisinde barınmaz’’ hadisini zikretmektedir.²⁵ Ayrıca hadisten bu miktarın altındaki suların necaseti barındıracağına anlaşılabileceğini de müellif belirtmiştir.²⁶ Bu konuyla ilgili Muhtasaru’l Müzenî de de benzer ifadeler geçmektedir. İlgili deliller de benzerlik göstermektedir.²⁷

Mâverdî el- İknâ’da da suyun temizleyici olabilmesi için gerekli olan sınırın iki kulle olması gerektiğini belirtiyor. Bunun da yaklaşık 500 bağdat litresi olduğu Mâverdî tarafından ifade edilmiştir. Bu miktarın altında kalan ve içine necaset karışan suyun temizleyici olmadığını anlamak mümkündür.²⁸

Mâverdî yine el- Hâvi’l Kebîr’de ayet ve hadislerden deliller getirerek sular bahsinde konuyu detaylıca işlemiştir. Temiz ve temizleyici olma konusunu da ıstılahi manaları çerçevesinde ele almıştır. Mesele uzun uzadıya incelendikten sonra İmam Şafîî’nin lafızlarını tek tek ele alıp inceleyen Mâverdî, zâferan ve asfaran suyunun temiz ve temizleyici olması meselesini incelerken suyun yapısını değiştirmede müddetçe bu suyun temizlikte kullanılmasının mümkün olduğunu vurgular. Suyun yapısının değişmesi konusunda ölçünün çokca kirletici vasa sahip maddenin suya karışmasıyla

²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 129.

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed bin İdris eş Şafîî, *Musnedu’l- İmam eş-Şafîî*, (Kuveyt: 2004), 4.

²⁶ Ebû Abdullah Muhammed bin İdris eş Şafîî, *el-Üm* (Beyrut: Daru’l Fikr, 1983), 17.

²⁷ Ebû İbrahim İsmail bin Yahya el Müzenî, *Muhtasaru’l Müzenî* (Beyrut: Daru’l Fikr, 1983), 101.

²⁸ Ebû’l Hasen Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Habib el Basri el Mâverdî, *el İknâ* (PDF: El Mektebetüş Şamile 2024), 20.

birlikte suyun renginin kokusunun ve tadının değişmesi zikredilir. Bu duruma gelen suyun hadesi ve necaseti izale etmeyeceği açıkça belirtilmiştir.²⁹

Ebû İshak Şîrâzî el- Mühezzeb adlı eserinde suların durumuyla ilgili bölümde suya karışan temiz bir maddenin suyun tabiatını değiştirmedeği vakit ondaki temizleyicilik özelliğinin gitmediğini belirtir. Bununla birlikte iki görüşün varlığından da bahseder. Bunlardan biri karışan madde suya galib gelmezse yani bakıldığında suya karışan maddeye rağmen ona su denilebiliyorsa yine bu su temizleyici özelliğe sahiptir. Aksi halde bu suyla temizlenmenin meşru olmadığı vurgulanıyor. İkinci görüşe göre ise suya karışan maddenin sudan farklı birşey olup onun vasfında bir değişiklik meydana getirmiyorsa o halde bu suyun temiz ve temizleyici olduğuna hükmedilir aksi halde bu su temizleyici vasfını kaybeder. Burada suyun miktarıyla ilgili bir bilgiye rastlamadık. Bir başka konu ise korumanın zor olduğu tuz ve kireç gibi maddelerin suyun temizleyici vasfını ortadan kaldırmadığıyla ilgilidir. Şîrâzî burada Umûmu'l Belvâ konusuna dolaylı olarak temas etmiştir.³⁰

Gazzâlî'nin bir diğer eseri olan el- Vasît adlı kitapta mâ-i müsta'mel (Kullanılmış su) ile abdest almanın İmam Şafî ve İmam Ebû Hanife'ye göre caiz olmadığı ve yine onlara göre müsta'mel suyun necis olduğunu, bunun yanında İmam Malik'e göre ise bunun caiz olduğu vurgulanıyor. Eski zamandaki insanların musta'mel suyu cem etme imkanlarının olmadığından Vasît müellifi bahseder. Daha sonra suyun içine necaset düşmesi halinde fıkhi hükmün ne olacağına dair bahiste müellif bu konuda iki görüşün olduğuna işaret eder. Bunlardan birinin az suya düşen necasetin affedilmeyeceği yönünde olurken bir diğer görüşe göre bunun kaçınılması zor olan bir durum olduğuna işaret edilir. Örnek olarak ise sineğin taşıyıp bulaştırdığı necasetten korunmanın ve yine uçan kuşların getirip suya bulaştırdığı necaset türlerinden sakınmanın meşakkat doğuracağına binaen bunun ma'fuattan sayılabileceğinin söylendiğini ifade eder. Bununla birlikte bu affedilen kısmın sadece su için geçerli olup elbisede böyle bir müsamahanın olmadığını söyleyen kimselerin varlığından da Vasît müellifi bahseder. Bunun dışındakilerin ise affedilen kısmın dışında olduğunu

²⁹ Ebu'l Hasen Ali bin Muhammed bin Habib el Basri el Bağdadi el Mâverdi, *el-Hâvi'l- Kebîr* (Beyrut: Daru'l Kutubul İlmiyye, 1999), 46.

³⁰ Ebû İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf eş- Şîrâzî, *el- Mühezzeb* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2009), 18.

belirttikten sonra İmam Gazzâlî bunun esah görüş olmasının mümkün olduğunu ifade eder.³¹

Fethu'l Azîz'de Rafî sular bahsinde sakınılması zor olan yosun, kireç toprak gibi maddelerin suyun vasfını değiştirmedığı müddetçe onun su olma vasfını değiştirmeyeceğini ifade eder.³²

Yine Şirbini de Muğni'l Muhtâç adlı eserinde iki kulleye ulaşan suyun bilfiil değişmedikçe necis olmayacağını hadis-i şerifleri delil getirerek ifade etmiştir.³³

Yukarıda değindiğimiz eserlerde genel kabul gören görüşlere göre iki kulle olan suyun içerisine karışan necasetin az veya çok olsun suyun üç vasfı olan renk, koku ve tadında bir değişiklik meydana getirmediği müddetçe suyun temizleyici özelliğini ortadan kaldırmadığı ayrıca kaçınılması zor olan kireç, yosun, toprak yada kuş ve sineklerin taşıdıkları necasetlerin umumu'l belva kapsamında değerlendirileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.3. Temizliğin Yapılma Şekli

Necasetin sıvı olması durumunda üzerine suyun akıtılmasının yeterli olduğu İhyâ müellifi tarafından ifade ediliyor. Necaset katı ise onun gidermek gerekir. Necasetin kokusu onun varlığına işaret edeceğinden affedilmez. Ancak giderilmesi zor olanların bundan istisna edildiği belirtiliyor³⁴.

2.4. Hadesten Temizlenme İle İlgili Hükümler ve Tuvalet Adabı

1) Çöl gibi açık alanlarda mümkün olduğunca kişi kendini diğer insanlardan gizlemelidir.

2) Çömeleceği yere varınca kişi elbisesini çıkarmalıdır.

3) Kişi önünü güneş veya ay yönüne dönmemelidir. Burada mekanın kapalı olup olmaması hakkında bir ayrıma gidilmemiştir.

4) Çöl gibi açık alanlarda kişi bineğini kendine siper edebilir.

5) Kişi insanların geçtiği yerde tuvalet ihtiyacını gidermemelidir.

³¹ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. Muhammed b. Ahmed el Gazzâlî et-Tûsî, *el-Yasît* (Kâhire: Darus-Selam, 1996),167.

³² Ebû'l- Kâsım Abdülkerim b. Muhammed. Abdilkerim er- Rafî el- Kazvînî, *Fethu'l Azîz* (Lübnan: Daru'l Fikr, 2010), 120.

³³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî , *Muğni'l Muhtâç*,(Lübnan: Daru'L Kutubu'l İlmiyye, 1994, 123.

³⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 130.

6) Durgun suya, meyveli ağaçların önüne ve hayvan yuvalarına tuvalet ihtiyacını gidermemek gerekir.

7) Kişi sert kaya veya rüzgara karşı ihtiyacı gidermemelidir.

8) Otururken sol ayak üzerine meyledilmelidir.

9) Bina içinde tuvalete sol ayakla girilip sağ ayakla çıkılmalıdır.

10) Ayakta idrarı yapmamak gerekir.

11) Guslettiği yere kişi idrarını yapmamalıdır. Abdullah İbn Mübarek'e isnad edilen bir haberde suyun akıp gittiği hamamda bunun sakıncasının olmadığı söylenmiştir.

12) İdrar yapılırken üzerinde Allah lafzı veya Peygamberimizin adının olduğu bir şey bulundurulmamalıdır.

13) Tuvalete girmeden önce baş örtülmelidir.

14) Tuvalete girmeden önce ve çıkınca rivayet edilen duaları okumak tavsiye edilmiştir.

15) İstinca için taş kullanılacağı takdirde taş önceden hazırlanmalıdır.

16) Sıçrama tehlikesine karşı temizlik tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra ihtiyacın giderildiği yerin uzağında yapılmalıdır.

17) İstibra yapmak tavsiye edilmiştir.

18) İdrarın kesilmesiyle ilgili vesveseye yer vermemek.

19) Kişinin önünü veya arkasını kibleye dönmemesi de tavsiye edilenler arasında zikredilmiştir.³⁵Bu sayılanların mezhep içinde sünnet veya tuvalet adabı olarak zikredilip büyük farklılıkların olmadığı görünüyor.

2.5. Abdest ve Farzları

Müellif eserinde genel olarak fıkıh kitaplarındaki usulü izlemeyip önce abdestin alınışını adablarıyla birlikte zikretmiştir. Sonrasında abdestin mekruhlarına değinilmiştir. Ardından abdestin faziletiyle ilgili rivayetlere yer verilmiştir .Bunlardan sonra ise gusül ile ilgili bölüme geçilmiştir.

2.5.1. Niyet

İmam Gazzâlî eserinde abdestin niyetini açıklamadan sadece farziyetine değinmiştir. Ancak mezhebin geneli bu hususta müstehade kadının(devamlı idrarı akan

³⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 132.

bir kimse de buna kıyas edilebilir)³⁶ abdeste niyet ederken abdestsizliği kaldırma niyeti yerine abdest almayı gerektiren fiilleri kendine mübah kılmaya niyet etmelidir şeklinde bir ayrıma gitmiştir.³⁷ Yine niyet kısmında veya abdestin alınışı esnasında niyetin nereden itibaren getirilmesi gerektiği ile ilgili ayrıntıya girilmemiştir. Fakat bilindiği üzere Şafî mezhebinde abdest alınırken niyetin zamanının yüzün ilk kısmını yıkama esnasında olması gerektiğini ifade edilir. Bununla birlikte yüzün yıkanmasından önce de niyet edilmesinin yeterli olacağı yönünde zayıf bir görüş olduğu da eklenmiştir.³⁸

2.5.2. Yüzü yıkamak

Yüzün sınırları iki kulak arasıyla çene ve alındaki saçların bittiği yeri kapsar.

2.5.3. Elleri dirseklerle beraber yıkamak

Ellerin yıkanmasıyla ilgili İmam Nevevî insanların başına gelmesi muhtemel olan, elin kesilmesi durumunda kolların nasıl yıkanacağı konusuna da değiniyor. Eli kesilen kişinin elinin kesildiği yerden yukarısını yıkaması gerektiğini fakat dirsekten yukarısı kesilmişse artık yıkamanın zorunlu olmayıp mendub olduğu ifade ediliyor.³⁹

2.5.4. Baş meshetmek, ayakları yıkamak ve tertip

Abdestin farzları bu şekilde bahse konu eserde ifade edilmiştir.⁴⁰

2.6. Abdestin Sünnetleri

Müellif burada abdestin sünnetleri için ayrı bir başlık ele almamıştır. Fakat abdestin alınış şeklinde anlattığına göre misvak kullanmak, (Elle yapılacak dış temizliğinin bu sünnet kapsamında değerlendirilmeyeceği söyleniyor)⁴¹, yüzü kibleye dönerek abdest almak, besmele çekmek, elleri üç defa yıkamak, ağza üç defa su vermek, burna üç defa su vermek(Ağza ve burna su vermede zahir olan görüşün bunlara ayrı ayrı su vermek olduğu ifade edildikten sonra en zahir görüşün ikisine aynı anda su vermek olduğunu belirtilmektedir)⁴², kulakların meshedilmesi, azaları üçer defa

³⁶ Salim Ögüt, “İstihâze”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Erişim 1 Ağustos 2024)

³⁷ Nevevî, *Minhac*, 28.

³⁸ Nevevî, *Minhac*, 12.

³⁹ Nevevî, *Minhac*, 12.

⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 13.

⁴¹ Nevevî, *Minhac*, 13.

⁴² Nevevî, *Minhac*, 13.

yıkamak, sık olan sakalı ovma, abdest azalarının fazlasını yıkamak, azaları yıkarken sağdan başlamak, imam Gazzâlî'nin abdest alma esnasında sünnet olarak zikrettiği bazı duaların aslının olmadığını belirten müctehidler de vardır.⁴³ Bununla birlikte zikredilen hadisler Hz Ali'nin Peygamberimizden yapmış olduğu rivayetler hadis kitaplarında mevcuttur.⁴⁴ Boynun meshedilmesi de Gazzâlî tarafından sünnet olarak zikredilir.⁴⁵ Fakat hadisin zayıf olduğu yönünde görüşler de vardır. Bununla birlikte mezhepte tercih edilen görüşün bu olmadığı anlaşılıyor.

Konuyla ilgili İmam Şafî'nin el-ÜM adlı eserinin abdest bahsini incelediğimizde burada başın meshinden sonra ayakların yıkanmasına geçiliyor. Bu geçiş esnasında başın meshi detaylıca anlatıldıktan sonra kulakların zahirinin ve batınının yeni bir su alınarak meshi zikredilmiştir. Burada boynun meshine dair bir haber bulamadık. Zaten dayanak olarak belirtilen hadisler de bunu destekler niteliktedir.⁴⁶

El-Hâvî'l-Kebîr'de abdestten bahseden Mâverî başın meshedilmesinden sonra kulakların meshi konusuna geçer. Burada kulakların meshinin sünnet olduğu görüşü tercih edilmekle birlikte İshak b. Rehveyh'in bunun vacib olduğunu savunmasından bahseder. Kulakların yıkanmasına uzunca değinen müellif boynun meshedilmesiyle ilgili konuya değinmeden ayakların yıkanmasına ve bunun meshinin Şia dışında isabetli görülmediğine değinerek meseleyi işler.⁴⁷ Yine Şîrâzî el-Mühezzeb'te abdestin nasıl alınması gerektiğini ilgili babta izah ederken boynun meshedilmesine dair bir meseleye temas etmez. Abdestte azaları üçer defa yıkamak, abdestte tertip, kulakların meshedileceği suyun yeni bir su olması gibi meselelere temas edildiğini görsek de boynun meshedilmesinin sünnet veya mekruh olduğuna dair bir bilgiyi en azından biz göremedik.⁴⁸ İmam Gazzâlî el-Vasît'de abdestin sünnetlerini misvak kullanmak, besmele ile başlamak, elleri üçer kez yıkamak, mazmaza ve istinşak, gür olan sakalları hilallemek, azaları yıkarken sağı yıkamayı öncelemek, organları yıkarken mübalağa yapmak, başın tamamını mesh etmek, kulakları mesh etmek ve boynu mesh etmek olarak zikreder. Bunu da Hz Peygamber'in "Boyunları mesh etmek cehennemden

⁴³ Nevevî, *Minhac*, 13.

⁴⁴ عن الحسن عن علي قال: "علمني رسول الله صلى الله عليه وسلم ثواب الوضوء فقال: "يا علي إذا قدمت وضوءك فقل: بسم الله العظيم والحمد لله على الإسلام

ثم يمسح رقبته بماء جديد لقوله صلى الله عليه وسلم مسح الرقبة أمان من الغل يوم القيامة

⁴⁵ Ebû Abdullah Muhammed bin İdris eş Şafî, *el-Üm* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1983), 43.

⁴⁶ Mâverî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, 123.

⁴⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 42.

emandır’’ hadisini delil getirerek destekler.⁴⁹ Kifayetü’l Ahyar’da abdestin sünnetleri konusu işlenirken boynun meshedilmesi de değinilen konulardandır. Müellif Rafî’ın bu konuyu yukarda zikredilen hadis ile delillendirdiğinden bahseder. Sonrasında ise İmam Nevevî’nin buna itiraz ettiğini ekler. Devamında Şerhü’l Mühezzebe’de delil olarak kullanılan hadisin mevzu olduğunun belirtildiğini söyler.⁵⁰ Bulkînî et-Tedrib’inde abdestin sünnetlerini ve edeplerini sıralamıştır. Bu sıralamada boynun mesh edilmesine dair bir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte abdestin mekruhları kısmında da bu konuyu tespit edemedik.⁵¹ Fethul-Vehhab’da abdestin nasıl alınacağı izah edilirken abdestin sünnetleri de aynı bağlamda izah ediliyor. Fakat bu bahiste de boynun meshedilmesinin fıkhi hükmüne dair bir bilgiye rastlayamadık.⁵² İmam Nevevî Ravzatu’t-Tâlibîn adlı eserinde abdestin sünnetlerini sayarken on ikinci sünnet başlığında boynun meshedilmesini işler. Bu uygulamanın sünnetten mi yoksa edepten mi olduğunu tartışır. Bu konuda iki vecih olduğunu belirterek söze başladıktan sonra sünnet ve edebın aslında istihbab açısından müşterek olduğunu zikreder. Bununla birlikte sünnetin durumunun daha kuvvetli olduğunu vurgular. Sonrasında İmam Nevevî kendi görüşünün çoğunluğun görüşü olan, bu uygulamanın sünnet olmadığı yönündeki görüş olduğunu ifade eder. Çünkü bunun sabit olmadığını dile getirir. Bundan dolayıdır ki İmam Şafî ve mütekaddimun ulema da bunu sünnet olarak zikretmemiştir ve doğru olanın bu görüş olduğunu Allah en iyisini bilir kaydı ile noktalar.⁵³ Burada sayılan eserlere bakıldığında abdest alırken boynun mesh edilmesinin mezhep içinde sünnet olarak görülmediği sonucuna varmak genel kabul gören görüşler neticesinde isabetli görünmektedir.

2.7. Abdestin Mekruhları

Azaları üçten fazla yıkamak, abdestten sonra suyu silkelemek, abdest alırken konuşmak, suyu yüze çarpmak, abdestten sonra kurulanmak, güneşte aşırı derecede ısınan bakır kaptaki sulardan abdest almak abdestin mekruhları arasında sayılmıştır.⁵⁴

Gazzâlî, *el-Vasît*, 289.

⁵⁰ Ebubekir b. Muhammed b. Abdulmu’min b. Hariz el-Hüseyni el-Hısnî, *Kifayetül Ahyar* (Dımeşk: Daru’l Hayr, 1994), 30.

⁵¹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî el-Bulkînî, *et-Tedrib* (Riyad:Daru’l Kibleteyn, 2012), 90.

⁵² Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Fethul-Vehhab* (Lübnan: Daru’l Fikr, 1994), 17.

⁵³ ⁵³ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatu’t-Tâlibîn* (Beyrut:Mektebetü’l İslâmî,1991), 61.

⁵⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 134.

2.8. Gusül Abdesti

Guslün farzları niyet ve bütün bedenın yıkanması şeklinde özetlenebilir. İmam Gazzâlî guslün nasıl yapılacağını tarif ederken önce sağ taraftan başlanılmasını gerekli görürken⁵⁵ Mezhebin genel kabulü önce baş tarafından suyun bedene dökülmesi gerektiği şeklindedir.⁵⁶

Konuyla ilgili farklı kaynaklara baktığımızda İmam Şafiî guslün nasıl alınacağına ilişkin el-ÜM adlı eserde Hz Aişe'nin haber verdiğiğe göre'' Hz Peygamber gusül için önce kâmilten namaz abdest alır ardından başına suyu döküp tüm bedenini yıkardı'' şeklindeki rivayeti zikreder. Bir diğer rivayette ise Efendimizin gusülden önce ellerini yıkayıp sonrasında kaba, ellerini daldırdığını sonra avret yerini yıkadığını ardından namaz abdesti alıp başına suyu döktüğünü ifade eder.⁵⁷

Nihayetü'l Matlab müellifi Ebu'l Meâlî el-Cüveynî eserinde guslün önce asgarisini tarif eder. Ardından en güzel şeklini anlatırken sağ ve sol omuza suyu dökmeden önce suyun baştan aşağı dökülmesi gerektiğini vurgular.⁵⁸ Yine el-Hâvi'l Kebîr'de suyun önce başa dökülmesi ardından bedenın tamamına suyun ulaştırılması konuyla ilgili olarak zikredilmektedir.⁵⁹ El-Mühezzeb adlı eserde Şîrâzî saç diplerinin ve sakalların hilallenip diplerine suyun ulaştırılmasının ardından başı üç kez yıkamayı guslü tarif ederken zikretmektedir. Ardından da bedenın tamamının yıkanmasından bahsedilir.⁶⁰ İmam Gazzâlî el-Vasît adlı eserinde İhyâ'da belirtilenin aksine gusülde önce başın ardından sağ tarafın sonra sol tarafın yıkanmasının, guslün ekmel şekli olduğunu belirtir.⁶¹ Kifayetül Ahyar'da guslün sünnetleri başlığında başın yıkanması sağ ve sol tarafın yıkanmasına takdim edilmiştir.⁶² Yine Muhtasarı'l Müzenî'de guslün tarifi yapılırken vücudun tamamının yıkanmasından baş tarafının yıkanması öncelenir.⁶³ İmam Nevevî el-Mecmû adlı kitabında guslün tarifini yaparken ellerin kaba konulmasından önce ellerin üç kez yıkanmasını, vucutta bulunan kirlerin ortadan kaldırılması, daha sonra namaz abdesti gibi bir abdestin alınıp saç diplerine suyun ulaştırılmasının ardından başa suyun dökülmesini sonrasındaysa bedenın kalan tüm

⁵⁵Gazzâlî, *İhyâ*, 136.

⁵⁶ Nevevî, *Minhac*, 15.

⁵⁷ Şafiî, *el-Üm*, 57.

⁵⁸ İmâmü'l-Harameyn Ebu'l Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el-Cüveynî et-Taî en-Nisâbü'rî, *Nihayetü'l-Matlab* (Cidde:Daru'l Minhac,2010), 153.

⁵⁹ Mâverî, *el-Hâvi'l- Kebîr*, 218.

⁶⁰ Şîrâzî, *el- Mühezzeb*, 64.

⁶¹ Gazzâlî *el-Vasît*, 348.

⁶² Hîsnî, *Kifayetül Ahyar*, 44.

⁶³ Müzenî, *Muhtasarı'l Müzenî*, 97.

kısının suyla yıkanmasını ifade etmiştir.⁶⁴ Burada genel olarak önceliğin baştan aşağı suyun dökülmesinin ardından sağ ve sol tarafa suyun ulaştırılmasının genel kabul gören fetva olduğunu söylemek mümkündür. Gusül abdestini gerektiren durumlar bedenden meninin çıkması, sünnet yerinin ferce dahil olması, hayız ve nifas olarak sıralanmıştır. Ayrıca guslün yenilenmesinin abdestte olduğu gibi sünnet olmadığı da mezhepte ifade edilen görüşlerdendir. İhyâ'da ise böyle bir bilgiye yer verilmez.⁶⁵

2.9. Teyemmüm

Aradığı suyu bulamayan, yırtıcı hayvan veya bir engelden dolayı suya ulaşamayan, yanındaki suya kendisinin ya da arkadaşının susuzluğu sebebiyle ihtiyaç duyan, başkasının mülkiyetinde olup fahiş fiyata satılan suyu almak zorunda olan, bedenindeki hastalık sebebiyle suyu kullanamayan kimseler teyemmüm yaparlar.⁶⁶

İmam Gazzâlî teyemmüm bahsini genel hatlarıyla işlemiştir.

2.9.1. Teyemmümün alınış şekli

Farz namazın vakti girinceye kadar beklenildikten sonra temiz ve halis toprakla kişi teyemmüm abdesti alır. Önce parmaklarını birleştirip ellerini toprağa vurur ardından yüzünün tamamını mesheder.

Burada niyet getirilirken namazı kendime mübah kılmaya niyet ettim şeklinde bir niyetten bahsedilir. Gerekçe olarak da teyemmümün gerçek manada suyun yerini tutan bir temizlik olmadığı ifade edilir. Sakallara suyu ulaştırmada olduğu gibi teyemmümde toprağı sakal diplerine ulaştırmak gerekmez. Sonrasında kişinin parmağında yüzüğü varsa onu çıkarır ve parmakları açık bir şekilde ellerini toprağa vurur. Sonra sol elinin avuç içiyle sağ elini, sağ elinin avuç içiyle ise sol elini dirseklerle beraber mesh edip parmak aralarını hilaller. Bu şekilde alınan teyemmümle bir farz ve istenildiği kadar nâfile namaz kılınabilir. Şayet kişi namazları cem edecekse ikinci namazı kılmadan teyemmümü yeniden almalıdır.⁶⁷

Diğer Şafiî kaynaklar teyemmüm bahsini daha detaylı ele almıştır. Örneğin İmam Nevevî abdest almaya yetmeyecek kadar suyun bulunması durumunda da o suyun kullanılması gerektiğini söyler. Bunun da teyemmümden önce olması gerektiğini ifade

⁶⁴ Nevevî, *el-Mecmû*, 181.

⁶⁵ Nevevî, *Minhac*, 15.

⁶⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 136.

⁶⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 136.

eder.⁶⁸ Yine İmam Gazzâlî teyemmüm yapılacak toprağın halis toprak olması gerektiğini söyler.⁶⁹ Ancak İmam Nevevî toprakla birlikte karışan maddenin az olmasının sakıncasız olduğunun söylenildiğini ifade etmiştir. Fakat bu görüşün kendi görüşü olmadığı da söylenilir.⁷⁰ Ayrıca kendisinde toz bulunan kum ile de teyemmüm yapılacağını İmam Nevevî ifade etmiştir⁷¹. Suyu bulamayan kişinin kendisine suyun hibe edilmesi yada kovanın verilmesi durumunda bunun kabulunun vacip olduğu fakat su alabilecek paranın verilmesi durumunda ise bunun minnet olacağı için vacip olmadığı ifade ediliyor. Yine kişi suyu kendi yükü içinde kaybedip bulamasa teyemmümle kıldığı namazı daha sonra kaza eder. Ama kendi yüküyle birlikte başkalarının yükünün olduğu yerde suyu kaybedip teyemmüm alması durumunda kaza etmesi gerekmez şeklinde görüş bildirilmiştir. Şiddetli soğuk da hastalık gibi değerlendirilir. Kişinin vücudunda sargı olması durumunda mezhebe göre sağlam yerin yıkanması gerekir.

Cünup olan kimse için teyemmüm ile yıkanmak arasında tertip yoktur. Abdestsiz kişi için en sahih görüşe göre yaralı organın yıkanma sırasında teyemmüm etmek şarttır. Sargının meshi esnasında uzvun tamamını meshetmek şarttır. İki uzvu yaralı olan kişiler için iki kez teyemmüm vacip olur.

İhyâ'da değinilmeyen bir husus da teyemmüm edilen toprakla teyemmüm edilemeyeceğidir. Toprağın kullanılmış olan kısmı teyemmüm edeninin vücudunda kalan veya vücudundan dökülen topraktır.⁷² Teyemmüm alırken sadece farz namaz kılmaya niyet eden kişi bununla nafil namaz da kılabilirken nafil namaz kılmaya niyet eden kişi bu aldığı teyemmümle farz namaz kılamaz.⁷³

2.9.2. Teyemmümün sünnetleri

Besmeleyle başlamak, yüz ve elleri iki vuruşta mesh etmek (İmam Nevevî burada iki vuruşun sünnet değil vacip olduğunu belirtir)⁷⁴, meshe başlarken yüzün yukarisından ve sağ taraftan başlamak, ele alınan toprağı uzva sürmeden önce

⁶⁸ Nevevî, *Minhac*, 16.

⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 136.

⁷⁰ Nevevî, *Minhac*, 17.

⁷¹ يتيمم بكل تراب طاهر حتى ما يداوى به وبرمل فيه غبار

⁷² Nevevî, *Minhac*, 17.

⁷³ Nevevî, *Minhac*, 17.

⁷⁴ Nevevî, *Minhac*, 18.

hafifletmek, abdestteki gibi teyemmümde de ara vermeden teyemmümü yapmak, toprağa vurulurken parmakları açmak teyemmümün sünnetlerinden sayılmaktadır.⁷⁵

2.9.3. Teyemmümü bozan durumlar

İmam Gazzâlî teyemmüm bahsini genel hatlarıyla ele aldığı için teyemmümü bozan durumlar İhyâ'da yer almamaktadır. Ancak diğer Şafîî kaynaklarda teyemmümü bozan durumlar şöyle sıralanmıştır; Suyun bulunması durumunda teyemmüm bozulur. Bu kayıt namazda olmayan ve suyu susuzluk dışında bir sebep için kullanmayan kişi için geçerlidir. Ayrıca namazın suyun bulunduğu anda bozulup suyla abdest alınıp tekrar kılınmasının efdal olduğunu İmam Nevevî belirtmiştir. Bir teyemmümle bir farz kılınmakla birlikte kişi dilediği kadar nafil namaz kılınabilir. Nezredilen namazlar da farz namazlar gibi değerlendirilir. Ayrıca bir farz namazla birlikte birkaç cenaze namazı kılınabileceğini de İmam Nevevî belirtir.⁷⁶

Ayrıca mukim olan birinin teyemmümle namazını kılması halinde namazını daha sonra kaza etmesi gerektiğini Minhac müellifi ifade eder. Günah bir yolculuk yapan yada soğuk sebebiyle teyemmüm eden kişinin namazını daha sonra kaza etmesi gerektiği de yine mezhep içindeki görüşlerdendir. Yarası sarılı olup sargı, abdestli yapılmışsa bu kişi namazını kaza etmez. Aksi takdirde sargıyı sökmek vaciptir. Şayet sargıyı sökmek yaraya zarar veriyorsa o halde namaz daha sonra kaza edilir.⁷⁷ Bu konu İhyâ'da yer almayan hususlardandır.

2.10. Beden Temizliği

Bu başlık sekiz kısımda incelenmiştir.

2.10.1. Başta oluşan bit ve pire gibi maddeler

Gazzâlî saçların tamamının kesilmesinin dini açıdan sakıncasız olduğunu, ayrıca saçın bakımı yapılabilecekse uzatılmasında bir sakınca olmadığını belirtir. Fakat şeriflerin bu şekilde bir uygulamalarının olduğunu belirten Gazzâlî, şerif olmayanların yapmasını bir nevi aldatma olarak niteler. Baştaki bit ve pire gibi şeyleri gidermek ve saçın bakımını yapmak müstehap olarak değerlendirilmiştir. Gazzâlî bu maddeyi bazı

⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 136.

⁷⁶ Nevevî, *Minhac*, 18.

⁷⁷ Nevevî, *Minhac*, 18

hadisler getirerek delillendirmiştir. Bu hadislerden bir kaçını zikretmek delilleri görmemiz açısından yerinde olacaktır

‘‘Saçlarınızı yağlayın.’’

‘‘Saçı olanlarınız ona ikramda bulunsun’’⁷⁸

2.10.2. Sakal temizliği

Sakal bakımının müstehap olduğu belirtiliyor.

Seferde veya ikamet halinde tarak, ayna ve makas bulundurmanın sünnet olduğu adı geçen eserde belirtiliyor⁷⁹. Ayrıca Hz Aîşe'den gelen bir rivayete göre Hz Peygamber kapıya gelenlerin karşısına çıkmadan önce suya bakarak saçlarını ve sakallarını düzeltirdi⁸⁰

2.10.3. Parmak aralarında oluşan kirlerin giderilmesi

Peygamberimizin bunu yapmayı emrettiği ifade ediliyor. Bunun sebebi ise arapların el yıkamayı yemek sonrasına bırakmalarıdır.⁸¹

2.10.4. Parmak uçları ve tırnak aralarında biriken kirlerin giderilmesi

Tırnakların ve vücuttaki kılların kesilmesinde azami olarak kırk günün belirtilmesi hadislerden delil getirilerek söylenmiştir.⁸²

2.11. Hamamla İlgili Görüşler

Hamama girmenin sakıncasız olduğu, sahabenin Şam bölgesindeki uygulamasıyla delillendirilmiştir.⁸³

Sahâbe arasında hamam hakkında olumlu ve olumsuz görüş bildirenlerin olduğu ifade edilmiştir⁸⁴. Daha sonra hamamlara usulünce girmenin sakıncasız olduğu da eklenmiştir.

Avret yerini örtmek, avret yerine başkasının dokunmasına mani olmak. Kaba avret yerinin dışında kalan yerlere başkasının dokunmasıyla ilgili ihtilafın olduğundan

⁷⁸ Gazzâlî, *İhya*, 137.

⁷⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 137.

⁸⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 137.

⁸¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 138.

⁸² Gazzâlî, *İhyâ*, 138.

⁸³ Gazzâlî, *İhyâ*, 138

⁸⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 138.

bahsetmekle beraber kıyasen bunun da caiz olmayacağını İmam Gazzâlî ifade etmiştir. Bu sayılanlar kişinin kendisiyle ilgili vacip amellerdir. Başkasının avretiyle ilgili olanlara gelince; avret yerine bakmamak ve avret yerini açan kimseyi uyarmak şeklindedir. Bu uyarmanın hikmetli bir şekilde yapılması kaydıyla farz olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca bu durumlara maruz kalmamak için hamamın kapatılmasını da müstehap olarak Gazzâlî zikreder.⁸⁵

Hamama girmenin sünnetleriyle ilgili olarak şunlar ifade edilmiştir: Güzel niyet, hamamcıya ücretini girmeden ödemek (bunun örfe göre bilinmezliği ortadan kaldırmak ve gönül rızası için yapıldığı söylenebilir), hamama sol ayakla girmek, hamama kimse yokken girmek, her iki yanını yıkamak, suyu israf etmemek, hamamın sıcaklığına bakıp cehennemi tefekkür etmek ve hamama girerken selam vermemek gerekir. Fakat kendisine selam verilen kişi selam sözüyle mukabele etmez. Bunun yerine Allah sana afiyet versin denilebilir. Hamamda çok konuşmamak, açıktan Kur'an okumamak da hamamın sünnetlerinden sayılmıştır. Sesli olarak istiaze çekmekte sakınca yoktur. Akşama yakın ve akşam yatsı arası hamama girmek mekruhtur. Hamamda bir başkasının kişinin bedenini ovalamasında bir sakınca yoktur. Hamamdan çıkınca bu nimetten dolayı hamdetmek de yine sayılan sünnetlerdendir.⁸⁶

Kadınların hamama girmesi meselesinde erkeklerin hamama ancak peştamal ile gitmesi caiz olsa da kadınların nifas ve hastalık dışında hamama gitmesi haram olarak ifade edilmiştir. Bu durumda kadın geniş bir peştamal giymelidir. Erkeğin de zaruret halleri dışında hanımına hamam parası vermesi mekruh olarak belirtiliyor.⁸⁷

2.12. Beden Temizliği ile İlgili Muhtelif Meseleler

1) İhyâ müellifi tarafından saçların kökten kesilmesinin sakıncasız olduğu belirtiliyor. Saçlarını temiz tutan kimsenin saçlarını uzatmasında bir sakınca yoktur. Ayrıca saçın bir kısmının kesilip bir kısmının uzatılmasının doğru olmadığı belirtilir.⁸⁸ Şeriflerin yaptığı gibi saçları uzatıp saçları yanlara salmanın şerif olmayanlar için insanları aldatmak olduğu da dikkat çekilen hususlardandır.

2) Hz Peygamber bıyıkları kısaltın buyurmuştur. Bıyıkların kazınacağına dair haber rivayet edilmemiştir. Fakat sahabeden kazımaya yakın kısaltmayla ilgili haber varid olmuştur. Ayrıca bıyıkları yana uzatmada bir sakınca yoktur. Bazı alimlerin

⁸⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 138.

⁸⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 140.

⁸⁷ Gazzâlî, *İhya*, 140.

⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 140

bıyıkları kısaltmayı mekruh hatta bid'at gördükleri nakledilir⁸⁹. Bu görüşte olan alimlerin kimler olduğu zikredilmemiştir.

3)Koltuk altı tıraşının kırk günü geçmeden yapılmasının müstehap olduğu ifade edilir.

4)Kasık arasında biten tüylerin giderilmesi müstehaptır. Aynı şekilde kasıktaki kılların da kırk günü geçirmeden temizlenmesi gerektiği ifade edilir

5)Tırnakların da kısaltılması müstehaptır. Tırnakların altında biriken kirler abdestin sıhhatine zarar vermez. Hz Peygamberin bedevilerin tırnaklarında bulunan kirleri görmesine rağmen onların namazlarını iade etmelerini emretmemiş olmasını dolayısıyla bu durumda müsamahanın olduğuna delil getirilir.⁹⁰ Müellif tırnakları kesmede sırayla ilgili yazılı bir rivayetin olmadığını fakat sözlü bir rivayete göre tırnakları kesmede sağ elin şahadet parmağından başlanıp yine aynı elin başparmağında bitirilmesinin ve sol elde de serçe parmakdan başlanıp aynı elin baş parmağında bitirilmesinin sünnet olduğunu ifade ediyor. Bununla birlikte konuyla ilgili bir rivayetin olmadığını da ifade etmekten geri durmuyor. İmam Nevevî eserinde tırnakların kesimiyle ilgili bir bigiye yer vermemiştir. Ayak tırnaklarının kesimine gelince burada ellerin kesiminde olduğu gibi sözlü bir rivayet zikredilmiyor. Fakat müellifimiz ayak parmaklarında kendi içtihiyâyla sağ serçe parmakdan başlanıp sol serçe parmakta bitecek şekilde kesilmesi gerektiğini ifade ediyor. Burada İmam Gazzâlî'nin fıkhi hükümlerde sadece nakle dayanan bir yönteminin olmadığı nakille birlikte aklı da devreye koyduğu görülmektedir.⁹¹

2.12.1. Göbek kesimi ve sünnet olma

Yahudilerin adeti doğumdan bir hafta sonra çocuğu sünnet etmektir. Burada Yahudilere muhalefet edilerek daha ileri bir tarihte çocukları sünnet etmek Gazzâlî tarafından uygun görülmüştür.⁹²

⁸⁹ Gazzâlî , *İhya* , 141

⁹⁰Gazzâlî, *İhyâ*, 141.

⁹¹ Gazzâlî , *İhyâ* , 142

⁹² Gazzâlî , *İhyâ* , 142

2.12.2. Sakal bırakma

Sakalın uzunluğu hakkında iki görüş vardır. Birincisi bir tutamdan fazlasının kesilebileceği görüşü. İkincisi ise aşırıya kaçmamak ve bakımını yapmak şartıyla sakalı kendi haline bırakıp uzatmak.⁹³

2.12.3. Sakalla ilgili hükümler

Sakalı siyaha boyatmak. Bununla ilgili bir hadis zikredilerek bu madde açıklanmıştır.⁹⁴ Sakalı kükürt ile beyaza boyatmak, sakalı yolmak, sakalın ağaran kısmını yolmak, sakalı iyice kısaltmak, sakalı haddinden fazla uzatmak, sakalı gösteriş için süslemek, zahid olduğunu göstermek için sakalı dağınık bırakmak, sakalın beyazına bakıp yaşlılığıyla, siyahına bakıp gençliğiyle övünmek, salihlerden görünmek için sakalı sarı veya kırmızıya boyamak.⁹⁵

Sakalı beyaza boyamak da yine sakal ile ilgili mekruh fiillerdendir. İmam Gazzâlî burada yaş yönünden önde olmanın tek başına bir ölçü olmadığını aksine gençliğin faziletine delalet eden bazı ayetler zikretmiştir.⁹⁶

2.13. Namazla İlgili Amellerin Fazileti

İmam Gazzâlî bu bölümde namaza geçmeden önce ezanın faziletiyle ilgili rivayetlere yer vermiştir. Biz de bu rivayetlerden bir kaçını zikretmekle yetineceğiz. ‘*Müezzinin sesini duyan cin, insan ve varlıklar onun lehine kıyamet gününde şahitlik ederler*’.⁹⁷ Ezan okumanın hükmü ile ilgili İhyâ’da bir kayıt bulamadık. Fakat İmam Nevevî eserinde bunun sünnet olduğunu ifade ediyor. Ayrıca ezan ve kametin sadece farz namazlar için okunduğu da belirtilmiştir. Her ne kadar kavî-i cedide göre kaza namazı için sadece kamet getirilir denilse de İmam Nevevî burada kadim görüş olan kaza namazlarda da ezanın okunabileceği görüşünü tercih etmiştir. Fakat birden fazla kaza namazları için bir ezan okunur.⁹⁸ İhyâ’da yer almayan ezan okumanın şartlarına da kısaca değinmekte fayda var. Bunlar; Müslüman olmak , temyiz çağında olmak ve erkek olmak olarak özetlenebilir. Müezzinlik ile imamlık arasındaki efdaliyet bakımından imamlığın daha faziletli olduğu zikredilir. İmam Nevevî ise müezzinliğin daha faziletli olduğu görüşünü

⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, 143.

⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 143.

⁹⁵ Gazzâlî , *İhyâ* , 143

⁹⁶ Gazzâlî , *İhyâ* , 144

⁹⁷ Gazzâlî , *İhyâ* , 146

⁹⁸ Nevevî , *Minhac* , 23.

tercih eder.⁹⁹ Ezan işitilince müezzinin söylediklerini tekrar etmek de İhyâ'da değinilmeyen konulardandır. Mezhepteki görüş ise sünnet olduğu yönündedir.¹⁰⁰

2.14. Namazın Farzları

Bu bölüm yedi başlık altında işlenecektir.

2.14.1. Niyet

İhyâ'da niyet ile ilgili öğle namazı üzerinden örnek verilerek ele alınır. Bu örneğe göre niyet şu şekildedir; Niyet ettim Allah rızası için öğle namazının farzını eda etmeye. Burada eda lafzıyla kaza namazları istisna edilmiştir. "Farzını" lafzıyla namazın nafil olmağı kastedilir. Öğle namazı ifadesinde ise vaktin tayinine atıfta bulunulur.¹⁰¹ Fakat niyetle ilgili ifadeler için baktığımızda mezhep içinde farklı görüşlere de rastlamaktayız. Örneğin İmam Nevevî bu konuda namaz amelini Allah'a izafe etmenin zorunlu olmadığını belirtir. Bu ifadeyle niyette Allah rızası kaydını koymanın İmam Nevevî'nin ifadesine göre zorunluğu olmadığını anlamak mümkündür.¹⁰²

2.14.2. İftitah tekbiri

İhyâ'da iftitah tekbirinin alınış şeklinin kamil olarak "Allahu ekber" şeklinde söylenilmesi gerektiğinden bahsediliyor. Harflerin söylenişi ve uzatmalarla ilgili bazı bilgiler verilip bu bahisten kıraat bahsine geçiliyor.¹⁰³ Konuyla ilgili diğer Şafîî kaynaklara bakıldığında ihram tekbiriyle ilgili benzer şeyler söylenmekle birlikte dikkat çekici bir ifade kullanılıyor. İfade şöyledir "İhram tekbirini arapça olarak getiremeyen kişi tekbirin tercümesini söyleyebilir"¹⁰⁴. Yine iftitah tekbiriyle niyet ilişkisi bağlamında niyetin iftitah tekbiriyle birlikte mi getirileceği yoksa öncesinde mi getirilmesi gerektiğine dair bir detaya İhyâ'da rastlanılmazken İmam Nevevî niyetin iftitah tekbiriyle birlikte getirilmesi gerektiğini söylemektedir. Mezhepte de genel kabul

⁹⁹ Nevevî, *Minhac*, 23.

¹⁰⁰ Gazzâlî, *İhya*, 147.

¹⁰¹ Gazzâlî, *İhya*, 153

¹⁰² Nevevî, *Minhac*, 25. وجوب نية الفرضية دون الإضافة إلى الله تعالى

¹⁰³ Gazzâlî, *İhya*, 153

¹⁰⁴ Nevevî, *Minhac*, 25.

bu şekildedir. Bununla birlikte niyetin ihram tekbirinden önce de alınabileceği şeklinde bir görüşün olduğunu İmam Nevevî ifade etmiştir.¹⁰⁵

İmam Gazzâlî namaz kılarken niyette meydana gelen vesveseyle ilgili bilgiler vermektedir. Mezhep içerisinde genel olarak niyetin ihram tekbirine bitişik olması gerektiği ifade edilmiştir. Fakat İmam Gazzâlî burada bazı kimselerin maruz kaldığı vesvese sorununa değinmiştir. İmam Gazzâlî niyet esnasında tafsilatıyla birlikte namaza niyetin zor bir iş olduğunu vurgular. Burada namaz fiiline kıyam etmenin zaten başlı başına bir niyetin sonucu olduğu açıktır. Bu konuda vesveseye mahal vermek müellif tarafından gereksiz görülür. Bu vesveseyi ortadan kaldırmak için namaz şuuru ve fiilleri tekbirin başından sonuna kadar akılda tutulursa bu niyet olarak kişi için yeterlidir. Böylece kişi namaz esnasında kalbine gelen vesveseleri de bertaraf etmiş olur. Bu düşünceden kurtulana kadar niyet etme şekli nasıl kolayına geliyorsa kişinin o şekilde niyet etmesi de tavsiyeler arasındadır.¹⁰⁶ İmam Gazzâlî'nin bu fetvası gerçekten önemsenmesi gereken bir yaklaşımdır. Zira niyeti tekbire bitiştirme konusunda özellikle avam arasındaki bazı kişiler zorlanmaktadır. Mezhep içerisinde böyle bir kolaylığın sağlanması niyet konusunda vesveseye kapılan insanlar için bir çıkış yolu olmaktadır.

İhyâ'da Hz Peygamber'den rivayet olunan habere göre Peygamberimiz ihram tekbirinden sonra ellerini salıp kıraate başlarken ellerini bağlamıştır. İmam Gazzâlî eğer bu haber doğru ise bu şekildeki uygulamanın daha doğru olduğunu da ifade etmiştir. Ancak diğer eserlerde bu habere yer verilmemiştir.¹⁰⁷

2.14.3. Kıyam ve kıraat

İhyâ kıraat başlığı altında kıyama da ele almıştır. Tekbir alındıktan sonra Şafî mezhebinde okunması sünnet olan veccehtü olarak bilinen duayı okumaya değinilmiştir. Fakat dikkatimizi çeken bir husus vardır ki o da şudur; İmam Gazzâlî Hanefi mezhebinde okunan sübhâneke duasının okunmasını da Şafî mezhebinin uygulaması gibi işlemiştir. Bunun sebebi mezhepler arası ihtilaflardan kaçınarak bir anlamda azimetle amel cihetine gidildiğini söylemek tasavvufi yönü ağır basan İmam Gazzâlî için şaşırtıcı değildir.

Konuyla ilgili İmam Şafî'nin el-Üm adlı eserine baktığımızda müellif mezhepte kabul gören veccehtü duasının okunmasını zikretmiştir. Bazı rivayetlerde geçen ilave

¹⁰⁵ Nevevî , *Minhac* , 25.

¹⁰⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 190.

¹⁰⁷ Gazzâlî , *İhyâ* , 153

duaları da işledikten sonra bu duanın (veccehtü) okunmaması durumunda iade veya sehiv secdesinin de gerekmediğini vurgulamaktadır. Ayrıca bunun okunma yerinin de ilk rekât olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸

İbnü'l Mehâmilî el-Lübab fil-Fıkhiş-Şafî adlı eserinde namazın sünnetlerini ikiye ayırmıştır. Terki sehiv secdesini gerektiren sünnetleri anlattıktan sonra hey'et sünnetlere değinmiştir. Bunlardan biri de kunut duasının okunması olarak ifade edilir. Fakat bu duanın detayına inilmemiştir. Muhtemeldir ki mezhepte okunması sünnet olan bu duâ meşhur olduğundan bu kısmın detayına eserin muhtevası bakımından girilmemiştir.¹⁰⁹

Yine konuyla ilgili el-İknâ'da Mâverdî namazın şartları bölümünde namazın kamilen nasıl kılınacağını anlatırken ellerin ihram tekbirinden sonra bağlanmasının ardından veccehtü duasının okunmasını zikretmiştir. Bu duanın burada zikredilmesi onun okunmasının farz olduğu anlamına gelmemektedir. Yukarıda da değinildiği üzere namazın kamil bir şekilde nasıl kılınacağını anlattığı bölümde bunun zikredilmesi bu duânın okunmasının sünnet olduğunu değiştirmez.¹¹⁰

Şîrâzî et-Tenbîh'inde namazın sünnetlerini sayarken istiftah duâsının okunmasını sünnetlerden sayar. Burada bahsedilen istiftah duâsının bilinen veccehtü duâsı olması gerekmektedir.¹¹¹

İmam Gazzâlî el-Vecîz adlı eserinin namazda kıraat kısmında tekbirden sonra istiftah duâsını okumanın sünnet olduğunu belirtir. Devamında ise bu duânın meşhur olmasından bahseder. Bu sebeple olmalıdır ki istiftah duâsının lafızlarına eserinde yer vermez.¹¹²

Hilyetül-ulema müellifi eş-Şâşî namazın sünnetlerinden olarak istiftah duâsını veccehtü diye bilinen duâ olarak kaydeder. İmam Ebû Hanîfe'nin de subhaneke duâsını sünnet olarak kabul ettiğini belirtir. Sonrasında ise İmam Ebû Yusufun bu iki duâyı birden istiftah duâsı olarak kabul ettiğini belirtir. Muhtemeldir ki İmam Gazzâlî İmam Ebû Yusuf'un görüşünü İhyâ'da tercih etmiştir.¹¹³

¹⁰⁸ Şafî, *el-Üm*, 128.

¹⁰⁹ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmilî ed-Dabbî, *el-Lübab*, Medine: Daru'l Buhari, 2010), 100

¹¹⁰ Mâverdî, *el İknâ*, 39

¹¹¹ Ebû İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf eş- Şîrâzî, *et-Tenbîh* (Beyrut: Alemu'l Kutub, 1980) , 33.

¹¹² Gazzâlî, *el-Vasît*, 109.

¹¹³ Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî, *Hilyetül-Ulema* (Beyrut: Daru'l Erkam, 1980), 83.

Ferrâ el-Begavî et-Tehzîb adlı eserinde İhram tekbirinden sonra veccehtü duasının meşhur olan kısmına bazı ilaveleri de rivayetlere dayanarak ekleyip okumanın sünnet olduğunu belirtir.¹¹⁴

Konuyla ilgili Merverrûzî et-Ta'lika adlı eserinde Fatiha sûresinden önce istiftah duâsının (veccehtü olarak da bilinen duâ) okunması sünnet olarak ifade edilmiştir.¹¹⁵

Yukarıda bahse konu eserler incelendiğinde ve toplu olarak değerlendirildiğinde Şafiî mezhebinde ilk rekatta fatihadan önce veccehtü olarak bilinen duanın okunmasının sünnet olduğu Hanefî mezhebinde okunan subhaneke duasının ise Şafiî mezhebinde sünnet olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Namazın sünnetleri içinde yer alan eûzü ile kıraate başlamak İhya'da mutlak olarak zikredilmiştir. Fakat bunun her rekatta söylenmesinin sünnet olduğunu başka eserlerde görmekteyiz.¹¹⁶

2.14.4. Rükû etmek

İhyâ'da rükû kısaca tekbir alıp elleri kaldırarak vücudun mutmain olacak şekilde boynu başı ve sırtı aynı hizada eğip bu vaziyette üç defa sübhâne rabbiye'l -azîm demek şeklinde ifade edilmiştir. İmam olmayan kişilerin namazlarını uzatabileceklerine dayanarak rükûda bu zikirleri daha fazla okumak tavsiye edilmiştir.¹¹⁷

2.14.5. Rükûdan kalkınca beli tam doğrultmak

Burada Şafiî mezhebinin uygulaması olan sabah namazında son rükûdan doğrulunca kunut duasının okunması da yine mezhebe göre sünnet olarak değerlendirilir.¹¹⁸

2.14.6. Secde

İhyâ'da secde kısaca şöyledir; Eller kaldırılmadan tekbir getirilerek secdeye gidilir. Önce dizler sonra eller daha sonra alın ve burun yere konulur. Erkekler iki ayak arasını açık bırakır. Secdede eller omuz hizasında açılır. Parmak araları açılmaz. Secdede üç kez "Sübhâne rabbiye'l -a'lâ" denir. İki secde arasında uzun olmayan bir

¹¹⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *et-Tehzîb* (Kahire: Daru'l Kutubu'l İlmiyye), 90.

¹¹⁵ Ebû Alî el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, (Mekke: Mektebetü'l Mükerrreme, 2016), 735.

¹¹⁶ Nevevî, *Minhac*, 26.

¹¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 154

¹¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 154

oturuş yapılır ve ikinci secde de aynı şekilde yapılır. İkinci rekata kalkmadan istirahat celsesi yapılır ve ikinci rekata kalkılır. Tekbir ayağı kalkışın yarısına kadar uzatılır.¹¹⁹ Şafî mezhebindeki genel kabule göre secdenin en azı ifade edilirken alnın bir kısmını yere koymanın yeterli olacağı ifade ediliyor. Bu ifadeden burnun yere konulmasının farz olmadığını anlamak mümkündür.

İmam Şafî el-Üm adlı eserinde secde bahsinde alnın ve burnun yere konulmasından bahseder. Bununla birlikte burnun yere konulmamasının mekruh görüldüğüne değinilir. Buradan da anlaşılacağı üzere burnu secde esnasında yere koymanın sünnet olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.¹²⁰

Muhtasaru'l Müzenî'de namazın sıfatı kısmında secdenin en azı olan şekli anlatılırken alnın ve burnun secde mahaline konulmasından bahsedilir. Burnun yere konulmasının sünnet olduğuna dair bilgiye en azından bu bahiste rastlamadık.¹²¹

El-Lübab adlı eserin namazın farzları bölümünde secdenin alın üzerine yapılmasından bahsedilir. Konunun devamında namazın sünnetleri iki kısma ayrıldıktan sonra hey'et sünnetler kısmında secdede alın ile birlikte burnun da secde mahalline değdirilmesinden bahsedilir. Buradan da burnun secde esnasında yere değmesinin sünnet olduğu sonucu çıkmaktadır.¹²²

Mâverdî el-İknâ da namazın şartları bölümünde namazın kılınışına dair bilgi verirken secdenin alın ve burun ile yapılmasından bahseder. Burada burnun yere konulmasının sünnet oluşuna dair bir bilgiye rastlayamadık.¹²³

Mâverdî başka bir eseri olan el-Hâvi'l-Kebîr'de secdenin yedi âzâ üzerine yapılması gerektiğini vurgularken bunlardan birinin de alnın yere konulması olduğunu belirtir.¹²⁴

El-Vasît müellifi secdenin nasıl yapılacağını tarif ederken alnın secdeye gitmesiyle secdenin en azının yerine geleceğini ifade eder.¹²⁵

Fıkhul-İbadat alel-Mezhebi eş-Şafî adlı eserde müellif secdenin alın üzerine yapılmasının gerekliliğinden bahsederken secdede alnı hafifçe dokundurmanın yeterli

¹¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 154-155

¹²⁰ Şafî, *el-Üm*, 136.

¹²¹ Müzenî, *Muhtasaru'l Müzenî*, 107.

¹²² Mehâmîlî, *el-Lübab*, 98.

¹²³ Mâverdî, *el-İknâ*, 39.

¹²⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 127.

¹²⁵ Gazzâlî, *el-Vasît*, 139.

olmayacağını bir miktar ağırlığın yere verilmesinin gerekliliğinden bahseder. Burada burnun da yere değiştirilmesinin vucubiyetinden bahsetmez.¹²⁶

Fıkhu'l -Menheci ala Mezhebi'l-İmam eş-Şafiî'de secdenin mahiyeti hakkında bilgi verilirken sadece alın üzerine secde yapılmasının hoş görülmediği vurgulanmıştır. Buradan burnun secde yerine değiştirilmesinin vacip olmadığı anlaşılmaktadır.¹²⁷

Nihayetüz-Zeyn'de alın ile birlikte burnun da secde yerine konulması sünnetler arasında zikredilmiştir.¹²⁸

Yukarıda adı geçen eserlerin genel olarak değerlendirilmesi halinde secdede alın ile birlikte burnun da secde mahallinde olmasının sünnet olduğu sonucuna varılabilir.

2.14.7. Teşehhüd

İmam Gazzâlî teşehhüdü ele alırken ilk teşehhüd için Resûlullah'a ve âline salât okunur şeklinde bir bilgiye yer verir.¹²⁹

El-Üm'de ilk teşehhüd için Peygamberimize salât getirmenin gerekliliğinden bahsedilir. Bunun sehven terkinde ise sehiv secdesinin gerektiği vurgulanır. Fakat ilk teşehhüdde Peygamberimizin âline salât getirmeyle ilgili bir bilgiye adı geçen eserde rastlayamadık.¹³⁰

Muhtasaru'l Müzenî'de Peygamberimize salât getirilip sonrasında selam verileceği ifade edilirken Peygamberimizin âline salât getirmeyle ilgili bir detaya yer verilmediği görülmektedir.¹³¹

El-Lübab'ta son teşehhüd için Peygamberimize ve onun âline salât getirmenin namazın farzlarından sayıldığı görülmektedir. Peygamberimizin âlinin kimleri kapsadığı konusunda farklı görüşlerin olduğundan bahsedildikten sonra sahih ve mezhebe göre Haşim ve Muttaliboğullarının bu kapsamda değerlendirileceği ifade edilir. Âline salât getirmeyle ilgili ikinci bir görüşten bahsedilir ki o da bunun vacib değil sünnet olduğudur. Nevevî ve diğer müctehidlere göre sahih ve meşhur olan görüşe göre bu uygulama sünnettir.¹³²

¹²⁶ El Hâce Dürriye el-Ayte, *Fıkhu'l İbadat alel-Mezhebiş-Şafiî*, (Beyrut: Daru'l Yusuf), 290.

¹²⁷ *El-Fıkhu'l Menheci ala Mezhebi'l-İmam eş-Şafiî*, Dr. Mustafa Hin, dr.Mustafa Boğa, Dr. Ali Şerbeci, (Dimaşk:Daru'l Kalem), 135.

¹²⁸ Ebu Abdulmutî Muhammed b. Ömer b. Ali Nevevî el-Cavi, Zeynüddin Abdulaziz el-Melibari, *Nihayetüz-Zeyn fi İrşadil-Mübtedin*, (Beyrut: Daru'l Fikr,2010), 69.

¹²⁹ Gazzâlî , *İhyâ* , 15

¹³⁰ Şafiî, *el-Üm*, 141.

¹³¹ Müzenî, *Muhtasaru'l Müzenî*,109.

¹³² Mehâmilî, *el-Lübab*,99.

El-İknâ'da secdenin nasıl yapılacağıyla ilgili tafsilatlı bilgilere yer verilmiştir. Selamdan önce Peygamberimize ve âline salât getirme ile ilgili bilgi de burada verilir. Ardından bunun en azının Peygamberimize salât getirme şeklinde de olabileceği bununla birlikte âline salât getirmenin vacip değil sünnet olduğu sonucunu çıkarmamıza sebep olmaktadır.¹³³

E-l-Vasît müellifi teşehhüd esnasında Peygamberimize salât getirmenin vacib olduğunu, eserinde belirtir. Âline salât getirme konusunda ise iki görüşün varlığından bahseder. Birinci teşehhüd için bunun sünnet olduğu bir görüştür. Şayet son oturuşta âline salât getirmenin vacib olduğu söylenecek olursa ilk oturuşta bunun getirilmesinin sünnet olduğu söylenmelidir şeklinde bir açıklamaya yer verilir.¹³⁴

Şerhul-Mukaddimetül Hadramiyye'de son teşehhüdün ardından Efendimize salât getirmenin zikredildiği kısımda Peygamberimizin âline salât getirme ile ilgili bir bilgiye yer verilmemiştir¹³⁵

Fethu'l-Muîn'de namazın rükunları bahsinde son teşehhüdün ardından Peygamberimize salât getirmenin de gerekli olduğu vurgulandıktan sonra Efendimizin âline salât getirmenin sünnet olduğu kaydedilir.¹³⁶

Minhac'ta ilk oturuşta Peygamberimizin âline salât okumanın sünnet olmadığı ifade ediliyor.¹³⁷ Yukarıdaki bilgilerin özetlenmesi gerekirse mezhepte kabul gören görüşün ilk teşehhüdde Peygamberimizin âline salât getirmenin sünnet olmadığı fakat son teşehhüdde bunun sünnet olduğu söylenebilir.

Son secde yapılıncı teverruk oturuşunu yapmak da mezhebe göre sünnettir. Daha sonra kişinin arkadan bakanın yanağını göreceği şekilde selam vermesi de gereklidir. Yine İhyâ'da imamın imamete niyet etmesi gerektiği belirtilir. Fakat imamın imamete niyet etmemesi durumunda cemaatin niyetinin yeterli olduğu da vurgulanır. Aynı eserde imamın nefesini dinlendirmesi için fatihadan sonra bir müddet susmasının da güzel olduğu belirtilir. İmam selamın ardından cemaatin selamını bitirmesini bekledikten sonra eğer arkasında kadın cemaat yoksa imam yüzünü camaate döner. Aksi halde arkadaki kadınların dağılması için bir süre bekledikten sonra cemaate yüzünü döner.

¹³³ Mâverdî, *el-İknâ*, 41.

¹³⁴ Gazzâlî, *el-Vasît*, 149.

¹³⁵ Saîd b. Muhammed Ba Ali Baişin ed-Dev'ani el-Hadrami eş-Şafîi, *Şerhü'l-Mukammimeti'l-Hadramiyye*, (Cidde:Daru'l Minhac,2004), 212.

¹³⁶ Zeynüddin b. Abdulaziz b. Zeynüddin Ma'beri el-Mellîbârî, *Fethü'l-Muin bi Şerhi Kurretil-Ayn bi Mühimmatid-Din* (Beyrut:Daru İbn Hazm,2010), 119.

¹³⁷ Nevevî , *Minhac* , 29.

Cemaatle namaz kılma ile ilgili olarak sabah namazlarında okunan kunut duasıyla ilgili duadaki zamirlerin cemaatle namaz kılınması nedeniyle çoğul olarak okunması gerektiği de vurgulanan başka bir noktadır. Sabah namazında okunan kunut duasının eller kaldırılarak yapılacağını ve duanın sonunda ise ellerin yüze sürüleceği İmam Gazzâlî tarafından nakledilir.¹³⁸ Fakat mezhebin diğer eserlerinde kunuttan sonra ellerin yüze sürülmeyeceği açıkça ifade ediliyor.¹³⁹

2.15. Namazın Sünnetleri

İmam Gazzâlî fıkıh kitaplarında alışlagelmiş bir şekilde namazın sünnetlerini açıklamak yerine namazın sünnetleri kısmını dört ana başlık altında sıralamıştır. Bu sıralama şu şekildedir;

- Başlama tekbiri alırken elleri kaldırmak
- Rükûya eğilirken elleri kaldırmak
- Rükûdan kalkarken elleri kaldırmak
- Birinci teşehhüde oturmak.

Birinci kısımda yer alan başlama tekbiri alınırken ellerin kaldırılmasının içinde parmakların açılması ve kaldırılması sınırının ne olduğu ve bu fiilin içinde yer alan sünnetler de bu bağlamda zikredilerek bir anlamda özetlenmiş görünmektedir.

Teşehhüde oturmanın zikredilmesiyle teverruk ve iftirâş oturuşları bu sünnete bağlı olduğundan onların da sünnet olduğu ayrıca zikredilmemiştir.

Yine kıyamdayken başı hafif öne eğmek ve sağa sola bakmamak kıyamın içinde barındırdığı sünnetlerdendir. Secdeden kalkarken yapılan istirahat oturuşu da yine secdeden kıyama kalkmayı güzelleştiren ameller olduğundan bunun ayrıca sünnet olarak ifade edilmediğini İmam Gazzâlî ifade ediyor. Bu fiilin sünnet olarak zikredilmeyişi onun sünnet olarak görülmediğini göstermez. Ayrıca istirahat celsesinin başlı başına namazda amaç olmadığı ve bu yüzden de sünnet olarak zikredilmemesi bu durumun sebepleri arasında sayılır¹⁴⁰.

İmam Gazzâlî ihram tekbirindeki sünnetleri sayarken niyetin sünnet olanı yani dil ile niyet getirmeyi eserinde zikretmemiştir. Bilindiği üzere niyetin mahalli kalp olup dil ile ayrıca niyet getirmenin sünnet olduğu mezhep içindeki görüşlerdendir.

¹³⁸ Gazzâlî , *İhyâ* , 156

¹³⁹ Nevevî , *Minhac* , 27.

¹⁴⁰ Gazzâlî , *İhyâ* , 158.

Nitekim İmam Nevevî de öyle olduğunu belirtmiştir¹⁴¹. Kıyamda kıraatle ilgili sünnetlere gelince başlama duası diye bilinen veccehtü duasını okumak, euзу'yu okumak, Fatiha sûresinden sonra amin demek kıraatle ilgili sünnetler arasında zikredilmiştir. Fakat euзу'nun okunmasıyla ilgili mezhebin kaynaklarına baktığımızda her rekatta okumanın sünnet olduğunu görmekteyiz. Örneğin İmam Nevevî her rekatta okunmasının sünnet olduğunu ifade eder.¹⁴² Yine ilk iki rekatta fatihadan sonra bir sure okumanın sünnet olduğu da ittifak edilen hususlardandır. Bu sünneti İmam Nevevî kılınan namazın kılındığı vakte göre tasnif etmiştir. Şöyle ki; Sabah ve öğle namazlarında mushafın sonundaki uzun bir sureyi okumak, ikindi ve yatsı namazlarında bu kısımdaki orta sureleri, akşam namazlarında ise bu kısımdaki kısa surelerden birini okumak sünnet olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Cuma günleri sabah namazında ilk rekatta secde sûresini ikinci rekatında ise insan suresinin okunması sünnet olarak belirtilir.¹⁴³ Bu sayılan hükümler İhyâ'da yer almayan hususlardandır.

Namazın bir diğer sünneti ise intikal tekbirlerini almak, rükû ve secdelerde rivayet olunan zikirleri yapmaktır. Aynı şekilde rükûdan doğrulma anlamına gelen itidalde سمع الله لمن حمده demek yine namazın sünnetlerinden sayılır. Sabah namazının son rükûsundan doğrulunca kunut duasını okumak mezhepte sünnet olarak kabul görmüştür. İmam Nevevî Minhac'ta kunut duasının okunması sırasında Peygamberimize salât ve selam getirmenin ve kunut okurken elleri havada açık tutmanında sünnet olduğunu ayrıca ifade eder¹⁴⁴. Yine İmam Nevevî'nin ifadesine göre kunut duasının okunmasının ardından ellerin yüze sürülmesi sünnette olan bir uygulama değildir. Fakat İhyâ'da elleri yüze sürmek belirtilen hususlardandır.

Ayrıca Minhac'ta meşhur olan görüşe göre ciddi belalar karşısında kalındığında da kunut duasının okunmasının meşru olduğu belirtilir.¹⁴⁵

İhyâ'da intikal tekbirleri, rükû ve secdelerde yapılacak zikirler sünnet olarak ifade edilir. Rükû ve secdelerden sonra okunacak dualar da namazın sünnetleri içinde sayılmıştır. Mezhepte İhyâ'da değinilmeyen ve istirahat celsesi de denilen ikinci rekata kalkmadan önce kısa bir oturuş olan bu fiilin de namazın sünnetlerinden olduğu ifade ediliyor.¹⁴⁶

¹⁴¹ Nevevî, *Minhac*, 25.

¹⁴² Nevevî, *Minhac*, 26.

¹⁴³ Nevevî, *Minhac*, 26.

¹⁴⁴ Nevevî, *Minhac*, 27.

¹⁴⁵ Nevevî, *Minhac*, 27.

¹⁴⁶ Nevevî, *Minhac*, 28.

Şayet oturuş son oturuş değilse tahiyyat ve Peygamberimize salavat okumanın sünnet olduğu belirtilir. Birinci teşehhüdün oturuşunda iftiraş oturuşu da mezhepte sünnet olarak ifade edilir. Fakat İhyâ'da böyle bir detaya girilmemiştir. İftiraş; sol ayağın yatırılıp bilek kemiği üzerine oturmak, sağ ayağın parmaklarını ise kıbleye gelecek şekilde dikilmesidir. İkinci tahiyyatın oturuşunda ise teverruk oturuşunun sünnet olduğu zikredilmektedir. Teverruk ise kısmen iftiraş oturuşuna benzemekle birlikte farkı sol ayağın dikilen sağ ayağın altından geçirilmek suretiyle kişinin sol kalçasını yere yayması şeklindedir.¹⁴⁷

Son teşehhütte İmam Nevevî'ye göre salavatı 'Hamidun mecidun' lafzına kadar okumak sünnet olarak zikredilir. Bundan sonra ise bir dua okumak da yine namazın sünnetlerinden olarak ifade edilmiştir. Fakat bu duanın mervi bir dua olması efdal olarak görülür. Burada mervi duaların efdal oluşu mefdul olan diğer duaların da namazda okunabileceğini bizlere göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Teşehhütten sonra yapılan duanın uzunluk olarak teşehhüt mükhtarından uzun olmaması da sünnet olan fiillerdendir.¹⁴⁸

İmam Nevevî namazın sünnetlerinden olarak namaz kılan kişinin devamlı secde yerine bakmasının, gözleri kapatmanın ise kerih görüldüğünü söyledikten sonra eğer gözlerini kapatan kişinin zarar görme endişesi yoksa bunun mekruh olmadığını ifade etmiştir. Namazda huşu halinde olmak, kıraat edilenlerin manasını düşünmek, namazı neşe ile kılmak ve dünyalık şeylerden kalbi arındırarak namaza girmek, sağ eli sol elin bileği üzerine koymak, secdede dua etmek, secdeden ayağı kalkarken ellere dayanıp kalkmak, en sahih görüşe göre birinci rekatin kıraatını ikinci rekatin kıraatından uzun yapmak, nafile kılmak için farz kıldığı yerden başka bir yerde namaza durmak, erkeklerin ardında kadın cemaatin bulunması durumunda kadınların dağılması için bir süre beklemek, namaz kılan kişinin ihtiyacı olan yerden dönüp gitmesi eğer ihtiyacı yoksa sağ taraftan kalkıp gitmesi namazın diğer sünnetleri arasında sayılmaktadır.¹⁴⁹

İhyâ müellifi namazın sünnetlerini sayarken bazı sünnetlerin yapılmaması durumunda sehiv secdesinin yapılması gerektiğini ifade eder. Bu sünnetler ilk teşehhüde oturmama, birinci teşehhüdü okumama ve son olarak kunut duasının terk edilmesidir.¹⁵⁰

Sehiv secdesinin gerektiği bu dört yer namazın sünnetlerinin açıklandığı kısımda geçmektedir. Sehiv secdesi bahsinde İmam Gazzâlî bunlara birkaç hususu da

¹⁴⁷ Nevevî, *Minhac*, 28.

¹⁴⁸ Nevevî, *Minhac*, 29.

¹⁴⁹ Nevevî, *Minhac*, 30.

¹⁵⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 158.

eklemektedir. Fakat teşehhüd bahsinde değinilmesi gereken husus şudur ki İmam Nevevî sehiv secdesinde İhyâ'dan farklı olarak sehvi gerektiren durumlardan olarak sünnet sayılan yerlerde (İkinci teşehhüd ve kunutta) Peygamberimizin âline de salat getirmenin terk edilmesini de ekler.¹⁵¹

2.16. İmamet ve Cemaat ile İlgili Hükümler

İmam Gazzâlî imamete geçecek kişilerin özelliklerini şu şekilde saymıştır;

İmamete geçecek kişi cemaatin razı olduğu birisi olmalıdır. Bunun aksinin mekruh olduğu belirtilmiştir.¹⁵²

İmamlık ile müezzinlik arasında fazilet bakımından yapılan ayrımda İmam Gazzâlî imametnin daha faziletli olduğu görüşündedir.

Umdetüs-Sâlik müellifi müezzinliğin imamlıktan fazilet bakımından daha üstün olduğunu ifade eder. Bunun aksine bir görüş olduğunu da devamında belirtir.¹⁵³

Fethu'l-Vehhâb müellifi müezzinlikte öncelik verilecek kişilerin vasıflarını saydıktan sonra abdestsiz çocuk fasık ve âmâ gibi kişilerin ezan okumasının mekruh olduğunu belirtir. Ardından müezzinlik yapacak kimsenin kâmet getirirken cünub olmasının daha şiddetli bir kerâhiyet taşıdığını ifade ettikten sonra müezzinliğin imametten efdâl olduğunu savunur.¹⁵⁴ Benzer İfadeleri Menhecüt-Tullab'ta görmekteyiz.¹⁵⁵

El-İknâ fî Halli Elfazî Ebî Şûca''da ezânın tek başına imametten efdâl olduğu belirtilir. Ezân ve ikametnin birlikte imametten efdâl olduğunun söylendiğini ve bu görüşün İmam Nevevî tarafından sahih kabul edildiğini de aynı eserde görmekteyiz.¹⁵⁶

Haşiyetu'l-Cemel adlı eserde ezan ve imametnin efdâliyeti konusunda ezânın tek başına imametten faziletli olduğu belirtilmiştir. Zira ezan tek başına iki ameli bünyesinde barındırır. Bunlardan birinin ezân diğerinin ise ikâmet olduğu belirtilir.¹⁵⁷

Hâşiyetü'l-Büceyremî'de de yukarıdakilere benzer şekilde ifadeler vardır. Ezânın tek başına imamlıktan daha faziletli olduğu vurgulansa da ezân ve ikâmetin ikili

¹⁵¹ Nevevî, *Minhac*, 33.

¹⁵² Gazzâlî, *İhyâ*, 173.

¹⁵³ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Lü'lü' b. Abdillâh er-Rûmî el-Mısırî, *Umdetun-Salik ve Uddetun-Nâsik*, (Katar: eş-Şuunu'd-Diniyye, 1982), 37.

¹⁵⁴ Suneykî, *Fethu'l-vehhâb*, 41.

¹⁵⁵ Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Suneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Menhecüt-Tullab* (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1997), 14.

¹⁵⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el- Kâhirî, *el-İknâ fî Halli Elfazî Ebî Şucâ'*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2009), 141.

¹⁵⁷ Ebû dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, *Hâşiyetü'l-Cemel alâ Şerhü'l-Menhec*, (Lübnan: Daru'l-Fikr, 2009), 308.

olarak imamlıktan efdâl olduğunu söyleyenlerin varlığından da bahsedilir. İmam Nevevînin de bunu tashîh ettiği aynı eserde belirtilir.¹⁵⁸

İânetu't-Tâlibîn'de de müezzinliğin daha faziletli olduğu vurgulanır. Delil olarak “Allah’a dâvet edenden daha güzel sözlü kim olabilir” âyetinin müezzinlere işaret edildiğini Hz Ayşe’nin savunduğunu müellif belirtilmektedir.¹⁵⁹

İmam Nevevî en sahih olan görüşün bu olduğunu belirttikten sonra kendisinin de müezzinliğin efdal olduğu görüşünde olduğunu vurgular.¹⁶⁰

İmamate geçen kişi namaz vakitlerine dikkat edip namazları ilk vaktinde kılmalıdır. Zira en faziletlisi bu şekildedir.

İmam imameti Allah rızasını gözeterek ve sadece bunun için imamlık yapmalıdır

İmam saflar düzelmeden ve kamet bitmeden tekbir almamalıdır. Ayrıca İmam Gazzâlî ezan ile kametin arasını yemek yenilecek yada abdest alınacak kadar ayırmanın uygun olduğunu ifade eder.¹⁶¹

2.17. Kıraatte Yapılması Gerekenler

İmam Gazzâlî imamın kıraatte dikkat edeceği görevleri üç başlık altında toplamıştır.

İmam iftitah duası denilen veccehtü duasını ve eûzü’yü ister münferiden ister cemaatle kılsın gizliden okumalıdır. Fakat kişi fatiha ve zammi sureyi sabah akşam ve yatsı vakitlerinde açıktan okur. Fatihadan sonra amin demeyi ise cemaat de imam da açıktan söyler. Cemaatin amin demesi ise imamdan sonra değil imamla birlikte olur.¹⁶²

İmam Nevevî’nin de aynı görüşte olduğu ibareden anlaşılmaktadır¹⁶³. İhyâ müellifine göre kıraat esnasında üç yerde durulur. Fakat durulması gereken yerler konusunda İmam Gazzâlî ve Şafîî mezhebinin cumhuru arasında bazı farkları görmek mümkündür.

Bunlardan biri, İmam Gazzâlî kıraat esnasında yapılan sekte yerlerinin sayısının üç olduğunu ifade ederken İmam Nevevî bu konuda tafsilata girmemiştir. İmam Nevevî el -Mecmû adlı eserinde bu konuya yer vermektedir. Bu sekte yerlerini İmam

¹⁵⁸ Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî el-Mısri eş-Şafîî, *Hâşiyetü'l-Büceyremî ale'l-Hatib*, (Lübnan: Daru'l-Fikr, 1995), 2/53.

¹⁵⁹ Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî eş-Şafîî, *İânetu't-Tâlibîn*, (Lübnan: Daru'l-Fikr, 1997), 227.

¹⁶⁰ Nevevî, *Minhac*, 23.

¹⁶¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 173-176.

¹⁶² Gazzâlî, *İhyâ*, 175.

¹⁶³ Nevevî, *Minhac*, 26.

Gazzâlî'den farklı olarak dört yer olarak açıklar. Birinci ve en uzun durulması gereken yer İmam Gazzâlî'ye göre tekbirden sonraki duruştur. Bunun sebebini ise cemaatin fatiha okumasına imkan tanımak olarak açıklar. İkinci beklenilmesi gereken yer fatiha okunduktan sonraki beklemedir. Üçüncü ve son bekleme yeri ise kıraatin bitiminde yapılan beklemedir. Bunun sebebi ise kıraat ile rükûnun arasını ayırma kastından kaynaklandığını ifade eder.¹⁶⁴

İmam Nevevî'nin yapmış olduğu taksimata göre ise kıraattaki sekteler yani bekleyişler dört kısımdır. Bunlardan ilki iftitah tekbirinden sonraki bekleyiştir ki burada iftitah duası okunur. Burada İmam Gazzâlî iftitah duasının okunmasına ilişkin bir detay vermemişti. İkinci bekleyiş yeri ise ‘‘Veledallin’’ lafzıyla ‘‘Amîn’’ lafzı arasındaki hafif bekleyiştir. Üçüncü bekleyiş yeri ve İmam Nevevî'ye göre uzun bir bekleyiş yeri olan amîn denildikten sonraki bekleyiştir. Bunun sebebini müellif imama tabi olanların fatihayı okuması için tanınmış bir mühlet olarak ifade eder. İhyâ müellif ile ayrılmış noktalardan birisi de budur. Zira İhyâ müellifi bunun ihram tekbirinden sonra yapıldığını ifade etmişti. Son bekleyiş yeri olarak ise kıraatin bitirilip rükû için tekbir alınmadan hemen önce yapılan ve çok kısa bir bekleyiş olan bu bekleme zikredilir.¹⁶⁵

2.18. Rükünlerde Yapılması Gerekenler

İmam, rükû ve secdeleri kısa tutmalı ve bu tesbih üçü geçmemelidir. Bunu delillendirirken şu hadis zikredilmiştir. Hz Enes'ten şöyle rivayet edilmiştir: ‘‘Resulullah’tan daha hafif ve tam namaz kıldıran görmedim’’.¹⁶⁶

Bu konuda İmam Gazzâlî mezhep içindeki alimlerle aynı görüştedir. Bu görev imama uyanlarla ilgilidir. İmama uyanların fiilleri imamdan sonra olmalıdır. İmamın secdeye gitmesinden sonra secdeye gitmek gibi.¹⁶⁷

İmam Nevevî bu konuyu biraz daha detaylandırarak imama uyan kişinin ihram tekbiri haricindeki bir rükûn mazeretsiz imam ile birlikte eda etmesinin namazın sıhhatine engel olmayacağını ifade eder. Fakat imamın iki rükûn önüne geçilmesiyle namazın bozulacağını ama bu öne geçme bir rükûn ise namazın bozulmayacağını

¹⁶⁴ Gazzâlî , *İhyâ* , 175-176.

¹⁶⁵ Nevevî , *el-Mecmû*, 395.

¹⁶⁶ Gazzâlî , *İhyâ* , 176.

¹⁶⁷ Gazzâlî , *İhyâ* , 177

söylemekle birlikte bozulacağı yönünde görüşün varlığından da İmam Nevevî bahseder.¹⁶⁸

Ayrıca imam teşehhütte iken ona ilave yaparak namazı uzatmaması gerektiğini bunun cemaatin durumunu gözetme gayesiyle olduğu da vurgulanır.¹⁶⁹

İmam Nevevî de bu hususa dolaylı olarak değiniyor. Namazın eb'ad ve hey'at sünnetlerine riayet edilerek namazın kılınması gerektiğini söyledikten sonra namaza yetişmeleri için rükû ve teşehhüdü uzatmanın da müstehab olduğunu ifade ediyor.¹⁷⁰

2.19. Namazdan Çıkma ile İlgili Hükümler

İmam selam verirken cemaate ve meleklerle selâm vermeyi niyet etmelidir.¹⁷¹ Bu konuda mezhepte ihtilafa rastlayamadık

Selamdan sonra imam kısa bir süre beklemelidir. Nâfile namazı kılmakta ise kişi namazını başka yerde kılar. Şayet arkasında kadın cemaat varsa onlar dağılıncaya kadar kalkmaz. Bu konuda İmam Nevevî de benzer şeyleri namazın sünnetleri başlığı altında zikreder. Fakat nâfile namaz için farz kılınan yerden farklı bir yerde namaz kılmanın sünnet olduğunu ayrıca nâfile namazların riyadan kurtulmak için evde kılınmasının efdal olduğunu belirtir.¹⁷²

İmamın farz namazı kıldırdıktan sonra cemaate yüzünü çevirmesi sünnettir. İmamın yüzünü çevirmesinden önce cemaatin ayağa kalkması ise mekruh olarak görülmüştür. Bu ifadeye benzer bir görüşle ilgili Mecmu' adlı eserinde İmam Nevevî bu ifadelerle yer vermiştir. Fakat mekruh olan kısmı tespit edemedik.¹⁷³

İmam Gazzâlî bu başlık altında son olarak kunut duasına değinmektedir. Cemaat ile namaz kılınırken imamın çoğul ifadelerle duayı yapmasının gerektiği de vurgulanan diğer bir husustur. Kunut duasının okunması esnasında ellerin kaldırılmasıyla ilgili zikredilen hadisin sahih olması durumunda elleri kaldırmanın müstehap olduğunu da İhyâ müellifi zikreder.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Nevevî, *Minhac*, 42.

¹⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 177.

¹⁷⁰ Nevevî, *Minhac*, 38.

¹⁷¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 177.

¹⁷² Nevevî, *Minhac*, 30.

¹⁷³ Nevevî, *Mecmu'*, 490.

¹⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 177-178

2.20. Cuma Namazı ile İlgili Hükümler

İmam Gazzâlî Cuma günü ile alakalı fıkhi hükümlere geçmeden önce Cuma gününün faziletine dair ayet ve hadislerle yer vermiştir. Biz de bir ayet ve bir hadis ile sınırlı olarak bugün ile alakalı haberlere yer vermek istedik. Konuyla alakalı olarak Cum'a sûresinde şöyle buyruluyor; ‘‘ Ey iman edenler Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. ’’¹⁷⁵

İlgili hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır ‘‘Aziz ve celil olan Allah size Cuma namazını içinde bulunduğum günde ve bulunduğum bu yerde farz kıldı’.’¹⁷⁶

2.20.1. Cuma namazının şartları

İmam Gazzâlî burada cumanın şartlarını sayarken diğer namazlardan farklı olanları saymıştır. Diğer şartlar ise Cuma namazı ve diğer namazlar için ortaktır.

2.20.1.1. Vakit

Cuma namazının sahih olabilmesi için bu namazın öğle namazı vaktinde kılınması gerekmektedir. Şayet imam selam vermeden önce öğle namazının vakti çıkıp ikindi namazının vakti girerse Cuma namazı geçersiz olur ve kişi bu namazını dört rekata tamamlamakla öğle namazını kılmalıdır. Yine imama sonradan katılan yani mesbûk olan kimse namazını tamamlarken ikindi namazının vakti girerse bu kişinin kıldığı Cuma namazının sıhhatiyle ilgili farklı görüşler vardır. Bu İmam Gazzâlî'nin ifadeleridir. Ancak İmam Nevevî eserinde bahsedilen ihtilafa değinmiştir. Ona göre Cuma namazı kılındığı esnada vakit çıkınca kılınan namaza iki rekata bina ederek öğle namazını kılmaları vaciptir. Bir görüşe göre ise namazı bozup tekrar namaz kılınır. Bu hususta müdrik ile mesbuk aynı hükme tabidir. Bir görüşe göre ise mesbuk için vakit çıksa bile o namazını Cuma namazı olarak kılar.¹⁷⁷ Benzer ifadeleri diğer eserlerde de görmek mümkündür.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâlî (Erişim 21 Mayıs 2024) , Cum'a 62/9.

¹⁷⁶ Gazzâlî , *İhyâ* , 178.

¹⁷⁷ Nevevî, *Minhac*, 47.

¹⁷⁸ Gazzâlî , *İhyâ* , 179.

2.20.1.2. Mekan

Cuma namazı kılınana yerin sabit olarak ikamet edilen bir yer olması gerekir. Çöl ve çadır gibi yerlerde Cuma namazını kılmak meşru değildir.

Devlet başkanının izni şart olmayıp iznin olması daha güzel olur.

Bu görüşte de İmam Gazzâlî ile mezhep içinde önemli farklılıklar görünmemektedir.

2.20.1.3. Sayı

Cuma namazı hür, mukim, erkek ve mükellef olan kırk kişiden oluşan bir topluluk ile kılınmalıdır. Bu sayının hutbe ve namaz kılınma esnasında korunması gerekir. Bu sayı hutbe yada namaz esnasında kırkın altına düşerse Cuma namazı sahih olmaz.¹⁷⁹ Fakat İmam Nevevî'ye göre hutbe okunurken ayrılıp araya uzun bir fasıla girmeden cemaatten ayrılanların geri gelmesiyle kırk kişi şartı ihlal edilmiş olmaz. Aynı şekilde İmam Nevevî'ye göre hutbe ile namaz arasında cemaatten bir kısım kişiler ayrılırsalar ve uzun bir fasıla girmeden namaza yetişseler sahih olan görüşe göre namaz bu hutbe üzerine bina edilir. Ayrıca namaz esnasında sayı kırkın altına düşerse namaz batıl olur. Bu konuda cemaatten iki kişi dahi kalsa bile namazın sahih olduğuna dair bir görüşün varlığından İmam Nevevî bahseder.¹⁸⁰

Konuyla ilgili İmam Şafiî'ye göre hutbe esnasında sayı kırkın altına düşerse ve namaz için tekbir alındığında kırk kişi hazır olursa bu durum cumanın sıhhatine engel değildir.¹⁸¹

Muhtasaru'l Müzenî'de İmam Şafiî'den nakledilen görüşlere göre, imam hutbede iken eksilen kırk kişi tamamlanmazsa hatibin hutbeyi baştan alması gerektiğine dair bir bilgi nakledilir. Bununla birlikte namaz esnasında sayının kırkın altına düşmesiyle ilgili iki görüşten bahsedilir. Birincisi imamla birlikte iki kişi daha olursa Cuma sahihtir. İkinci görüş ise kamilen kırk kişi olmadan Cuma namazının sahih olmayacağıdır. İlk görüşe İmam Müzenî'nin katılmadığı görünmektedir.¹⁸²

Havi'l-Kebir'de de müellif İmam Şafiî'nin görüşüne katılmaktadır.¹⁸³

¹⁷⁹ Gazzâlî, *Minhac*, 179.

¹⁸⁰ Nevevî, *Minhac*, 47.

¹⁸¹ Şafiî, *el-Üm*, 220.

¹⁸² Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, 120.

¹⁸³ Maverdî, *el-Havi'l-Kebir*, 2/411.

El-Vasît'te İmam Gazzâlî hutbe esnasında cemaatten kırk kişinin eksilmesi hususunda bir kaç halden bahseder. Birincisi kısa bir süre içinde cemaatin hutbeye katılması durumunda imam hutbeye devam eder. Burada hutbeden sonra ve namazdan önce cemaatin ayrılması durumu da vardır. Namaz ve hutbede muvalat gerekli denildiği takdirde hutbenin iadesi gerekir. Muvalat gerekli değil denilirse o halde bu terketmenin günahı hatibe değil cemaate yüklenir. İkinci duruma göre hutbe iade edilir. Üçüncü durumda namaz esnasında cemaatin kırkın altına düşmesi zikredilmiştir. Burada da üç mensus görüş olduğu ifade edilir. Birinci görüşe göre sayıya ulaşılmadığından Cuma bâtil olur şeklindedir. İkinci görüşe göre kırk sayısı başlangıçta şart koşulmuştur. Üçüncü görüşe göre ise imam hariç en az iki kişinin olması gerektiği yönündedir. Burada İmam Gazzâlî bir tercih yapmamıştır.¹⁸⁴

Konuyla ilgili olarak bir başka Şafî mezhebine ait kaynak olan el-Beyân fi Mezhebi'l-İmam eş-Şafî adlı eserde bir görüşe göre cemaatin ayrılmasından sonra araya fasıla girse bile bu hutbe üzerine namaz bina edilir. İmam Şafî'den nakille araya uzun bir fasıla girmese bile hutbenin iadesinin hoş görüldüğü nakledilir. Şayet bu yapılmazsa öğle namazı kılınır. Bu konuda ihtilafın varlığından müellif bahsetmektedir. Ebû'l Abbâs'ın görüşünün hutbe ve namazın iade edilmesi şeklinde olduğu aynı eserde vurgulanır. Öğlenin kılınmasından maksadın hutbe ve namaz için namazın çıkmasının kastedildiği ifade edilir. Ebû İshâk'a göre ise hutbenin iadesi müstehab olup namaz bâtil olmaz. Kavl-i cedide göre ise iadenin vacib olacağı belirtilir. Bazı Şafî fakihlerin ise İmam Şafî'nin sözünün zahirinden hareketle hutbe ve cuma namazının iadesini müstehab gördükleri ifade edildikten sonra bahis son bulmuştur.¹⁸⁵

Fıkhu'l İbâdât'ta hutbe esnasında bir rûkûn süresinden fazla olmayan ayrılıp gelmede yetişilen yerden isti'naf edilir denilmektedir. Şayet örfen kısa bir zaman hutbe esnasında ayrılırsa o halde kaçırılan rûkûn iade edilir. Araya uzun bir fasıla girerse istinaf vacib olur. Zira muvalat ihlal edilmiştir.¹⁸⁶

Fıkhu'l-Menheci âlâ Mezhebi'l-İmam eş-Şafî'de iki hutbenin de in'ikad şartlarından olarak kırk kişinin dinlemesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁸⁷

Nihayetü'z-Zeyn'de hutbenin rûkunlarından olarak kırk kişinin hutbeyi dinlemesi sayılmıştır. Hutbeden maksadın vaaz olduğu da belirtilmiştir. Bunun da ancak

¹⁸⁴ Gazzâlî, *el-Vasît*, 267.

¹⁸⁵ Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî, *el-Beyân*, (Cidde:Daru'l-Minhâc,2000), 2/566.

¹⁸⁶ El-Hâce Dürriye, *Fıkhu'l-İbâdât*, 417.

¹⁸⁷ Dr. Mustafa el-Hîn, dr. Mustafa el-Boğa, *Fıkhu'l-Menheci*, 206.

bu şekilde gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte hatibin sağır olmasıyla sayının yerine geleceğini çünkü hatibin kendini duymasının şart koşulmadığı belirtilmiştir.¹⁸⁸

Muğni'l-Muhtâc müellifi hutbeyle ilgili aradan uzun bir fasıl geçmeden hutbeden ayrılıp dönen kimseler için hutbe üzerine namazın bina edileceğini söyler. Şayet aradan uzun bir fasıla geçtikten sonra cemaatten ayrılanlar dönerse o halde hutbe için isti'naf vacib olur. Bu durum namazda gerçekleşirse o halde namaz bâtil olur.¹⁸⁹

Yukarıdaki bilgileri genel olarak değerlendirdiğimizde imam hutbedeyken cemaatin sayısının kırkın altına düşmesi ve ardından örfen kısa denilecek bir süre sonrasında kırk kişinin tamamlanması halinde okunan hutbe üzerine Cuma namazının bina edileceğini söylemek mümkündür.

2.20.1.4. Cumayı cemaat ile kılmak

Bir beldede kırk kişi Cuma namazını münferid bir şekilde kılsa bu namaz sahih olmaz. Fakat imama sonradan yetişen kişinin cuması en geç son rükûya yetişirse sahihtir. Fakat bundan sonra yetişen kişi öğle namazını kılar. Çünkü bu kişi cumaya yetişmemiş sayılır. Bu konuda görüş ayrılığı bulunmamaktadır.¹⁹⁰

2.20.1.5. Bir beldede tek bir yerde cuma namazını kılmak

Fakat ihtiyaca binaen birden fazla yerde Cuma namazı kılınabilir. İhtiyaç yokken cumanın birden fazla yerde kılınması halinde ise ilk başlayan cemaatin cuması sahihtir. İlk başlamanın ölçüsü ise ilk tekbiri almaktır.¹⁹¹

Burada mezhebin muteber kaynaklarına bakıldığında büyük ölçüde aynı görüşler olmakla birlikte bazı farklı görüşlere de yer verilmiştir. Bu görüşlerden örnek vermek gerekirse İmam Nevevî ‘‘Tek bir yerde Cuma kılınmasının istisnası olan zaruret hali istisna olarak kabul edilmez’’ der. Bu görüşe göre Cuma zaruret hali vakî olsa bile birden fazla yerde kılınamaz. Diğer bir görüş ise birkaç köy genişleyerek bir bütün halini almışsa burada birden fazla yerde namaz kılınabilir şeklindedir. Bir diğer görüşe göre birden fazla yerde kılınan Cuma namazının sahih olanı sultanın bulunduğu cuma olarak kayıtlanmıştır. İmam Gazzâlî, ihram tekbirini ilk alan cemaatin cumasının sahih

¹⁸⁸ Melibari, *Nihayetü'z-Zeyn*, 140.

¹⁸⁹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 547.

¹⁹⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 179.

¹⁹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 179.

olacağını belirtmişti. İmam Nevevî burada farklı bir görüş olarak ilk tahallül yani ilk selamı veren cemaatin namazının sahih kabul edileceğini belirtmiştir. Bir görüşe göre de hutbenin ilk okunduğu cumanın sahih olması gerekmektedir. Tabi ki bu görüşlerin sahih olan görüşler olduğunu söylemek “Denildi” ki ifadesinden de anlaşılabileceği gibi pek mümkün görünmemektedir.¹⁹²

Konuyla ilgili el-Üm’de İmam Şafî bir beldede birden fazla cami bulunması durumunda en büyük camide cumanın kılınması gerektiğini vurgular. Şayet birden fazla büyük cami olması halinde ise zevâl vaktinden sonra ilk kılan yerin Cuma namazının sahih olacağı belirtilir. Bu durumda diğerlerinin öğle namazını iade etmesi gerektiği müellif tarafından belirtilir. Kimin önce namaza başladığı kesin olarak bilinmezse o halde beldenin tümü öğleyi dört rekât olarak iade eder.¹⁹³

Muhtasaru’l-Müzenî müellifi de İmam Şafî ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Buna ek olarak dayandığı illetin Peygamberimiz zamanında ve ondan sonra Medine’de tek bir mescitte Cuma namazı kılındığını, Peygamberimizden sonra da Medine etrafında başka mescidin bulunduğu yönünde bilginin mevcut olmadığını görmekteyiz.¹⁹⁴

Şîrâzî et-Tenbîh’inde cumanın şartlarını sayarken Cuma kılınırken kendinden önce veya kendisiyle birlikte bir cumanın da kılınmamasını sayar. Şayet kendinden önce bir Cuma kılınırsa önce kılınanın sahih olduğu belirtilir. Bu durumda ikinci Cuma bâtıl olur. Eğer hangisinin önce kılındığı bilinmiyorsa iki Cuma da bâtıl olur. İki cumanın kılındığı durumda imam da bunlarla beraber namaz kılıyorsa bu durumda iki görüşten bahsedilir. Birinci görüşe göre imam neredeyse o Cuma sahihtir. İkinci görüşe göre ise önce kılınan Cuma geçerli olup diğeri bâtıldır.¹⁹⁵

Konuyla ilgili Kaffâl Hilyetü’l-Ulemâ adlı eserinde bir beldede cumanın kılınması gerektiğine vurgu yapar. Ardından bu konuda İmam Mâlik’in de aynı görüşte olduğu, sünnette ve sonra gelen halifelerin uygulamalarında bunun gerçekleşmemesine bina edildiği görülüyor. İmam Ebû Yusuf’un ise yan yana olan beldeler için iki yerde cumanın kılınmasının meşru olduğu da zikrediliyor. Birden fazla yerde kılınan namazda hangi tarafın namazının sahih olacağı yönündeki ihtilafın çözümünde en sahih olanın ihram tekbirini ilk alan cemaatin cumasının sahih olduğu ifade edilir.¹⁹⁶

¹⁹² Nevevî , *Minhac* , 47.

¹⁹³ Şafî, *el-Üm*, 1/222.

¹⁹⁴ Müzenî, *Muhtasaru’l-Müzenî*, 8/122.

¹⁹⁵ Şîrâzî, *et-Tenbîh*, 44.

¹⁹⁶ Kaffâl, *Hilyetü’l-ülemâ*, 2/297.

El-Beyân'da Ebû'l-Hüseyn el-İmrânî İmam Şafî'nin yukarıda zikredilen görüşlerini aynen nakletmiştir. Ardından Atâ ve Dâvud'dan nakille Cuma namazının diğer namazlar gibi olması hasebiyle birçok mescidde kılınmasının caiz olduğunu nakleder. Muhammed b. Hasen'den nakille bir yerde ikiyi geçmemek şartıyla cumanın farklı yerlerde kılınması istihsânen caiz görülmüştür. Devamında "İmam Şafî'nin Bağdat'a girdiğinde Mansûr ve Mehdî'nin camilerinde namaz kılındığını görmüş ve buna itiraz etmemiştir" denilirse cevap olarak bunun bir içtihad olduğunu ve müçtehidleri birbirini inkâr etmedikleri söylenebilir. Müellif son olarak İmam Şafî'nin meşakkat olmamak kaydıyla bu fetvayı verdiğini söylese de Ebû Hâmid'in buna katılmadığı da eklenmiştir.¹⁹⁷

Şerhu Müşkili'l- Vasît'te insanları tek bir yerde toplamanın meşakkatli olacağı durumlarda birden fazla yerde Cuma namazının kılınabileceği yönündeki fetva'ya müellif bu görüşün sahih olduğunu belirterek katıldığını ifade etmektedir. Müzenî, Mervezî, İbn Süreyc gibi alimlerin de bu görüşte olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁸

Ravzatu't Talibîn sahibi konuyla ilgi bölümde İmam Şafî'nin bir belde de tek yerde Cuma namazının kılınması gerektiği yönündeki fetvasına değinir. İmam Nevevî burada Bağdat'ta bir görüşe göre iki, bir görüşe göre ise üç yerde cumanın kılınmasına İmam Şafî'nin itiraz etmemesinin meşru olduğunu ifade eder. Çünkü büyük beldelerde insanların tek bir yerde Cuma için toplanmasının meşakkat doğurması halinde bunun cevazına hükmedilir. Devamında bu beldenin iki nehirle ayrıldığını ve bunların artık iki farklı belde hükmüne kavuştuğunu belirtir. Diğer bir itiraz ise madem bu beldeler iki farklı belde olarak görülüyor o halde neden bunlar arasında sefer edilirken namazlar kasredilmiyor şeklindedir. Müellif İbn Seleme'nin bu konuda kasrın cevazına hükmettiğini rivayet etmiştir. Devamında çoğunluğun birden fazla yerde cumanın kılınamayacağı görüşüne binaen müellifimiz de burada durduğunu belirtir. Zaten devamında ilk tekbir alanın cuma namazının sahih olacağını söylemesi de bunu göstermektedir. Burada kabul edilen görüşe göre sultanın olması cumanın sıhhatine etki etmez. Kimin önce başladığı hususu ihtilaf sebebi olursa o halde iki taraf da öğle namazını iade eder. İmamu'l-Harameyn bu konuda imamın hüküm vereceğini belirtir.¹⁹⁹

Bidayetü'l-Muhtâc'ta konuyla ilgili Cuma kılınan yerde daha önce veya aynı anda başka bir cumanın kılınmaması cumanın sıhhat şartlarından sayılmıştır. Ancak

¹⁹⁷ Ebû'l-Hüseyn el-İmrânî, *el-Beyân*, 2/621.

¹⁹⁸ Ebû Amr Takiyyüddin, *Şerhu Muşkilil-Vasît*, 2/271.

¹⁹⁹ Nevevî, *Ravzatu't-Talibîn*, 2/5

nüfusun artması ve bir yerde insanların toplanması güçleşirse bu durum istisna olarak kabul edilmiştir. İstisna kabul edilmemiştir şeklindeki fetvanın ise “Denildi” ifadesiyle müellif tarafından tercih edilmeyen görüş olduğu muhtemeldir.²⁰⁰

Tüm bu rivayetler bütüncü olarak incelendiğinde zaruret hali olmaksızın Cuma namazının birden fazla yerde kılınmayacağı bununla birlikte zaruret hallerinde cumanın ihtiyaca binaen birden fazla yerde Cuma namazının kılınmasının meşru olduğu söylenebilir. Bu konuda İmam Gazzâlî çoğunluğun durduğu yerde durmaktadır.

2.20.1.6. İki hutbe okumak

Bunlar farz olarak değerlendirilir. Bu iki hutbenin ayakta okunması ve iki hutbe arasında oturmak da yine bunlara bağlı farzlardandır. Bu iki hutbenin de kendi arasında bir takım farzlarını da İmam Gazzâlî zikretmiştir. Birinci hutbenin kendi içinde dört şartı vardır. Bunların ilki; Allah’a hamdetmektir. Bunun en kısası “Elhamdülillah” ile yerine getirilir. İkinci şartı Peygamberimize salât getirmektir. Üçüncüsü cemaate takvayı tavsiye etmektir. Dördüncüsü ise Kur’an’dan bir âyet okumaktır. İkinci hutbede de bu sayılan dört şart vardır. Bu şartlara ek olarak Kur’an okumak yerine dua etmek farz olduğu gibi kırk kişinin hutbeyi dinlemesi de yine bu şartlara ek olarak sayılan şartlardandır.²⁰¹

Şafî mezhebinde bu sayılan şartlar büyük oranda kabul görmektedir. Fakat İmam Gazzâlî ile diğer alimler arasındaki farklılıkları belirtmek gerekirse İmam Nevevî eserinde farklı görüşleri serdetmesi ve bazı ayrıntıları dile getirmesi ile İhyâ’dan farklı bir yöntem izlemiştir. Mesela İmam Nevevî takvayı tavsiye etmeyle ilgili takvanın bizzat zikredilmesinin zorunlu olmadığını bunun yerine takvayı tavsiye olarak anlaşılabilir lafızlarla da bunun yerine geleceğini söylemiştir.²⁰²

Hutbede ayet okumayla ilgili farklı görüşlerin olduğunu da yine müelliften öğreniyoruz. Bir görüşe göre bunun yeri ilk hutbedir. Farklı bir görüşe göre onun ikinci hutbede okunması vaciptir. Üçüncü görüşe göre ise ayet okumak hutbede vacip değildir.

Yine hutbede duanın vacip olmadığına dair bir görüşün varlığından da İmam Nevevî bahseder.²⁰³

Buraya kadar hutbe ile ilgili saydıklarımız hutbenin rükûnları idi.

²⁰⁰ Bedreddin Ebî'l-Fadl Muhammed b. Ebî Bekr el-Esedî eşŞafî İbn Kâdî Şühbe, *Bidayetü'l-Muhtac fi Şerhi'l-Minhac* (Cidde: Darû'l-Minhac,2011), 378.

²⁰¹ Gazzâlî , *İhyâ* , 179.

²⁰² Nevevî ,*Minhac* , 48.

²⁰³ Nevevî ,*Minhac* , 48.

2.20.1.7. Hutbenin şartları

Hutbenin arapça okunması

İlk üç rükûn için tertip

Hutbenin okunma zamanı zevalden yani güneşin batıya doğru kaymasından sonra olmalı. Hatip şayet buna güç yetirebiliyorsa hutbeyi ayakta okumalı. Burada zaruri durumlarda hutbenin oturarak okunabileceği yönünde bir anlam çıkarmak zor değildir. Oysa İmam Gazzâlî hutbenin mutlak olarak ayakta okunması gerektiğinin farz olduğunu ifade etmişti. Burada İmam Gazzâlî ile mezhep alimleri arasında farklılığın varlığından söz edilebilir.

İki hutbe arasında oturmak

Hutbenin kırk kişiye duyurulması. Mezhepte cedide göre (İmam Şafiî'nin yeni görüşleri) hutbeyi dinleyenlerin konuşmalarının haram olmadığını hutbeyi dinlemenin ise sünnet olduğu belirtilir. Yine Şafiî mezhebindeki genel kabule göre hutbenin rükûnları arasında tertip de şart değildir.

Muvâlât yani hutbelerin arasına uzun bir fasıla koymamak da yine mezhep alimlerine göre hutbenin sünnetlerinden değil şartlarındandır.

Hutbe okuyan kişinin hadesten ve necasetten temiz olması gerekir.

Son olarak hatibin bedeninin örtülmesi zorunlu olan kısımlarını örtmesi hutbenin şartlarındandır.²⁰⁴

2.20.1.8. Hutbenin ve cuma namazının sünnetleri

İhyâ'da "Cumanın sünnetleri bölümünde müezzinin ezan okuyup hatibin minbere çıktığı esnada tahiyyetü'l- mescid namazı dışında namaz kılınmamalıdır" ifadesi yer alır. Hutbe başlayınca konuşma son bulur. İmam cemaate dönük bir şekilde selam verir ve cemaat imamın selamını alır. Ezan bitince imam hutbe irad eder. İki hutbe arasında kısa bir oturuş yapar. Hutbe anlaşılır, kısa ve öz bir şekilde okunur. İkinci hutbede ayet okumanın müstehap olduğu İmam Gazzâlî tarafından nakledilir. Hutbe okunurken selam verilmez verilse dahi bu selama karşılık verilmez. Yine aksıran kişiye de "Yerhamükellah" denilmez. Tüm bunlar zikredildikten sonra İhyâ müellifi bunların cumanın sıhhati için şart olduğunu ifade eder. Fakat mezhep içinde bu görüşten farklı görüşler de yer alır. Yukarda geçen hutbe okunurken konuşmamanın

²⁰⁴ Nevevî, *Minhac*, 48.

sünnet olduğu ifadesi zikredilmişti. Bu durumda sünneti terk etmenin cumanın sıhhatine engel olacağını söylemek güçtür.²⁰⁵

İmam Nevevî hutbenin sünnetlerinden olarak hatibin minbere çıkarken minberin yanında olanlara selam vermeyi de kaydeder.²⁰⁶

El-Üm'de hatip minberdeyken ve henüz hutbe okunmadan önce cemaatten birinin konuşmasının sakıncası olmadığı ifade edilir. Bunula birlikte en güzelinin hutbenin başından sonuna kadar kişinin susması olduğu ifade edilir. Ayrıca hutbe esnasında konuşmanın namazın iadesini gerektirecek bir fiil olmadığı aynı eserde geçmektedir.²⁰⁷

Müzenî Muhtasar'ında imam minberde iken ve henüz hutbe başlamadan konuşmanın sakıncasız olduğunu belirtir. Ayrıca hutbe esnasında selam vermenin kerih görüldüğünü belirtmiştir. Selamı almanın farz olması sebebiyle alındığı da ifade edilmiştir. Bununla birlikte aksırana teşmit etmenin sünnet olduğu için zorunlu olmadığı belirtilir. Kadim'e göre ise bunların işaretle alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Müzenî burada cedid görüşün evla olduğunu belirtir.²⁰⁸

El- İknâ müellifi hutbe okunurken dinlenilmesini gerekli görmüştür. Hatta selâm verilince bile onun ima ile alınması gerektiğini vurgulamıştır.²⁰⁹ Başka bir eseri olan el-Hâvi'l-Kebîr'de ise hutbenin okunması esnasında susmanın müstehab olduğu zikredilir. Susmanın vacib olmasıyla ilgili ihtilaftan bahsederek bu konuda iki görüşten bahsedilir. Birincisi Kavl-i Kadîme göre bu vacib olup bilerek konuşan âsi olmuş olur. Bilmeden yapılırsa o halde gereksiz ve boş bir fiilde bulunmuş olur. Kavl-i Kadîme göre ise bu müstehaptır. Müellif de bu görüştedir. Çünkü dinlemek vacib olsaydı hatibin sesini cemaate ulaştırması da vacib olurdu. Tavaf ve oruçta konuşmak nasıl ki bu ibadetleri bâtil etmiyor ise ibadet olarak görülen hutbe de buna kıyas edilmiştir.²¹⁰

Metni Ebî Şuca'da hutbenin okunma esnasında susmanın müstehâb olduğu ifade ediliyor.²¹¹

Şerh-u Muşkili'l-Vasît'te Kadim'e göre susmanın vacib, konuşmanın haram olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte cedide göre ki bunun mezhepte sahih kabul

²⁰⁵ Gazzâlî , *İhyâ* , 179 .

²⁰⁶ Nevevî , *Minhac* , 48.

²⁰⁷ El-Ümm, *Şafîi*, 233.

²⁰⁸ Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, 8/122.

²⁰⁹ Mâverdî, *el-İknâ*, 53.

²¹⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 2/431.

²¹¹ Ebû Şuca' el-İsfahânî, *Metni Ebî Şuca'* , 12.

edildiği belirtiliyor susmanın sünnet, konuşmanın ise gayr-ı haram olduğu ifade edilmiştir.²¹²

Şerhu'l-Veciz'de müellif İmam Şafî'nin Kadim ve Cedid görüşlerini ve bunların delillerini zikrettikten sonra cedid görüşü olan susmanın sünnet, konuşmanın ise haram olmayan bir fiil olduğunu belirtir.²¹³

İmam Gâzzâlî el- Vasît'te hutbeyi dinlemenin vacib olduğunu ‘‘Kur’ân okunduğunda onu dinleyin’’ âyetinin hutbeye işaret olduğunu belirtir. Zira hutbe, âyetleri de içinde barındırır.²¹⁴

Hutbenin sünnetlerinden olarak hatibin minbere çıkarken minberin yanında olanlara selam vermenin de sünnet olduğu İhyâ'da yer almayan sünnetlerden sayılmıştır.²¹⁵

Hutbe okunurken konuşmanın hükmüyle alakalı verilen bilgilerden çıkarılabilecek sonuç hatip hutbedeyken susmanın sünnet, konuşmanın ise cumanın sıhhatine mani olmayan kerih bir fiil olduğudur.

2.20.2. Cuma namazına gitmemeyi mubah kılan mazeretler

Şiddetli yağmur, yolların çamurlu oluşu, korku, hastalık ve başka bakıcısı olmayan hastaya bakma, cuma namazına gitmemeyi mubah kılan mazeretler olarak zikredilmiştir.²¹⁶

Fakat cumaya gitmemeyi meşru kılan mazeretlere haiz olup bir şekilde cumaya gelenlerin Cuma namazını kılmadan camiden ayrılmalarının caiz olmadığı anlatıldığı bölümde bu kişilerin, yaşlı veya gözleri görmeyen kişiler olduğu ifade edilir.

2.20.3. Cuma gününün edepleri

Cuma gününe Perşembe gününden hazırlanmaya başlamak. İkinci vaktinden sonra zikir ile meşgul olmak. Cuma günü için öncesinden temiz elbiseler ve kokular hazırlamak. Cuma gününün faziletine binaen bugünde oruç tutmak faziletli bir amel olarak görülmüştür. Yine Cuma gününün edeplerinden olarak bu günde kişinin hanımına yaklaşması da bir hadis delil gösterilerek tavsiye edilmiştir. Sözü edilen hadis şöyledir;

²¹² Takıyyüddîn İbn Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 2/287.

²¹³ Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim Ebû'l-Kâsım er-Râfî el-Kazvîni, *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz* (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye), 2/290.

²¹⁴ Gazzâlî, *el-Vasît*, 2/281.

²¹⁵ Nevevî, *Minhac*, 48.

²¹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 180.

‘‘Cuma günü erken kalkıp mescide giden ve yine bu günde yıkanıp gusleden kişiye Allah rahmet eylesin’’.²¹⁷ Buradaki guslü birliktelikten sonraki gusül olarak anlayanlar olmuştur.

Sayılan sünnetlerden Cuma günü orucu ve bu günde eşler arasında gerçekleşen birliktelik diğer Şafiî kaynakların bir kısmında geçmemektedir. Genellikle eserlerde Cuma guslü, cumaya erken vakitte ve sakın bir şekilde gitmek, yolda ve mescitte Kur’an okumak, güzel elbiseleri giyip güzel koku sürmek, tırnakları kesip kötü kokuları gidermek olarak zikredilmiştir²¹⁸.

Cuma sabahı fecirden sonra gusül abdesti almak. Tabi kişi camiye geç bir vakitte gidecekse guslü geciktirmek daha iyi olur. Cuma guslünün sünnet olduğu genel kabul gören görüş olsa da bazı alimlere göre bu vaciptir. Dayandıkları delil ise şu hadistir;

‘‘Cuma günü guslî, ergenlik çağına ulaşan her müslümana farzdır’’.²¹⁹ Konuyla ilgili daha farklı rivayetlere yer verilmiştir. Fakat muhtevanın sınırlarını aşmaması için bu kadarıyla yetinmek uygun olur. Cuma günü için gusül abdesti alınırken kişi eğer cünup ise cuma guslü için ayrıca gusletmenin tavsiye edildiğini İhyâ’da görmekteyiz. Fakat ikisi için de bir niyet getirilmesi halind ikisinin de faziletini kişi elde etmiş olur. Bu konuda ihtilaflara rastlamadık. İhyâ müellifi namaz abdesti bozulan kişinin tekrar gusletmesine gerek olmayıp sadece namaz abdesti almanın yeterli olacağını bununla birlikte en güzelinin cuma için alınan gusül abdestiyle camiye gitmek olduğunu kaydeder.²²⁰

2) Cuma gününün edeplerinden bir diğeri de cuma günü için süslenmektir. Bu süslenme giyim, temizlik ve güzel koku olarak üç şekilde gerçekleşir. Temizliği İhyâ müellifi misvak kullanmak, saç traşı, tırnakları kısaltmak ve bıyıkları kısaltmak olarak ifade etmiştir.

Konuyla ilgili bir rivayet şöyledir: ‘‘Elbisesi güzel olanın kederi azalır ve güzel kokanın kavrayışı ziyadeleşir’’.²²¹ Beyaz renk elbise giymenin tavsiye edildiğini görmekteyiz. Ayrıca siyah giysi giymenin bid’at ve mekruh olduğu İmam Gazzâlî tarafından belirtiliyor. Mezhep içindeki görüşlere bakıldığında cuma günüyle ilgili

²¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 180.

²¹⁸ Nevevî, *Minhac*, 49.

²¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 180.

²²⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 180.

²²¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 180.

giyilecek elbiselerin rengiyle ilgili bir detay verilmeyip genel bir ifade olarak en güzel elbiselerini kişinin giymesi gerektiğini kaydedilir²²².

Cuma günüyle ilgili bir diğer sünnet ise sarık sarmadır. Bunun müstehap olduğu konumuzun temelini oluşturan eserde geçmektedir.²²³

3) Cumaya erken gitmek cumanın edeplerindendir. Bununla ilgili şöyle bir hadis nakledilmiştir;

‘Kim, ilk saatte cumaya giderse, sanki bir deve kurban etmiş gibi sevap alır. İkinci saatte giden bir inek kurban etmiş gibi sevap alır. Üçüncü saatte giden boynuzlu bir koç kurban etmiş olur. Dördüncü saatte giden bir tavuk hediye etmiş gibi sevap alır. Beşinci saatte giden ise bir yumurta hediye etmiş gibi sevap alır. İmam minbere çıktığında, sayfalar dürülür ve meleklerin yazma işi durdurulur, melekler minberi etrafında zikri (hutbeyi) dinlemek için toplanırlar. Daha sonra gelen kimse sadece namaz için gelmiş olup erken gelmenin sevabından bir şey elde edemez.’²²⁴

4) Kişi camiye girdiğinde insanların omzundan atlayarak ileriye gitmemelidir. Bununla ilgili rivayetleri İmam Gazzâlî zikretmiştir: ‘Hz Peygamber Cuma günü hutbe okurken bir kimsenin insanları çiğneyerek ileriye doğru oturduğunu görmüş. Namazı bitirince adama dönüp” Ey falan kişi bugün bizimle beraber cumayı neden kılmadın?” dedi. Adam, “Ey Allahın nebîsi, ben cumada sizinle beraberdim” dedi. Hz Peygamber “Senin insanların omzundan atlayarak gittiğini görmedim mi?” buyurarak bunun doğru olmadığını ifade etmiştir.²²⁵ İmam Gazzâlî ön saflar boşken safları doldurmayan kişilerin ta’zim edilme haklarını kaybettikleri için bu durumda kişilerin sırtından atlayarak boş olan safları doldurmanın sakıncasız olduğunu zikreder.²²⁶ Bu konuda diğer bilginler arasında görüş ayrılığı yoktur.

Namaz kılanların önünden geçilmemesi gerektiğini İmam Gazzâlî ifade etmiştir. Konuyla ilgili ifadeyi destekler nitelikte bir hadis de nakledilmiştir.

“Sizden birinin namaz kılan birinin önünden geçmesinden kırk yıl beklemesi daha hayırlıdır”²²⁷. Burada namaz kılanın önünden geçmemek hiç şüphesiz cuma namazına has bir durum değildir. Zaten zikredilen rivayetlerin de mutlak olarak gelip umum ifade etmesi de bunu gösteren bir delildir. Diğer namazlar için de namaz kılan kişinin önünden zaruretsiz geçmek uygun görülen bir davranış değildir. İmam Gazzâlî

²²² Nevevî, Minhac, 49.

²²³ Gazzâlî, İhyâ , 180.

²²⁴ Gazzâlî, İhyâ , 181.

²²⁵ Gazzâlî, İhyâ , 182.

²²⁶ Gazzâlî, İhyâ , 182

²²⁷ Gazzâlî, İhyâ , 182.

kişinin namaz kılanın önünden geçmesine mani olmanın meşru olduğunu göstermek için bazı rivayetlere de eserinde yer vermiştir. Bunun önüne geçmek için de kişinin sütre edinmek suretiyle bu duruma bir anlamda engel olmasını vurgulamıştır.²²⁸

Cuma namazını kılmak için camiye gelen kişinin mümkün oldukça ilk safta namaz kılmasının faziletine değinen İhyâ müellifi bunu bir hadis zikrederek desteklemiştir.

‘Kim yıkanır, eşinin de yıkanmasını sağlar ve erkenden camiye gider, imamın yakınında oturur, hutbeyi dinler ise bu ameli, iki cuma arasındaki ve buna ek olarak üç günlük işlediği günahlarına kefarete olur.’²²⁹ Bu hadiste doğrudan ilk safta ilgili bir ifade yer almamakla birlikte erken gitme ve imama yakın olma durumlarının ilk safta olmaya işaret olduğunu dolayısıyla erken bir vakitte camiye cuma namazı için giden bir kimsenin ilk safta olması dolaylı olarak çıkarılabilecek bir sonuçtur. Önceki başlıkta da değinildiği üzere ilk safta bulunmanın fazileti sadece cuma günü kılınan namaza özgü bir sünnet olmayıp cemaatle kılınan tüm namazlar için söz konusudur. Ayrıca yukarıda bahsi geçen ilk safta bulunmak için insanlara eziyet vererek öne geçmenin sünnet değil, aksine Peygamberimizin onaylamadığı bir davranış olduğunu fakat bunun istisnasının insanların ön safı doldurmaktan geri durduğunda öne geçmek olduğunu ifade etmek gerekir.

5) İmam hutbedeyken konuşmadan hutbenin dinlenilmesi cumanın sünnetlerinden sayılır. İmam Gazzâlî kendi zamanında halktan bazı kişilerin müezzin ayağı kalktığında secdeye kapandıklarını rivayet etmiştir. Bunu söyledikten sonra bunun dinde aslı olmayan bir uygulama olduğunu da kaydeder. Hutbeyi dinlemenin önemi ve gerekliliğiyle ilgili bir hadis rivayetine de müellif yer vermiştir. Hadis şu şekildedir:

‘Kim Cuma günü imam hutbedeyken arkadaşına sus veya yapma derse gereksiz bir fülde bulunmuş olur ve bu fiili yapanın cuması yoktur’²³⁰.

6) Son olarak cumayı kılan kişinin vakti el veriyorsa ikindi namazına kadar ve hatta güç yetirebilen için akşam vaktine kadar camide zikir ve ibadetle meşgul olmasının müstehap olduğunu İmam Gazzâlî kaydediyor.²³¹ Ayrıca Cuma günü yada gecesinde Kehf sûresini okumanın da teşvik edildiğini İhyâ’da görmekteyiz.²³²

²²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 183.

²²⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 183.

²³⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 184.

²³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 185.

²³² Gazzâlî, *İhyâ*, 187.

Buraya kadar anlatılanlar Cuma namazı ve Cuma günüyle alakalı meselelerdi. Bundan sonra İmam Gazzâlî muhtelif meselelerle ilgili bazı hususlara değiniyor.

2.21. Namazı Bozan Durumlar

Az Fiil denilen namazdayken yapılan hareketler namazı bozmaz. Fakat bunun mekruh olduğunu İhyâ müellifi ifade ediyor. Ama az sayıda amelin zaruret durumunda olması mekruhlğu da ortadan kaldırır. Yine namazdayken kişiye eziyet veren akrep veya pire gibi hayvanları iki darbe ile sınırlı olmak kaydıyla öldürmek namazın sıhhatine engel olmaz fakat bu hareket üç darbeye ulaşırsa o halde namaz bozulur. Namazda esneme hususunda ise esneme sırasında elle ağzı kapatmanın daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde namazda aksıran kişi içinden olmak kaydıyla Allah'a hamd edebilir.²³³ Gazzâlî namazı bozan durumları izah ederken namaz esnasında konuşmayla ilgili hususlara değinmemiştir. Sadece "Aksırınca Allah'a hamd gizliden yapılır" şeklinde bir ifadedden bahsedilir. Bunun dışında namazda konuşmayla ilgili bir bahis İhyâ'da tespit edemedik.

2.22. Ayakkabı ile Namaz Kılmanın Hükümü

Gazzâlî namazla ilgili muhtelif meselelere değinirken ayakkabı ile namaz kılmaya da değinmiştir. Burada ayakkabıların çıkarılması kolay olsa bile ayakkabı ile namaz kılmanın mutlak olarak caiz olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca mestler üzerindeki necasetin affedilmesine kıyasen ayakkabılarda oluşan pisliğinde aynı hükümde olduğu görüşü tercih edilmiştir. Bu ifadeyi kullandıktan sonra bir hadis delil olarak zikredilmiştir. *'Bir defasında Hz Peygamber ayakkabılarıyla namaz kılıyordu bir ara Efendimiz ayakkabılarını çıkardı. Bunu gören insanlar da aynı şeyi yaptı. Bunun üzerine Peygamber efendimiz ayakkabılarını neden çıkardıklarını insanlara sordu. Bunun üzerine insanlar da sizin ayakkabılarınızı çıkarttığınızı görünce biz de çıkardık dediler. Bunun üzerine Efendimiz bana Cibril geldi ve ayakkabılarıma pislik bulaştığını haber verdi. Ayakkabılarımı onun için çıkardım. Sizden birisi mescide geldiğinde ayakkabılarını çıkarıp pislik olup olmadığını kontrol etsin eğer pislik varsa onları toprağa sürüp temizlesin ve onlarla namaz kılsın'*.²³⁴ Burada Gazzâlî'nin ayakkabıların üzerindeki pisliğin affedildiğini söylemesinin ardından bu hadisi zikretmesi dikkat çekicidir. Zira affedilen kısma girdiği halde Efendimizin ayakkabılarını necasetten dolayı çıkardığına

²³³ Gazzâlî , *İhyâ* , 188.

²³⁴ Gazzâlî , *İhyâ* , 189 .

dair rivayetin zikredilmesi birbirine zıt gibi görünüyor. Efendimizin örnek oluşu münasebetiyle böyle bir şeyi yapmış olması düşünülebilir. Zira onun fiilleri bazen bizim için azimet olarak görülebilir. Üzerinde düşündürücü olan bir diğer ihtimal ise Efendimizin ayakkabısındaki necasetin affedilen miktarın üzerinde olması olabilir. Hadisin devamında ayakkabılarınızı neden çıkardınız sorusuna Gazzâlî dikkat çekerek bunun mübah olduğunu zira Peygamberimizin ayakkabı ile namazın sahih olmaması durumunda onlara böyle bir sorunun sorulmayacağını ifade ediyor. Bununla birlikte bazı görüşlere göre ayakkabıyla namaz kılmanın daha faziletli olduğunu söylemenin mümkün olduğu da ifade edilmiştir. Ayakkabıların çıkarılması durumunda ise konulması gereken yer ile ilgili namaz kılan kişi imam ise ayakkabılarını soluna bırakılmasına dair bilgiler verilir. Fakat kişi cemaatten biriye ayakkabılarını önüne yada ayaklarının arasına koyar. Sebebi ise sağına veya soluna alması durumunda saflarda kopukluğun olmasıdır.²³⁵ Şafîî fakih ve muhaddis Rûyânî'nin Bahru'l-mezheb adlı eserinde bu konuya kısa bir şekilde değinilmiştir. Gazzâlî ile benzer şeyleri söylemekle birlikte İhyâ'da yer almayan başka bir hadis burada zikredilmiştir. ‘‘Sizden biriniz namaz kıldığında ayakkabılarını çıkarmasın’’. Bu hadis delalet bakımından yukarıdaki hadisten daha açık bir ifadeyle ayakkabıyla namaza cevaz vermektedir.²³⁶ Nevevî'nin Fetava'n -Nevevî adlı eserinde de bu konuya değinilmiştir. Konuyla ilgili rivayet edilen, Peygamberimizin ayakkabılarını namazda çıkardığı ve çıkarmadan namaz kıldığı şeklindeki iki hadisin de sahih olduğunu fakat çıkarmanın daha efdal olduğu belirtiliyor. Sebep olarak da Efendimizin çoğunlukla ayakkabılarını çıkarıp namaz kıldığı gösterilmiştir. Ayrıca namazda ayakkabıların çıkartılmaması namazda istenmeyen durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir.²³⁷

2.23. Namazdayken Tükürmenin Hükmü

İmam Gazzâlî'ye göre kişinin namazdayken tükürmesi ameli kesir sayılmadığı için namazın sıhhatine engel bir davranış olarak görülmez. Fakat bunun mekruh bir fiil olduğu da ifade edilir. Zaruret durumunda ise Efendimiz şu şekilde yapılmasını tavsiye etmiştir; ‘‘Şüphesiz kible, Allah'a yönelik istikametidir. Sizden biriniz namazda önüne veya sağına tükürmesin. İlla tükürecekse sol tarafa veya veya sol ayağının altına

²³⁵ Gazzâlî , *İhyâ* , 189 .

²³⁶ Rûyânî , *Bahru'l-Mezheb*, (Daru'l Kutubul İlmîyye 2009 ,) 117.

²³⁷ Nevevî , *Fetava'n-Nevevî* , (Daru'l Beşairil İslamiyye , 1996) , 53 .

tükürsün. Zor durumda kalırsa tükürüğünü elbisesinin ucuyla alsın. Efendimiz elbisesini birbirine sürerek işte bu şekilde elbisede toplanan tükürüğü azaltsın buyurdu. ’’²³⁸

2.24. Cemaatla Namaz Kılarken Cemaatin Duruş Şekli

İmama uyan tek kişi ve erkekse imamın sağında ve biraz gerisinde durur. Bu ek kişi kadınsa imamın tam arkasında durur. Yanında durması ise sünnete muhalif olmakla birlikte namaza zarar vermez. Şayet imama tabi olan bir erkek ve bir kadınsa erkek imamın sağ tarafında ve imamın biraz gerisinde durur. Kadınsa erkeğin arkasında durur. Namaza sonradan katılan kişi tek başına durmayıp safa katılmalı saf doluysa saftan birini kendi yanına çekmelidir. Bunu yapmayıp münferiden safa durması kerahatle birlikte caizdir. Cemaatle imamın arasını ayıran bir fasıla olmamalıdır. Camide ise buna ihtiyaç yoktur. Zira camide meclis birliği sağlanmaktadır. Cami dışında ise cemaat ile imamı ayıran bir engel yoksa ve cemaatin imama bir ok atılabilecek kadar uzakta olması cemaat olmaya zarar vermez. Cami ile irtibatı olmayan safın imama tabi olması sahih değildir. Çünkü meclis birliği gerçekleşmemiştir. Farklı yapılarda namaz kılmanın durumu da aynı şekildedir. Bu konuda me'mumun imamın önünde olmasının cedide göre namazı bozacağı söylenir. Aynı hizada olmasının namazın sıhhatine engel olmayacağını bununla birlikte geride durmasının mendub olduğu da eklenir. Geride durmanın ölçüsü de topuklar esas alınarak belirlenir.²³⁹ Gazzâlî, me'mumun iki erkek olması ve ikincisinin sonra gelmesi durumunu açıklamamıştı. Diğer eserler incelendiğinde böyle bir durumda sonra gelen erkek mesbûkun, imamın sol tarafında durması gerektiği söylenir. Fakat böyle bir durumda ya imam öne gider yada cemaat geriye doğru saf düzeni alır. Gazzâlî'den farklı olarak diğer Şafiî mezhebine ait eserlerde saf arasında işlek bir cadde veya yüzerek geçilebilen bir nehrin olmasının imama uymaya zarar vermediği belirtilir. İmamın aşağıda me'mumun ise yukarıda olması veya tersinin zaruretsiz bir şekilde gerçekleşmesi kerahatle birlikte caizdir.²⁴⁰ Gazzâlî safı ayırmanın sahih olmadığını ifade etmişti. Burada diğer Şafiî kaynaklar ile İhyâ müellifinin görüş ayrılığında olduğunu söylemek mümkündür.²⁴¹

²³⁸ Gazzâlî , *İhyâ* , 189.

²³⁹ Nevevî , *Minhac* , 40.

²⁴⁰ Nevevî , *Minhac* , 41

²⁴¹ Gazzâlî , *İhyâ* , 190 .

2.25. Mesbûkun Hükümü

Namaza sonradan yetişen kimselere mesbûk denir. Bu durumda olan birinin namazı bu kimse için namazın başı sayılır. Sabah namazı için son rekatta kunut okuyan kişi namazının eksik kalan kısmını tamamlarken de kunut duasını okur. Eğer mesbûk kıyamın bir kısmına yetişirse başlama duasını okumayıp direk Fatiha'yı okur. Mesbuk Fatiha'yı bitirmeden imam rükûya giderse ve kişi imama kavmede yetişebileceğini düşünüyorsa fatihayı okur aksi takdirde fatihayı bitirip imama tabi olur. Zamm-ı sureyi ise imam rükûda ise bırakıp imama rükûda yetişir. İmama secde veya teşehhüdde yetişirse başlama tekbiri alır ve imama tabi olur. Eğer imama rükûda yetişirse başlama tekbiri aldıktan sonra bir tekbir alır ve rükûya varır. Böylece o rekâtı idrak etmiş olur. Bunun ölçüsü ise imamla birlikte itmi'nan bulacak bir süre beklemektir.²⁴² Mesbuk ile ilgili zamm-ı sûre ve başlama duasını okumayan kimsenin imama kavmede yetişebileceğini düşünüyorsa Fatiha'yı tamamlayabileceği söylenilmiştir . Oysa bu durumda Fatiha'yı bırakıp imama rükûda yetişmek gerektiği ifade edilir. Bu şekilde kişi o rekâtı idrak etmiş sayılır.²⁴³

2.26. Cemaatle Namazı Kaçıranlarla İlgili Meseleler

Öğle namazını kaçırın biri ikindi vaktinde önce kazaya kalan namazını kılmalıdır. Ardından vaktin namazını eda etmek gerekir. Bundan kazaya kalan namaz varken eda edilecek namazın cemaatle kılınması istisna edilmiştir. Zira cemaatle namazın kılınması fazilet bakımından önemlidir. Her ne kadar önce eda sonrasında kazaya kalanı kılmak sahihse de bunun terk-i evla olduğunu Gazzâlî ifade eder.²⁴⁴ Burada Gazzâlî'nin Hanefî mezhebindeki sahib-i tertip meselesinden dolayı diğer mezheplerin hilafına davranmayıp azimet yönünden meseleye yaklaştığı görülüyor. Yine vaktin evvelinde tek başına kılınan bir namazın daha sonra vakti içinde cemaatle tekrar eda edilmesinin caiz olduğu belirtiliyor. Cemaatle kılınan bir namazın tekrar cemaatle kılınmasının ayrı bir faziletinin olmadığı İhyâ müellifi tarafından zikrediliyor.²⁴⁵

Konuyla ilgili İmam Şafî'ye tek başına namaz kılan birinin cemaat ile namazın iade edilmesiyle ilgili soru sorulduğunda Peygamberimizin cemaatle namaza durulacakken birinin namaza kalkmaması üzerine o kişiye sen müslüman değil misin

²⁴² Gazzâlî, *İhyâ* , 190.

²⁴³ Nevevî, *Minhac* , 42.

²⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâ* ,

²⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâ* , 190.

neden namaza durmuyorsun şeklinde soru sorduğunu adamın ise o namazı tek başına kıldığı için namaza durmadığını söyleyen adama Efendimizin namazı tekrar kılmasını tavsiye ettiği rivayeti el-Üm'de görmekteyiz.²⁴⁶ Konuyla ilgili rivayete İmam Şafî'nin müsnedinde de rastlamaktayız.²⁴⁷

El-Beyân fî Mezhebi İmam Şafî adlı eserde ister münferid ister cemaatle kılınmış olsun namazın ikinci kez cemaat ile kılınmasının müstehâb olduğu belirtilir.²⁴⁸

El-Gaye fî İhtisârî'n-Nihâye'de beş vakit namazların münferiden kılınmasının ardından cemaat ile tekrar kılınmasının müstehab olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bunun sabah ikindi ve akşam namazlarında istisna edilmesinin galat olduğu da müellif tarafından vurgulanır.²⁴⁹

El-Mecmû adlı eserde konuyla ilgili ikindi ve sabah namazları hariç iadenin müstehab olduğu ifade edilir. İllet olarak ise ikinci kılınan namazın nafîle olduğunu ve bu vakitlerde farzdan sonra nafîle kılmanın mekruh olduğu belirtilir.²⁵⁰

Ravdatu't-Tâlibîn'de de ikindi ve sabah namazları hariç tutularak ister tek başına ister cemaatle kılınan namazın iadesinin müstehab olduğu zikredilir.²⁵¹

Ucâletü'l-Muhtâc müellifi yukarıda sayılanlarla aynı görüşte olmakla birlikte akşam namazını bundan istisna etmiştir. Sebebi ise akşam namazı üç rekâtı bir namaz olduğundan ikinci kez kılınca rekât sayısının çift olmasıdır. Devamında ise İbn Ömer'e bunun sorulması üzerine bu şekilde tekrar namazı cemaatle kılmanın meşru olduğunu belirttiği aynı eserde geçmektedir.²⁵²

Fethur-Rahmâm bi Şerhi Zübedi ibn Reslan'da yukarıdaki ifadelere ek olarak ikinci defa kılınan namazın cemaat sayısı ilkinden az olsa dahi ikinci kez iade edilmesi müstehab görülür.²⁵³

Gayetu'l-Beyân'da da benzer ifaadelere rastlanılmaktadır.²⁵⁴

²⁴⁶ Şafî, *el-Üm*, 7/217.

²⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed bin İdris eş Şafî, *Müsned*, el-Mektebetü's-Şamile, Erişim: 31 Ekim 2024, 295.

²⁴⁸ Ebû'l-Hüseyn eş-Şafî, *el-Beyân*, 2/381.

²⁴⁹ İzzeddin b. Abdülaziz b. Abdüsselâm es-Sülemi, *el-Gaye fî İhtisari'n-Nihaye*, (Lübnan: Daru'n-Nevadir,2016), 2/77.

²⁵⁰ Nevevî, *el-Mecmû*, 4/223.

²⁵¹ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, 344.

²⁵² Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, *Ucaletü'l-Muhtac ilâ Tevcihi'l-Minhac*, (Ürdün: Daru'l-Kitab, 2001), 309.

²⁵³ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Fethu'r-rahmân bi-Şerhi Zübedi ibn Reslan*, (Lübnan: Daru'l-Minhac, 2009), 346.

²⁵⁴ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Gayetu'l-Beyân*,(Beyrut:Daru'l-Marife, 2009), 110.

İmam Nevevî de cemaatle kılınan namazın tekrar cemaatle kılınmasının sünnet olduğu görüşündedir.²⁵⁵

2.27. Namaz Esnasında Elbisede Necasetin Görülmesi

Gazzâlî'ye göre namazdan sonra kişinin elbisesinde necaset görmesiyle namazını iade etmesi gerekmez. Fakat Gazzâlî iade etmenin daha güzel bir davranış olduğunu da ifade eder. Namaz esnasında elbisede görülen necasetten dolayı mümkünse necaset bulaşan elbise çıkarılmalıdır.²⁵⁶ Zira önceden geçtiği üzere Efendimize Cebrail'in gelip ayakkabısında necaset olduğunu haber vermesi üzerine Efendimiz ayakkabılarını çıkarmıştı. Fakat namaz esnasında elbisenin çıkarılmasıyla mezhepteki, üç hareketin namazı bozacak kadar ameli kesir sayılması burada geçerli olur mu sorusu akıllara gelmektedir.

Nevevî Minhacta namazı necasetle kılan kişinin namazını kaza etmesi cedide (İmam Şafî'nin yeni görüşü) göre gereklidir. Varlığını bildiği necaseti unutarak kılınan namaz için de kazası mezhebe göre vaciptir.²⁵⁷

Nevevî Mecmu' isimli eserinde namazdan sonra görülen necasetin namazdan sonra bulaştığı biliniyorsa şüphe olmaksızın namazın iadesinin gerekmediğini ifade ediyor. Bunun misalini getirirken de abdest alınıp namaz kılındıktan sonra abdest alınan kuyuda fare görülmesi meselesini örnek veriyor. Fakat necasetin namaza başlamadan önce görülmesi durumunda bu namazın iadesinin gerekliliği üzerinde duruluyor. Sebebinin ise bu hususta ihmalkar davranılması olduğu vurgulanıyor. Fakat namazdan sonra necasetin farkına varılması durumunda ise iki vecih olduğu belirtiliyor. Kadim görüşüne göre iadenin gerekmediği rivayetlerden yola çıkılarak belirtiliyor. Cedid görüşüne göre ise iadenin gerekli olduğu ifade ediliyor. Zira namazda temizliğin vacib olduğu ve bu vecibenin cehaletle ortadan kalkmayacağı savunuluyor²⁵⁸.

2.28. Sehiv Secdesi

Gazzâlî sehiv secdesinin gerektiği yerleri şöyle sıralamıştır; Birinci oturuşun terkedilmesinde, kunutun okunmamasında, ilk oturuşta Peygamberimize salâtü selâm getirilmediğinde, kasten yapıldığında namazı bozan fiilin sehven yapılmasında, rekat

²⁵⁵ Nevevî , *Minhac* , 38.

²⁵⁶ Gazzâlî , *İhyâ* , 190.

²⁵⁷ Nevevî , *Minhac* , 32.

²⁵⁸ Nevevî , *el-Mecmû'* , 155.

sayısında tereddüt edip yakînen kıldığı rekâtı esas alıp namazı tamamlayan kişi (selam vermeden secdeyi yapar). Sehv secdesi aradan geçen uzun zamandan sonra hatırlanırsa yapılması gerekmez. Gazzâlî sehv secdesinin hükmünü bu başlık altında zikretmedi. Fakat işareten bunun sünnet olduğu çıkarılabilir. Zira aradan uzun müddet geçince sehv secdesinin yapılmasının gerekmediği zikredilmişti. Bu sehv secdesinin yapılmasının vacib olmadığını gösteren bir delildir. Konuyla ilgili el-Üm adlı esere bakıldığında sehv secdesinin gerektiği yerlerden birinin de ilk teşehhüde Peygamberimize salât getirmenin unutulması zikredilir. Konuyla ilgili onun âline salat getirmeyle ilgili bir detaya rastlamadık²⁵⁹.

El-Lübab'ın namaz bahsinde namazın sünnetlerinden olarak ilk oturuşta Efendimize salât getirmek de sayılanlar arasındadır. Fakat başlığın namazın hey'et sünnetleri olması ve bölümün girişinde bu türdeki sünnetlerin yapılmamasının sehv secdesini gerektirmediği ifade edildiği için ilk oturuş için Efendimizin âline salat getirmemek sehv secdesini gerektirmez şeklinde bir sonuca varmak mümkündür.²⁶⁰

El-İkna'da müellif namazın farzlarını saydıktan sonra namazın sünnetlerinden bahsetmiştir. Bunları da kendi içinde ihram tekbirinden önce ve sonra olmak üzere iki kısma ayırmıştır, İhram tekbirinin ardından yapılması gereken sünnetleri de ilk teşehhüd ve kunut duasının okunması olarak belirttikten sonra geri kalanların namazın hey'et sünnetleri olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla birinci teşehhüde Peygamberimizin âline salat getirmenin terk edilmesi halinde sehv secdesinin gerekmediğini söylemek yerinde olacaktır.

El-Vasît müellifi sehv secdesinin gerektiği durumları sayarken ilk teşehhüd için Peygamberimize salat getirmeyi zikrederken onun âline salat getirmeyi ikinci teşehhüde terk etmenin de sehvi gerektirdiğini vurgular.²⁶¹

El Gaye ve et-Takrib'te Ebû Şucâ namazın rükunları kısmında sadece son oturuşta Efendimize salat getirmenin rükunlardan sayıldığını ifade etmiştir. Devamında namazın sünnetlerini zikrederken Efendimizin âline salat getirmeyi zikretmemiştir. Namazın ilk oturuşunda Peygamberimizin âline salat getirmenin sünnet olup olmadığını burada bulamayışımızın sebeplerinden birinin de eserin muhteva bakımından kısa tutulmasına bağlı olduğunu düşünüyoruz.²⁶²

²⁵⁹ Şafiî, *el-Üm*,152.

²⁶⁰ İbnü'l Mehâmili, *el-Lübab*,100.

²⁶¹ Gazzâlî, *el-Vasît*,186.

²⁶² Ahmed . Huseyn b. Ahmed el-Abbâdânî, *Metn-i Ebî Şücâ*, (Mısır: Alemu'l-Kutub,2010), 9.

Şerhu Müşkilil Vasît'te İbnü's Salâh eş-Şehrezûrî ilk teşehhüd esnasında Peygamberimiz ve âline salat getirme hususunda iki görüşten bahsedildiğini vurgular. Bunlardan birinin müstehab diğerrinin ise aksi olduğu belirtilir.²⁶³

Ravzatu't-Tâlibîn'de Peygamberimizin âline salat getirmenin hükmü hususunda iki görüşün varlığından bahsedilir. Bunlardan birinin sünnet, diğerr görüşün ise vacib olduğu ifade edilmektedir. İmam Nevevî bunun sünnet olduğu görüşünün sahih ve meşhur olduğunu ekler. Efendimize ilk teşehhüdde salât getirme hususunda iki görüş olmakla birlikte azhar görüşün sünnet olduğunu belirtir.²⁶⁴

Ayrıca kasten yapılması namazı bozmayan sağa sola bakmak gibi fiillerin sehven yapılmasında sehiv secdesi gerekmez. Bunun istisnası rükûda fatiha okunması durumunda (Kıyamda okumanın ardından) sehiv secdesinin yapılmasının gerekliliğidir. Ama kasten yapılması halinde namazı bozan fiillerden konuşmak gibi fiillerin sehven yapılmasında sehiv secdesi sünnet olur. Ayrıca sehiv secdesinin yapıldığı hususunda şüphe edilmesi halinde tekrar sehiv secdesi yapılır.²⁶⁵ Nevevî, İhyâ'dan farklı olarak Peygamberimizin âline salât getirmemenin de sehiv secdesini gerektirdiğini belirtiyor.

2.29. Namaza Niyette Vesvese

Gazzâlî burada niyetle ilgili vesvesenin çözümüne yönelik dinin kolaylık ilkesini esas almıştır. Şöyle ki kişinin tekbirin başından sonuna kadar namazla ilgili fiilleri aklında tutmasının vesveseli kişi için niyet olarak yeterli olacağını söyler.²⁶⁶ Farz namazlardan hangisinin kılınacağını niyet edilmesinin şart olduğunu ve niyetin kalple yapılması gerektiği belirtir. Niyet ile ilgili vesveselerden kurtulmayla ilgili İhyâ müellifi mezhep müntesipleri içinde özellikle vesveseye fazlaca kapılan kimseler için kolaylık ilkesini esas alarak bazı bilgilere ver vermiştir. Bunlar namazın farzları bölümünde yer alan ihram tekbirinin keyfiyeti kısmında belirtilmiştir. Tekrar olmaması için burada tekrar ifade etmemeyi uygun bulduk. Ayrıca İhyâ'dan farklı olarak diğerr mezhep alimleri ihram tekbirinden önce dille yapılan niyetin sünnet olduğunu savunur. Nevevî bu düşünürler arasında yer alır.²⁶⁷

²⁶³ Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Şerhu Müşkili'l-Vasît*, (Suudi Arabistan: Daru'l Kunuz,2011), 194.

²⁶⁴ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*,263.

²⁶⁵ Nevevî, *Minhac*, 33.

²⁶⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 191.

²⁶⁷ Nevevî, *Minhac*, 25.

2.30. İmama Uymayla İlgili Bazı Hususlar

İmama uyan kişi rükû ve secdeye giderken ve bu yerlerden kalkarken imamın önüne geçmemelidir. Bununla birlikte bu fiilleri imamla birlikte yapmak da Gazzâlî tarafından uygun görülmeyip en uygun olanın bu fiilleri imamdan sonra yapmak olduğunu kaydeder. Bu fiilleri ara vermeden imamla birlikte yapmak namazın sıhhatine engel değildir. Fakat bu hareketlerin imamdan önce yapılması durumunda namazın bozulacağı konusunda ihtilafın olduğunu Gazzâlî belirtir. Fakat Gazzâlî mekansal olarak imamın önünde durmaya kıyasen bu durumun namazı bozacağına hükmetmenin çok da uzak bir görüş olmadığını kaydeder. Hatta bunun namazı bozacağını söylemek daha evladır der. Konuyla ilgili bir de hadis zikredilmiştir. *‘İmamdan önce başını kaldıran kimse, Allah’ın başını eşek başına çevirmesinden korkmaz mı ? ‘.*²⁶⁸ İmamdan bir rükûn geri kalmanın namazın sıhhatine zarar vermeyeceğini müellif belirtir. Fakat bunun mekruh olduğu da belirtiliyor. Bununla birlikte örnek üzerinden ifade edilerek imamdan üç rükûn geride kalan kişinin ise namazının bozulacağı söylenmiştir. Örnekte *‘İmamın secdeye gitmesi esnasında kişi daha rükûya varmamışsa namazı bozulur’* ifadesi geçmektedir.²⁶⁹ Namazda imamın önüne geçilmesinin iki rüknu bulması halinde namazın bozulacağı da ifade edilmiştir. Bir rükûn olması halinde namazın bozulmayacağı da ifade ediliyor. Fakat bir rükûn imamın önüne geçmenin namazı bozacağını söyleyen görüşün de varlığından söz edilir. Burada namazı bozan iki rükûn, fiili bir rükûn olması gerektiği vurgulanmıştır. Fatiha’yı imamdan önce okumak gibi kavli rükûnlar bundan istisna edilmiştir. Mazeretsiz iki rükûn imamdan geri kalan kişinin namazının bozulacağı bilgisi de mezhebe ait eserlerde yer alır. Fakat bu geri kalma imamın kıraati hızlı okuması gibi bir sebebe dayanıyorsa o halde kişi kıraati bırakır ve imama yetişir. Sahih olan görüşe göre ise -bu ifadeye göre bir önceki görüşün sahih olmadığı anlaşıyor- Kişi Fatiha’yı okur ve imama üç rükûndan fazla geri kalmamak şartıyla yetişir. Bu gecikme üç rükûna ulaşırsa bir görüşe göre me’um imamdan mufarakat eder. Diğer görüşe göre ise bulunduğu yeri bırakır, imama uyar ve sonrasında ise bir rekat daha kılar.²⁷⁰

2.31. Nafile Namazlar

Gazzâlî sünnetlerden kastının Peygamberimizin sürekli kıldığı namazlar olduğunu belirtiyor. Müstehaplardan kastının ise Peygamberimizin devamlı kıldığına dair haber

²⁶⁸ Gazzâlî , *İhyâ* , 192.

²⁶⁹ Gazzâlî , *İhyâ* , 192-193

²⁷⁰ Nevevî , *Minhac* , 42.

bulunmayan namazlar kastediliyor. Buna gayr-ı müekked namazlar da denilebilir. Tatavvu namazlar ise bu iki tanımın dışında kalıp hakkında hadis olmayan bununla birlikte teşvik edilen namazlardır. Bu üç grubu genel anlamda nafil namaz olarak da tanımlamanın mümkün olduğunu müellif belirtir. Ayrıca bunların faziletlerini sıralarken cemaatle kılınan en faziletli sünnet namazın bayram namazı, tek başına kılınanın ise vitir namazı olduğu ifade ediliyor. Fakat Gazzâlî'den farklı olarak Nevevî teravihin en faziletli tatavvu namaz olduğunu ifade ediyor.²⁷¹ Nafil namazları da İmam Gazzâlî yine kendi arasında iki kısma ayırır . Bazı sebeplere bağlı kılınan namazlar; Güneş tutulması ve yağmur namazı gibi Vakitlere bağlı namazlar; Tekrarlanan gün ve gecelere bağlı namazlar gibi.

Bu namazları sekiz başlıkta inceleyebiliriz. Bunların beşi vakit namazlarının sünnetleri, diğer üçü ise duha, akşam yatsı arasını ihya için kılınan namaz ki burda evvabin namazına işaret vardır ve son olarak teheccüd namazıdır.

2.31.1. Sabah namazının sünneti

İki rekatlık bir namazdır. Kılınması için ilk vakti fecr-i sadık ile başlar son vakti ise sabah namazının vaktinin çıkması yani güneşin doğuşuna kadar sürer. Bu sünnetin kılınışı farzdan öncedir. Kişi namaz için camiye, kamet getirildikten sonra gelirse sünnet kılmadan farza durur ve sünneti farzdan sonra kılar. Kişinin bu namazı evinde ve hafif kılması sünnettir.²⁷²

2.31.2. Öğle namazının sünneti

Dördü farzdan önce ikisi farzdan sonra olmak üzere altı rekattır. Fakat sonra kılınan müekked sünnettir. Öğle namazının sünnetlerinin kılınma vakti zeval vaktiyle başlar.²⁷³

2.31.3. İkinci namazının sünneti

İkinci namazının farzından önce kılınan dört rekatlık bir namazdır. Gazzâlî, Peygamberimizin ikindinin sünnetine öğlenin ilk iki rekat sünneti kadar kuvvetli bir şekilde devam etmediğini ifade eder.²⁷⁴

²⁷¹ Nevevî, *Mecmu'*, 4 / 5. *نَ النَّارَوِيحَ أَفْضَلُ مِنَ السُّنَنِ الرَّائِبَةِ لِأَنَّهَا تُسَنُّ لَهَا الْجَمَاعَةُ*

²⁷² Gazzâlî, *İhyâ*, 193 .

²⁷³ Gazzâlî, *İhyâ*, 193

²⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 194.

2.31.4. Akşam namazının sünneti

Bu namaz akşam namazından sonra iki rekat olarak kılınır. Akşam namazının öncesinde kılınan iki rekatlık hafif bir sünnet namazın olduğunu da ayrıca İhyâ müellifi belirtir. Akşam namazının vaktinin güneşin batmasıyla başlar. Bu namazı kırmızı şafak kaybolduktan sonraya ertelemek mekruh olmakla birlikte kılınan namaz eda olur.²⁷⁵

2.31.5. Yatsı namazının sünneti

Farzdan sonra kılınan dört rekatlık sünnettir.

2.31.6. Vitir namazı

Hz Enes'ten gelen rivayete göre Peygamberimiz yatsı namazından sonra üç rekat vitir namazı kıldır. Gazzâlî bunu kişinin iki selamla kılabilceği gibi tek selamla da kılabilceğini belirtir. Bu rekatların birincisinde Â'la sûresini, ikinci rekatında Kâfirûn sûresini, son rekatında ise İhlâs sûresini okurdu. Ayrıca Efendimizin bir, üç, on bir rekat hatta on üç rekat kıldığı da rivayet olunmuştur. Şaz bir rivayette on yedi sayısı da geçmektedir. Yatsı namazından önce kılınan vitrin, fazilet bakımından bahsedilen vitir namazının yerine geçmeyeceği belirtilir. Kılınış şekliyle ilgili farklı görüşler vardır. Birincisi tek selamla kılınabileceğidir. İkinci görüş ise iki selamla kılınabileceğidir. Bir rekattan fazla kılacak kişi için iki rekatı ayrı kılmanın daha faziletli olduğu da belirtilir.²⁷⁶ Vitir namazının gece namazından sonra kılınması daha güzel görülmüştür.²⁷⁷ Ayrıca Ramazan ayına özel bir uygulama olarak bu ayın ikinci yarısında kunut duasını okumak da menduptur²⁷⁸. Bu bilgiye İhyâ'da rastlayamadık.

2.31.7. Duha namazı

Kaç rekat olduğuna dair farklı rivayetler olmakla birlikte rivayetlerde en fazla sekiz rekat olarak kılınabileceği haber veriliyor. Kılınma zamanıyla ilgili ilk rivayette Hz Ali'nin naklettiğine göre Peygamberimiz güneş bir mızrak boyu yükselince bu namazı kılmıştır. İkinci vakit ise son vakti olarak anlaşılabilir ki o da zeval vaktidir. Duha namazının kılınma aralığı bu iki zamanın arasındadır.²⁷⁹ Duha namazın rekat sayısı

²⁷⁵ Gazzâlî , *İhyâ* , 195.

²⁷⁶ Nevevî , *Minhac* , 35.

²⁷⁷ Gazzâlî , *İhyâ* , 195, 196 .

²⁷⁸ Nevevî , *Minhac* , 35.

²⁷⁹ Nevevî , *Minhac* , 35.

ilgili bu namazın on iki rekat olduğuna dair rivayetler zikredilir. Konuyla ilgili zikredilen hadise yöneltilen eleştirilerin de olduğunu musannif belirtiyor. Faziletli olanın ise altı rekat olduğunu Nevevî Mecnû'da zikretmiştir. Ayrıca Peygamberimizin insanların bu namazı farz olarak düşünmemesi ve yine bu namazın farz kılınmaması için bu namazı bazen de terk ettiği Mecnû'da ifade edilmiştir.²⁸⁰

2.31.8. Akşam ile yatsı namazı arasında kılınan namazlar

Bu vakitte ibadetle meşgul olmanın müekked sünnet olduğunu Gazzâlî belirtir. Bu namazın altı rekatlık bir namaz olduğu ifade edilir.²⁸¹ Farklı rivayetlerde yirmi rekata kadar da bu namazın kılınabileceği belirtilir.

2.31.9. Bayram namazı

Bayram namazlarının müekked sünnet olduğunu Gazzâlî belirtiyor. Bayram namazlarını açıklarken namaz öncesinden başlanarak bayram günü yapılması gerekenler izah edilmiştir. Bunlardan birincisi üç tekbir getirmektir (teşrik tekbirleri) Bu tekbirlerin bayram namazının kılınmasına kadar getirilmesi tavsiye edilir.

Bayram sabahında gusletmek, güzel koku sürmek.

Bayram namazına gidişteki yoldan farklı bir yolla eve dönmek.

Bayram namazlarını açık alanlarda kılmak.

Bayram namazının vaktinin güneşin doğuşuyla başlayıp zeval vakti son bulduğu belirtilmiştir. Fakat kurban kesilmesi için güneşin iki hutbe okunup iki rekat namaz kılınacak kadar yükselmesi gerektiği de vurgulanmıştır.

Bayram namazının kılınması için müezzin الصلاة جامعة (Namaz toparlayıcıdır) der. Sonrasında imam fazladan yedi tekbir getirir. İftitah duası tekbirlerden önce okunur. Tekbirlerden sonra Fatiha ve zamm-ı sûre okunur. Birinci rekatta Kaf sûresinin, ikinci rekatta ise Kamer sûresinin okunmasının sünnet olduğu belirtilir. İkinci rekattaki ilave tekbirlerin sayısı beştir. Namaz sonrasında aralarında oturmak üzere iki hutbe okunur. Bayram namazını kaçıranın kaza edebileceğini Gazzâlî belirtir.

Kurban bayramında koç kesmek ve kurban edilecek hayvanın kişinin kendisi tarafından kesilmesinin sünnet olduğu da bayram gününde yapılacak olan sünnet fiillerden olarak zikredilmiştir.²⁸²

²⁸⁰ Nevevî , *Mecmu* , 4/37.

²⁸¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 197

²⁸² Gazzâlî, *İhyâ*, 201.

Gazzâlî'den farklı olarak diğer Şafîî müctehidlerden bayram namazı için farz-ı kifaye diyenlerin de olduğu İmam Nevevî tarafından vurgulanmıştır. Keza kadın, misafir ve kölenin de bu namazı kılması meşru olarak görülür. Gazzâlî bayram namazının vaktinin güneşin doğmasıyla başladığını ifade etmişti fakat diğer eserler incelendiğinde bunun mekruh olduğunu ve güneşin bir mızrak boyu yükselmesinin namazı kılmak için bu müddet kadar beklemenin güzel olacağı söylenir. Yine tekbirlerin eb'ad sünnetlerden olmadığı için unutulması durumunda vaktinin geçtiğini ama kavl-i kadime göre rükûya varmadan bu tekbirlerin alınabileceği vurgulanır. İhyâ'da hutbelerin sünnet olduğuna değinilmemişti. Fakat Şafîî eserlerde bunun sünnet olduğunu görüyoruz. Gazzâlî'nin değinmediği bir başka husus ise sünnet olan bayram guslünün vaktidir. Bunun vaktinin gece yarısı, bir görüşe göre ise şafakla başlayacağı söylenmiştir. İhyâ'da bayram namazının sahrada kılınmasının faziletli olduğu zikredilirken efdal olanın kapalı bir mekan yani mescitte kılınmasının olduğu söylenir. İhyâ'da değinilmeyen bir başka husus da imam hariç bayram namazından önce sünnet namazı kılmanın mekruh olmadığı görüşüdür. Bayram namazının vakti geçtiğinde kılamayanların aynı gün kaza olarak kılması ve bir görüşe göre ise ertesi gün eda olarak kılınması meşrudur²⁸³

2.31.10. Teravih namazı

Gazzâlî tarafından bu namazın yirmi rekat olarak kılınan bir namaz olduğu ifade edilmiştir. Bu namazın bayram namazının derecesinde olmadığı ifade edilerek bayram namazının daha faziletli bir nafil namaz olduğu vurgulanır.²⁸⁴ Nevevî Minhac'ta teravihle ilgili detaylı bilgilere yer vermiyor fakat cemaatle kılınmasının sünnet olduğu belirtiliyor.²⁸⁵

El-İknâ'da gece kılınan nafil namazların gündüz kılınanlardan daha efdal olduğu belirtilir. Gecenin sonunda kılınan nafilelerin de başında kılınanlara göre daha efdal olduğuvurgulanan hususlardandır.²⁸⁶

Kifayetü'n-Nebih Şerhu't-Tenbih'de en faziletli nafil namazın vitir namazı olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁷

²⁸³ Nevevî, *Minhac*,

²⁸⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 201.

²⁸⁵ Nevevî, *Minhac*, 35.

²⁸⁶ Mâverdî, *el-İknâ*, 43.

²⁸⁷ Ebû'l-Abbas Necmeddin Ahmed b. Muhammed b. Ali İbnu'r-Rif'a, *Kifayetü'n-Nebih Şerhu't-Tenbih fî Fıkhi'l-İmam Eş-Şafîî*, (Beyrut:, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye,2009), 3/302.

Fethu'l-Vehhâb müellifi farzlardan sonra en faziletli namazın gece namazı olduğunu belirtir.²⁸⁸

Haşiyetü'l-Cemel'de de en faziletli nafile namazın gece namazı olduğu zikredilmiştir.²⁸⁹

Mühezzeb'de farzlardan sonra en faziletli namazın gece kılınan namaz olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁰

Umdetu's-Sâlik müellifi mutlak olarak gece namazının gündüz namazlarından efdal olduğunu vurgulamaktadır.²⁹¹

Nevevî, Mecmû'da cemaatle kılınan nafile namazların en faziletlisinin Gazzâlî'nin aksine teravih olduğunu savunuyor. Cemaatle kılmanın münferid olarak kılmaktan daha faziletli olduğunu ve iki rekatta bir selam vermenin uygun olduğunu yine Nevevî aynı eserde zikreder.²⁹² Buradan çıkarılacak sonuç teravih namazının bayram namazından daha faziletli bir namaz olduğudur. Zira yukarıda gece namazlarının efdal olduğu hususunda ittifak vardır.

2.31.11. Husûf ve kûsuf namazı

Gazzâlî bu namazın kerahet vaktinde yada bu vakit dışında da kılınabileceğini belirtir. Ezan okunmaksızın الصلاة جامعة denilir ve cemaat namaz için toplanır. İmam iki rekatlık bir namaz kıldırır fakat bu namazın her rekâtında iki rûkû vardır. Namazda kıraat gizli yapılır. İmam Fatiha sûresini ve bir miktar ayet veya bir sûre okur. İmam Fatiha sûresiyle de yetinebilir. Namazdan sonra aralarında oturmak üzere iki hutbe okunur. Cemaati sadaka vermeye, köle azadına ve tövbeye teşvik eder. Ay tutulması namazının farkı gece kılındığı için kıraat sesli yapılır. Çünkü ay tutulması gece gerçekleşir. Güneş tutulması namazının vakti güneşin tutulmasından açılmasına kadardır. Ay tutulması namazının vakti ise güneş doğana kadardır. Namaz esnasında ay yada güneş açılırsa imam namazı kısa tutmalıdır. İmama ikinci rûkûda yetişen kişi namaza yetişmiş sayılmaz. Çünkü aslolan birinci rûkûdur.²⁹³ Bu namazın hükmünün sünnet olduğu İhyâ'da belirtilmiştir. Fatiha okumanın yeterli olacağı da aynı eserde vurgulanan hususlardandır. Bu namazları cemaatle kılmanın sünnet olduğu zikrediliyor.²⁹⁴

²⁸⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-Vehhab*, 68.

²⁸⁹ Süleyman b. Ömer el-Cemel, *Haşiyetü'l-Cemel*, 495.

²⁹⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 160.

²⁹¹ İbn Nakîb, *Umdetu's-Sâlik*, 61.

²⁹² Nevevî, *Mecmû*, 4/31.

²⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, 203.

²⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 54.

2.31.12. Yağmur namazı

Gazzâlî su ihtiyacının baş gösterdiği zamanlarda dini önderlerin ki bunlardan imamlar anlaşılır halka öncesinde üç gün oruç tutmayı tavsiye etmeleri müstehap kabul edilir. Sonrasında halkı tövbeye, hak sahiplerine haklarını iade etmeye, sadaka vermeye teşvik etmelidir. Çocuklar ve yaşlılarla birlikte insanlar açık bir araziye çıkar. Bayram namazında olduğunun aksine insanlar eski ve yırtık elbiselerle gider. Bununla birlikte bir hadis delil getirilerek hayvanların da sahraya çıkarken yanlarında bulunması müstehap görüldüğü belirtilir. Hadis şöyledir ; ‘‘Şayet süt emen çocuklar , beli bükük yaşlılar ve otlayan hayvanlar olmasaydı sizlerin başına çokça azap isabet ederdi’’.²⁹⁵ Zimmîler müslümanların arasına karışmadan kendi kıyafetleriyle yağmur duasına çıkarlarsa buna engel olunmaz. İnsanlar geniş bir alana çıkınca الصلاة جامعة (Namaz toparlayıcıdır) denilir ve imam bayram namazı gibi iki rekatlık bir namaz kıldırır. İki hutbe okunur ve arası hafif bir oturuşla ayrılır. Hutbelerin büyük bölümünü tövbe ve istiğfar oluşturur. İmam ikinci hutbenin ortasında kibleye yönelir kıtlık halinin geçmesini temenni eder ve elbisesini tersine çevirir. Sonrasında imam tekrar cemaate dönerek hutbeyi tamamlar. Sonrasında ise imam dua eder.²⁹⁶

İhyâ’da değinilmeyen bir mesele de yağmur yağmaması halinde namazın tekrarlanabileceğidir. Namaz kılmadan önce yağmur yağması durumunda dua edilir ve en sahih olan görüşe göre de namaz kılmak meşrudur. Yağmur namazı için okunan hutbenin bayram namazı hutbesi gibi olduğunu fakat farkın tekbirlerin getirilme yerinde birinci hutbede dokuz ikinci hutbede yedi defa istiğfar edilmesi olduğu zikredilir. Yağmur namazından önce hutbe okumak da caizdir fakat efdal olan bu değildir. İhyâ’da değinilmeyen hususlardan olarak senenin ilk yağmurundan istifade etmek için görünmemesi gereken yerler hariç vücudu açmak, sel suyunda yıkanmak ve abdest almak sünnet olarak belirtilmiştir. Yine gök gürlemesi ve şimşek çakınca tesbih etmek de sünnetler arasında zikredilir. Gözleri şimşeğe dikmeyip yağın yağmurun faydalı olmasını temenni etmek sünnettir. Rüzgara sövmek de mekruh bir fiil olarak belirtilir. Çokça yağmur yağması durumunda bunun zarar vermeyecek şekilde başka yerlere yağmasını temenni etmek de sünnettir. Fakat bunun için namaz kılınmaz.²⁹⁷

²⁹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 204.

²⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 204.

²⁹⁷ Nevevî, *Minhac*, 55.

2.31.13. Cenaze namazı

Gazzâlî cenaze namazının nasıl kılındığının malum olduğunu belirterek detay bilgilere yer vermez. Namaza geç kalan ve namazın ikinci tekbirine yetişen kimse imam selam verince tıpkı namaza geç kalan kimse gibi yetişemediği tekbirleri getirip öyle selam verir. Şayet imam selam vermeden hızlıca tekbirleri alırsa bu durumda imama uymanın bir anlamı kalmaz. Hükmünün farz-ı kifaye olduğunu İhyâ müellifi ifade eder. Cenaze namazına katılanların çokça olmasını istemek müstehap görülür. Bu husus bazı hadislerden delil getirilerek ifade edilmiştir. Onlardan biri şu hadistir;

‘‘Kureyb’in rivayetine göre İbn Abbas’ın oğlu vefat edince bana, Ey Kureyb dışarıya çık ve bak onun için cemaat toplanmış mı dedi. Ben de dışarıya çıkıp dışarıya baktığımda cemaatin toplanmış olduğunu gördüm. Dönüp kendisine cemaatin toplandığını haber verdim. Bana, acaba kırk kişi var mıdır diye sordu. Ben de evet vardır dedim. O halde cenazeyi dışarı çıkarın buyurdu. Sözlerine şöyle devam etti: Ben Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittim. ‘‘Ölen bir müslümanın cenaze namazına Allah’a ortak koşmayan kırk kişi katılsa Allah-u Teâla onların o kişi hakkındaki şefaatlerini kabul eder.²⁹⁸ Mezarlıkta ölü defnedilmeden ayrılmak adı geçen eserde mekruh olarak ifade edilmiştir.²⁹⁹ Diğer eserlerde cenaze namazı bahsi İhyâ’dan daha detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Niyet etmek. Niyet etme şekli diğer namazlarla aynıdır. Ölüyü niyette tayin etmek vacip olmamakla birlikte tayin yanlış kişi için yapılırsa namazın bozulacağı ifade ediliyor. Birden çok cenaze için toplu niyet geçerlidir.

Dört tekbir almak. Fazladan bir tekbir daha alınsa namaz bozulmaz. İmamın bunu yapması halinde cemaat bu konuda imama uymayıp bekler yada mufarakat edip selam verir.

Selam vermek. Diğer namazlarla aynı şekilde selam verilir.

Birinci tekbirden sonra Fatiha sûresini okumak. Fatihanın başka tekbirde de okunabileceği ifade edilir.³⁰⁰

İkinci tekbirden sonra Peygamberimize salâvat okumak. Sahih olan görüşe göre onun âline salâvat okumak vacip görülmemiştir.

Üçüncü tekbirden sonra ölüye dua etmek. Bu dua malum olduğu için burada zikredilmedi.

²⁹⁸ Gazzâlî , *İhyâ* , 204.

²⁹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 204.

³⁰⁰ Nevevî, *Minhac*, 59.

Mezhebe göre gücü yetenin namazı ayakta kılması. Diğer namazlardan farklı olarak rûku ve secdeli bir namaz değildir.

Cenaze namazının sünnetlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Tekbirleri alırken elleri kaldırmak, kıraati sessiz yapmak, en sahih görüşe göre iftitah duasının okunması sünnet olmamakla birlikte istiaze çekmek sünnettir.³⁰¹

İmama uyan kişinin özürsüz imamdan bir tekbir geri kalması halinde bu durum namazın sıhhatine engeldir. Cenaze namazı için cemaat şart değildir. Bir kişi ile de bu namaz kılınmış olur. Gıyabi cenaze namazının caiz olduğunu müellif zikreder. Cenaze namazı definden önce olmalı ve bu vaciptir. Fakat definden sonra namazın kılınması meşru görülür. İmamın durma yeri erkek için baş hizası kadın için bel hizasıdır. Toplu cenazeler için bir namaz yeterlidir. Bir organ üzerine cenaze namazı da kılınabilir. Düşük doğan çocuk ses çıkarırsa hüküm olarak yetişkin kimse gibi değerlendirilir. Ses çıkarmayan fakat hareket eden çocuğun da kefenlenmesi ve namazının kılınması gerekir. Yaşam belirtisi göstermeyen dört aydan küçük ve dört aylık bebeklerin cenaze namazı kılınmaz. Şehidin cenaze namazı kılınmaz ve yıkanmaz. Şehidin tarifi yapılırken kafirlerle savaşıp vefat eden kimse ifadesi kullanılmıştır. Gazi ve asilerle savaşıp ölen kimsenin şehit olmadığı da müellif tarafından açıkça ifade edilen bir diğer husustur. Kişi cünüp iken şehit olsa bile yıkanmaz ve üzerinde kan dışında bir necaset varsa o temizlenir. Şehit kanlı elbisesiyle defnedilir. Ancak elbisesi onu örtecek kadar uzun değilse elbiseye ek yapılır.³⁰²

2.31.14. Tahiyetü'l mescid namazı

Müekked sünnet bir namaz olduğu Gazzâlî tarafından belirtilmiştir. Mezhep içindeki diğer alimlerin de ittifak ettiği bir husus olup bu konuda bir ihtilafa rastlanılmadı. Cuma namazı için hatip minberdeyken bile bu namazın sakıt olmadığı bildirilir. Farz veya kaza namazını kılan kişi bu namazın sevabına da erişir. Eğer camiden geçecek biri veya camide oturmak için gelen biri olursa سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ bu zikri dört defa söylemesi halinde fazilet olarak bu namazın yerine geçeceği söylenmiştir. Şafiî mezhebi için kerahet vakitlerinde bu namazın kılınması meşrudur³⁰³

³⁰¹ Nevevî, *Minhac*, 59.

³⁰² Nevevî, *Minhac*, 60.

³⁰³ Gazzâlî, *İhyâ*, 205.

2.31.15. Abdest namazı

Abdest aldıktan sonra kılınan iki rekatlık namaz müstehap olarak kabul edilir. Bu namaz Hz Bilal'in hadisiyle sabittir. Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Cennete girdiğimde Bilal'i orda gördüm ona. Ona 'Ey Bilal sen hangi amelin sebebiyle benden önce cennete girdin diye sordum. Bilal "Bilmiyorum, ancak her aldığım abdestten sonra iki rekat namaz kılıyorum"' dedi.³⁰⁴

2.31.16. Eve giriş ve çıkış namazı

Kişinin eve girişte ve çıkışta kıldığı iki rekatlık bir namazdır. Ebû Seleme'nin Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Evinden çıkacağın zaman iki rekat namaz kıl. Bu seni kötü çıkıştan korur. Evine girdiğin zaman da iki rekat namaz kıl. Bu seni kötü girişten korur."³⁰⁵

2.31.17. İstihâre namazı

Bir işi yapmak isteyip bu işin akıbetini bilmeyen kimseye Peygamberimiz iki rekatlık bir namaz tavsiye etmiştir. Birinci rekatta Fatiha sûresinden sonra Kâfirun sûresini, ikinci rekatta ise İhlâs sûresini okunmasını ve namazdan sonra rivayet edilen duayı yapmasını tavsiye etmiştir.³⁰⁶

2.31.18. Hâcet namazı

Bir iş konusunda sıkışan bir kimsenin düştüğü zor durumdan kurtulmak maksadıyla kıldığı bir namazdır. Vüheyb b. Verd'in rivayetine göre on iki rekatlık bir namaz olup Fatiha sûresinin ardından Ayet'el- kürsî ve İhlâs sûresi okunan bir namazdır. Namazın sonunda da secdeye kapanıp duâ edilmesi de tavsiye edilmiştir.³⁰⁷

2.31.19. Tesbih namazı

Sünnetle sabit olan ve tavsiye edilen bir namazdır. Belirli bir vakte ve sebebe bağlı değildir. Peygamberimiz Abbas b. Abdülmuttalib'e şöyle buyurmuştur: "Sana bir şey vereyim mi, bir şey hediye edeyim mi, bir bağışta bulunayım mı? Onu yaptığında Allah senin ilk günahlarını, son günahlarını, eskisini yenisini, bilerek yaptığını,

³⁰⁴ Gazzâlî , *İhyâ* , 205.

³⁰⁵ Gazzâlî , *İhyâ* , 205.

³⁰⁶ Gazzâlî , *İhyâ* , 206.

³⁰⁷ Gazzâlî , *İhyâ* , 206.

bilmeyerek yaptığını, gizli ve açık hepsini affeder. Bunun için dört rekat namaz kılarırsın. Her rekatında bir Fatiha ve bir zamm-ı sûre okursun. Bundan sonra kıyamda on beş kere Subhanallahi ve'l hamdulillahi ve la ilahe illallahu vallahu ekber tesbihini söylersin. Sonra tekbir getirip rükûya gider orda bu zikri on defa söylersin. Sonra rükûdan başını kaldırır on defa daha söylersin. Sonra secdeye vardığında on defa söylersin. Sonra secdeden kalktığında iki secde arasında on defa dersin. Sonra tekrar secdeye gittiğinde on defa söylersin. Son olarak secdeden kalkınca yine on defa bu zikri söylersin. Böylece her rekatta yetmiş beş defa tesbih etmiş olursun. Dört rekatta da bunu tekrarlıyorsun. Devamında Efendimiz bu namazı gücün yeterse her gün, güç yetiremezsen her cuma kıl. Bunu yapamazsan her ay kıl. Bunu da yapamazsan yılda bir defa kıl buyurdu. Farklı rivayetlerde ise Fatiha sûresinden önce on beş kere Fatiha sûresinden sonra on kere rekatin sonunda da son secdede on kere bu zikir yapılır. Secdeden kalkınca bir şey okunmaz.³⁰⁸ Gazzâlî de bunun, güzel olan şekli olduğunu ifade eder. Gazzâlî abdest namazı, eve girerken ve çıkarken kılınan namaz, yolculuk namazı gibi namazların kerahet vaktinde kılınmaması gerektiğini çünkü bunların kılınıp sebeplerinin zayıf olduğunu belirtir. Abdest namazını buna örnek verir. "Sûfilerden birinin kerahet vaktinde abdest alıp abdest namazını kıldığını gördüm. Bu doğru değildir. Zira abdest namazın sebebi değildir. Aksine namaz abdestin sebebidir" der. Tahiyetü'l mescid namazını bundan istisna der. Ayrıca Gazzâlî kerahet vaktinde abdest alan kişinin kaza namazı kılmasını tavsiye eder. Çünkü kaza namazı kılmak için yasaklanan bir vaktin olmadığını vurgular.³⁰⁹

2.32. Oruç

Oruç ibadeti de namaz ibadeti gibi çalışmanın tasnifinde esas alınan taksimata göre bedenî ibadetler kapsamında değerlendirilmektedir. Tercih edilen sınıflandırmaya göre bedenî ibadetlerin ikincisi sayılan oruç ibadeti de bu başlık altında işlenecektir.

2.32.1. Orucun farz olmasının şartları

Akıllı olmak, ergenlik çağına erişmiş olmak, oruç tutabilecek güçte olmak, orucun vücub şartları olarak sıralanmıştır. Ayrıca oruç tutması halinde kendisine zarar dokunacak derecede hasta olan kimselerle, mübah ve uzun yolculuk yapanların oruç tutmama

³⁰⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 207.

³⁰⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 207.

ruhsatını kullanmaları da meşrudur.³¹⁰ Bu hususlarda diğer mezhebin diğer alimleri arasında bir fikir ayrılığı bulunmamaktadır.

Gazzâlî orucun farzlarını altı başlıkta ele alır.

2.32.2. Ramazan ayının birinci gününü araştırmak

Havanın bulutlu olması durumunda Şaban ayının otuz güne tamamlanacağı belirtilir. Ramazan ayının bitip Şevval ayının girdiğini ise iki şahitle tespit etmek gerektiği vurgulanmıştır. İhtiyaten bunun yapılmasının ibadetler için daha iyi olduğu müellif tarafından belirtilir. Farklı beldelerden birinde hilalin görülüp diğerinde görülmemesi durumunda ikisi arasındaki mesafe iki merhaleden az ise iki belde de oruca başlar³¹¹.

Hilalin görülmesinde şahitlik edebilecek kimselerin adil şahit olması gerektiğini, adil olmaktan kastın da köle veya kadın olmayanların kastedildiğini açıkça görmekteyiz. Gazzâlî adillikten kastını köle veya kadının dışında olarak açıklamamıştı. Fakat kadim eserlerde bu ayrıma gidilmiştir.³¹² Yine birbirine yakın yerlerin beraber oruca başlaması meselesinde de belirli bir mesafe belirtmemekle birlikte kasr mesafesini esas alarak sefer mesafesi kadar birbirine uzak olan beldelerin oruca başlamalarının kendi beldelerine göre olacağı ifade edilir. Bunun yanında uzaklığı belirlerken esas alınacak kriterin beldelerdeki ayın doğuş zamanının farklı olması yönündeki görüşün daha sahil olduğu zikredilir. Son olarak bu başlıkla ilgili olarak değinilen diğer bir mesele ise kişinin başka bir beldeye gitmesi durumunda vardığı beldenin oruç tutması halinde onun da belde halkına uyması gerektiğidir. Şayet belde halkı bayram ediyor ve kişinin geldiği belde de ru'yet olmamışsa o da bayram eder ve sonrasında bir gün kazâ orucu tutar.³¹³

2.32.3. Niyet

Ramazan ayında her gün için geceden niyet etmek gerekir. Gündüz yada toplu olarak niyet etmek meşru görülmemiştir. Fakat nafîle oruç için bu meşrudur. Yine mutlak olarak oruç tutmaya niyet etmek yada farz olan oruca niyet ettim demek niyet için yeterli değildir. Ramazan orucunun belirtilmesi gerekir. Buna bağılı olarak kişinin şek gününde şartlı bir şekilde oruca niyet etmesi de geçerli değildir. Mesela kişi eğer

³¹⁰ Nevevî, *Minhac*, 76.

³¹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 232.

³¹² Nevevî, *Minhac*, 74.

³¹³ Nevevî, *Minhac*, 74.

yarın ramazan ayı ise oruç tutmaya niyet ettim derse bu geçerli olmaz.³¹⁴Yukarıda geçen niyetle ilgili şartlara ek olarak bazı ifadeler de yer verilmiştir. Mesela orucun eda yada farz olduğunu söylemenin gerektiği konusunda farz namazlardaki niyette olduğu gibi bir ihtilafın varlığından söz edilir. Keza orucu Allah’a nispet etmek niyette gerekir mi sorusu da aynı ihtilafa dahildir. Yine birinin Şaban’ın otuzunda gece vakti eğer yarın Ramazan ise oruca niyetlendim demesiyle orucun geçerli olmayacağını fakat reşit bir köle, kadın veya çocuğun haberiyle o günün Ramazan ayı olması sebebiyle oruç tutulması halinde orucun sahih olacağı İhyâ’da değinilmeyen hususlardandır. Fakat yukarıda rü’yet meselesinde kadın veya kölenin şahitliğinin kabul edilmeyeceği bilgisi verilmesine rağmen burada farklı bir görüş serdedilmiştir³¹⁵.

Oruçlu olduğunun farkında olup bilerek vücudunun iç boşluğuna bir şey ulaştırmaktan sakınmak.

Yemek içmek, burna akıtılıp dimağa ulaşan şeylerle arkadan şırınga ile sıvı zerk etmek, orucun sıhhatine zarar verir. Kan aldırma, hacamat yapmak, göze sürme çekmek, kulak veya avret yerine mili dahil etmek orucun sıhhatine zarar vermez. Fakat avret yerinin içine yağ vb madde akıtılıp bu madde mideye ulaşırsa oruç bozulur. Kasıt olmaksızın mideye kaçan toz gibi şeyler orucun sıhhatine zarar vermez. Mazmaza yaparken boğaza suyun gitmesi orucu bozmasa da bunun gereğinden fazla yapılmasından dolayı suyun kaçması orucun sıhhatine engeldir. Unutarak yiyip içmenin orucun sıhhatine engel olmayacağı açıkça ifade edilmiştir³¹⁶.

İhyâ’da değinilmeyen bir mesele olan tükürüğün ağızda biriktirilip yutulmasıyla orucun bozulup bozulmayacağı meselesidir. Bunun orucun sıhhatine zarar vermeyeceği diğer Şafiî kaynaklarda yer alan bir bilgidir. Bununla birlikte ağızdan çıkarılan tükürüğün tekrar yutulmasıyla orucun sahih olmayacağını, yine ağızda ıslatılıp sıkılınca suyun damlayacağı kadar ıslak ipin tekrar ağza alınmasıyla orucun bozulacağı belirtilir. Oruçlu kişinin ağızda kalan yemek kırıntılarını çıkarmak mümkün değilse onları tükürükle yutmak, oruçlunun boğazından aşağı zorla su dökmek, zorla yemek yedirmek ile de oruç bozulmaz.³¹⁷

³¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 232.

³¹⁵ Nevevî, *Minhac*, 75.

³¹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 232

³¹⁷ Nevevî, *Minhac*, 76.

2.32.4. Cinsel temastan uzak durmak

Bunun ölçüsü ise sünnet yerinin sünnet yerine dahil olmasıdır. Bunun oruçlu olduğu unutulması yapılmaması oruca zarar vermez. İmsaktan önce yapılan cimada oruç bozulmadığı gibi imsaktan sonra ihtilam olmak da oruca zarar vermez. Cima esnasında fecir doğsa ve kişi hemen kendini geri çekse orucu geçerlidir. Fakat kendini geri çekmemesi durumunda orucu bozulur ve keffâret verilmelidir³¹⁸

Dokunmadan bakarak yada düşünerek gerçekleşen inzal sebebiyle orucun bozulmayacağı da İhyâ'da değinilmeyen bir diğer husustur. Ayrıca kişinin eşini öpmesi oruçlu kimse için mutlak olarak tahrimen mekruh görülür. Cima halinde olduğu gibi ağzında lokma varken imsak vakti girince lokmayı ağzından çıkaran kişinin orucu sahihtir.³¹⁹

2.32.5. İstimnâdan uzak durmak

Bu cimâ dışında bir yolla meninin dışarı atılmasıdır. Bu fiil orucu bozan bir durumdur. İnzal olmadığı sürece kişinin eşini öpmesi veya sarılması mekruh olmakla birlikte orucun sıhhatine mani değildir. Fakat yaşlı veya kendinden emin kimsenin böyle yapması mekruh değildir. Ayrıca buna rağmen terki evla olan bir fiildir. Fakat inzal olacağını bile bile eşini öpen ve neticede inzal olan kimsenin orucu bozulur.³²⁰

2.32.6. Kendi isteğiyle kusmaktan uzak durmak

Bu kendiliğinden olursa oruca zarar vermez. Boğazdaki veya göğüsteki balgamı yutmak orucu bozmasa da ağza çıkan balgamı tekrar yutmak orucu bozar³²¹. Kusmanın kişinin kendi isteğiyle olması durumunda midesine bir şeyin ulaşmaması halinde bile orucun bozulacağı da İhyâ'nın değinmediği bir meseledir.³²²

2.33. Orucun Bozulması ile İlgili Hükümler

Orucun bozulması durumunda kazâ, keffâret ve fidye durumları ortaya çıkar. Bunları kısaca açıklamak faydalı olacaktır.

³¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 233.

³¹⁹ Nevevî, *Minhac*, 76.

³²⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 233.

³²¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 233.

³²² Nevevî, *Minhac*, 75.

2.33.1. Kazâ

Mazeret sebebiyle olsun veya olmasın orucunu bozan her müslüman tutamadığı orucu kaza etmelidir. Hayız gören kadın da bu hükme tabidir. Aynı şekilde irtidat eden kimse de tutmadığı oruçları kazâ etmekle yükümlüdür. Bunların istisnası müslüman olmayan kimseler, deliler ve çocuklardır. Ramazan ayının kazâ oruçlarında peş peşe tutma yükümlülüğü Şafiî mezhebinde yoktur.³²³

2.33.2. Kefâret

Mezhepte sadece Ramazan ayında oruçlu iken bilerek eşiyle cinsel yakınlık kuran kişi için kefarete gereklidir. Bunun neticesinde yapılması gerekenler öncelikle bir köleyi hürriyetine kavuşturmadır. Buna imkan bulamayan iki ay peş peşe oruç tutmalıdır. Bundan da aciz kalan kişi altmış fakire bir müd (Yaklaşık 675 gram) yiyecek verir.

Ramazan ayında orucunu meşru olmayan bir sebeple yada bir kusur ile bozan kimsenin günün kalan kısmını oruçlu gibi geçirmesinin vacib olduğunu İhyâ müellifi ifade ediyor. Hayızlı kadınların bundan istisna edildiğini görüyoruz. Seferden vatanına dönüp oruçlu olmayan kimseler için de böyle bir farziyet söz konusu değildir.

Meşakkat söz konusu olmayacaksa seferiyken oruç tutmanın daha faziletli olduğu İhyâ'da belirtiliyor. Mukim iken oruçlu olan kişi sefere çıkınca orucunu bozamayacağı gibi seferiyken oruçlu olanın mukim olduğunda da orucunu bozması meşru değildir.³²⁴

Kişinin unutarak yiyip içtikten sonra orucunun bozulduğunu zannederek cinsel münasebet kurmanın kefarete gerektirmediği ama bu kişinin orucunun bozulduğu da mezhebin diğer eserlerinde temas edilen noktalardandır.³²⁵ Yine İhyâ'da cinsel münasebet sonucunda bozulan orucun kefaretinin kimler tarafından yerine getirileceğine temas edilmemişti. Bunun erkeğin yerine getirmesi gereken bir zorunluluk olduğu diğer eserlerde ifade edilir. Kadına da kefarete gerekir diyen alimlerin görüşlerinin mevcut olduğu da ayrıca vurgulanır.³²⁶ Cinsel dürtülerinin şiddetli olduğu kişiler iki ay peş peşe oruç tutmaktan aciz kalırsa altmış fakirin doyacağı kadar yiyecek

³²³ Gazzâlî, *İhyâ*, 233.

³²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 233.

³²⁵ Nevevî, *Minhac*, 78.

³²⁶ Nevevî, *Minhac*, 78.

verme fetvasıyla hareket edilebileceği de zikredilen görüşlerden biridir. Yalnız fakir olan kimsenin bu yiyecekleri kendi ailesine sarf etmesi meşru değildir.³²⁷

2.33.3. Fidyeye

Hamile yada çocuk emziren kadınların çocukları hakkında endişe duymaları halinde oruç tutmayıp daha sonra o günün kazâsıyla birlikte fidye vermeleri gerekir. Yine aynı şekilde ileri derecede yaşlı olup oruç tutamayacak durumda olan kişilerin tutamadığı her gün için bir müd sadaka olarak vermeleri gereklidir.³²⁸ Kişinin kendisiyle ilgili endişesinden ötürü oruç tutmaması sonucunda sadece tutamadığı günün kazâsı vardır. Ayrıca fidye vermesi bu durumda zorunlu değildir. Başka birinin ciddi tehlike altında olmasından ötürü orucunu bozan kimsenin durumu da emziren kadının durumuna benzetilir. Özürsüz bir şekilde tutmadığı orucun üzerinden bir ramazan ayı geçerse o halde kazâ ile birlikte her gün için bir müd verilir. Kazâ etmeden vefat eden kimse ise biri tutmadığı oruç için diğeri de üzerinden ramazan ayı geçtiği için iki müd fidye verilir. Senenin tekrarı ile fidyeler de katlanır. Bir fidye miktarı fitre miktarı kadardır.³²⁹ Burada zikredilen hususlar da İhyâ'da konu edilmeyen meselelerdir.

Bir kimsenin meşru mazeret sebebiyle oruç tutmaması ve ardından kazâ etme imkanı bulmadan vefat etmesi durumunda bunun telafi edilmesinin zorunlu olmadığını dolayısıyla günah olmayacağını belirtilir. Fakat kazâ etme imkanı bulunduğu halde tutulmamışsa o halde bıraktığı terekeden her gün için bir müd yiyecek verilmelidir.

Aynı şekilde kişinin tutmadığı nezir yada kefarete oruçları da bu hükme tabidir. Fakat kadim görüş tercih edilir. Bu görüşe göre ikinci durumda da kişinin yerine velisi oruç tutar. Aynı şekilde velinin izniyle yabancı biri de ölü yerine oruç tutabilir. Fakat ‘‘Kişi üzerinde namaz veya itikaf borcu olarak vefat ederse onun yerine bu ibadetler yapılamayacağı gibi fidye de verilemez’’ denilir.³³⁰ İtikafı vefat edeninin yerine ifa etmeyle ilgili bir görüşün varlığından da bahsedilir.³³¹

2.34. Orucun Sünnetleri

Orucun sünnetlerini Gazzâlî altı başlıkta ele almıştır.

Sahuru son vakte kadar geciktirmek.

³²⁷ Nevevî, *Minhac*, 79.

³²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 233.

³²⁹ Nevevî, *Minhac*, 78.

³³⁰ Nevevî, *Minhac*, 78.

³³¹ Nevevî, *Minhac*, 78.

Akşam namazından önce hurma veya su ile orucu erkenden açmak.

Zeval vaktinden sonra misvak kullanmayı bırakmak.

Ramazan ayında cömert olmaya azmetmek.

Kur'an-ı Kerimi çokca okumak ve ders yapmak.

İtikâfa girmek. Peygamberimiz, Ramazan ayının özellikle son on gününde itikâfa girerdi. Bu ibadetin peş peşe olması daha faziletlidir. Kişi ara vermeden itikâf yapmaya niyet etmişse zaruret halleri dışında mescidden çıkmak peş peşeliği ihlal eder. Ayrıca kişinin cimâ etmesi durumunda da peş peşelik şartı ihlal edilmiş olur. Kişinin eşini öpmesi koku sürünmesi, nikah kıyması, yiyip içmek, bedeninin bir kısmının mescidden çıkması itikâfı bozmaz.³³²

İtikaf bahsi diğer Şafîî kaynaklarda da işlenmiştir. Bu ibadetin müstehab olduğu vurgulanmıştır. Ramazan ayının son on gününde bunun uygulanması ise daha faziletli bir amel olarak görülür. Burada İmam Şafîî'nin görüşüne göre Kadir gecesinin Ramazan ayının 21 veya 23. Gecesi olduğu belirtilir. Kişinin Mescid-i haram, Mescid-i Nebevi veya Mescid-i Aksa'da itikafa girmeyi adaması halinde adadığı mescidde itikafa girmesi zorunludur. Ama sıralama olarak Mescid-i Haram'da itikafa girmek diğer mescidlerde itikafı kendine adayan kimse için yeterlidir. Aynı şekilde Mescid-i Aksa'da itikafı nezreden kişinin Mescid-i Nebevi'de itikafa girmesi yeterlidir. Ancak Mescid-i Haram'da itikafı nezreden birinin diğer mescidlerdeki itikafı sahih olmaz. Keza mescid-i Nebevi'de itikafı nezreden birinin de Mescid-i Aksa'da yaptığı itikaf ile nezir borcu düşmüş olmaz. İtikafın süresine gelince Nevevî bunun itikaf denilebilecek kadar bir süre olmasının yeterli olacağını savunur. İtikaf için niyetin de gerekli olduğu belirtilir. Mescidden çıkıp tekrar mescide giren kimse için niyetin yenilenmesi gerekir.³³³

İtikafa giren kimselerin müslüman, akıllı, hayız ve cünüplükten uzak olması gerekir. Kişide hayız veya cünüplük hali oluşursa mescidden çıkması vaciptir. Fakat cünüp olan kimsenin camide yıkanma imkanı yosa o halde camiden çıkması caiz olur. Kişinin bir günden fazla aralıksız itikafı kalmayı nezretmesi durumunda mazeretsiz olarak itikaftan çıkması geçen günleri geçersiz kılar. Fakat mescidde olup bir kısım uzuvlarını dışarı çıkaran veya mazerete binaen dışarı çıkan kimsenin itikafı art arda olma şartını bozmaz. Kişinin evinin uzak olması da itikafı ihlal etmez. Ancak çok uzak olan ev bundan istisna edilmiştir. Yol üzerindeki hastayı ziyaret de itikafa zarar

³³² Gazzâlî, *İhyâ*, 234.

³³³ Nevevî, *Minhac*, 80.

vermeyen hallerdendir. Ayrıca hayız halinin olmadığı bir zamanda itikafa girmek mümkün olduğu halde bunun yapılmaması durumunda hayız hali peş peşe olmayı bozar. Unutarak dışarı çıkmak da itikafa zarar vermeyen durumlardandır. Görevli müezzinin ezan okumak için minareye gitmesi ve abdest bozma yada abdest alma dışındaki mazeretler için dışarı çıkılması durumunda geçirilen sürelerin telafî edilmesi gerekir.³³⁴

Ek olarak orucun müstehaplarına şafak vaktinden önce cünüp olanların yıkanmasını, kupa vurdurmamak, eşini öpmemek, sakız çiğnemekten uzak durmak ve iftar açarken اللهم لك صمت وعلى رزقك أفطرت (Allah'ım senin için oruç tuttum ve senin verdiğin rızıkla orucumu açtım) duasının okunması eklenmiştir.³³⁵ Orucun sahîh olmaması durumunda da günün kalan kısmının oruçlu gibi geçirilmesi anlamına gelen imsak sadece Ramazan ayı için geçerlidir. Diğer oruçlardan olan adak veya kaza oruçları için bu durum söz konusu değildir.³³⁶

³³⁴ Nevevî, Minhac, 81.

³³⁵ Nevevî, Minhac, 77.

³³⁶ Nevevî, Minhac, 77.

3. MALÎ ve MÜREKKEP İBADETLER

İbadetlerin taksiminde birinci kısmı teşkil eden bedenî ibadetler kapsamında değerlendirilen namaz ve oruç ibadeti işlendikten sonra ikinci kısımda yer alan malî ve mürekkep ibadetler bu başlık altında incelenecektir. Burada malî ibadetlerden sayılan zekât ibadeti sıralamaya göre öncelikli işlenecek konulardandır.

3.1. Malî İbadetler

Malî ibadet çeşitleri maddi yönü ağır basan ve yalnız mal ile yapılan ibadetlerden oluşmaktadır. Bu ibadetlere örnek olarak zekât, kurban, sadaka verilebilir. Bu ibadetlerin hedefi, malı muhtaçlara sarf ederek onların ihtiyaçlarını gidermektir

3.1.1. Zekâtın çeşitleri ve farziyeti

İhyâ müellifi zekâtın verileceği malları altı sınıfta açıklamıştır.

Hayvanların zekâtı

Altın ve gümüşün zekâtı

Ticaret mallarının zekâtı

Hazine ve madenlerin zekâtı

Arazi mahsullerinin zekâtı

Fıtır zekâtı

Zekât, hür ve Müslüman olan herkese farzdır. Dolayısıyla akıl ve baliğ olma şartı aranmamaktadır. Bu sebeple deli ve çocuğun malı, şartları taşıdığı vakit zekâta tabi mallardan sayılır. Hayvanların zekâta tabi olması için taşınması gereken beş şart vardır. Bu şartlara ileride değinilecektir.

İhyâ'da değinilmeyen bir konu da mürted kimsenin zekât ile mükellef olup olmamasıdır. Diğer Şafîî kaynaklarda mürtedin malı haczedilmediği takdirde onun da zekât vermesi gerektiği ifade edilir.³³⁷ Ayrıca gasp edilen veya kaybolan malın zekâtını vermek bulunduğu zaman verilmenin vacib olması şartıyla gereklidir. Kesinleşmemiş borçların zekâtını ele geçmeden vermek vacib değildir. Ayrıca borçlu olmak zekât

³³⁷ Nevevî, *Minhac*, 71.

vermeye engel teşkil etmemektedir. Vefat eden kişi geride şahısların borcunu ve zekât borcunu bıraksa zekât borcuna öncelik verileceği de belirtir.³³⁸

3.1.1.1. Hayvanların zekâtı

Zekât verilecek hayvan koyun, keçi, sığır, manda ve deve gibi eti yenen hayvanlardan olmalıdır.

Sâime olmalı (Yılın çoğunu otlakta geçirmeli).

Sahibinin elinde bir yıl geçirmeli.

Tam nisaba ulaşmalı

Mülkiyeti tamamen elde bulunmalı.³³⁹

Bunların açıklamasına gelince zekâtın deve sığır koyun cinsinden verilmesi demekten kastın at, katır, eşek gibi hayvanların zekâta tabi olmaması anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ceylan ve koyunun çiftleşmesinden doğan hayvan da zekâtтан sayılmaz.

Zekâta tabi hayvan senenin çoğunda arazide otlamalıdır. Dolayısıyla evde beslenen hayvana zekât yoktur. Bazen evde beslenir, bazen da arazide otlarsa ve bu durum sahibine zahmet oluştursa zekâta tabi değildir.

Zekâta tabi olan hayvan sahibinin elinde bir yıl kalmalıdır. Delil olarak şu hadis zikredilmiştir “ Üzerinden bir yıl geçmeyen malda zekât yoktur”.³⁴⁰ Yıl içinde mala eklenen fazlalıklar da zekâta tabidir. Fakat yıl içinde eksilen mal için zekât söz konusu değildir.

Malın mülkiyetine tam olarak sahip olunmalıdır. Mesela rehin olarak verilen mal, kayıp yada gasp edilmiş mal için zekât yükümlülüğü yoktur. Fakat mal nemâsıyla geri dönerse geçmiş yılın zekatı verilir. Ayrıca malı kadar borcu olandan da zekât yükümlülüğü düşer. Son şart ise malın tam olarak nisaba ulaşmasıdır.³⁴¹ Bundan sonra müellif zekât verilecek hayvanların nisab sayılarını açıklamıştır. Biz de bunlara kısaca değinmek istiyoruz.

Devenin zekâtı: Beş deveye kadar develer zekâta tabi değildir. Beş deve olunca iki yaşında bir koyun yada üç yaşında bir keçi verilir. On deveye iki koyun, on beş deveye üç koyun, yirmi deveye dört koyun, yirmi beş deveye iki yaşında dişi deve

³³⁸ Nevevî, *Minhac*, 71.

³³⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 209.

³⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 209.

³⁴¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 209.

verilir. Şayet bu yoksa üç yaşında erkek deve verilir. Dişi deve almaya gücü yetse de üç yaşında erkek deve vermesi yeterlidir. Otuz altı deve de üç yaşında dişi bir deve, kırk altı deve de dört yaşında bir deve, altmış bir deve de beş yaşında bir dişi deve, yetmiş altı deve de üç yaşında iki dişi deve, doksan bir deve de dört yaşında iki dişi deve, 121 deve de üç yaşında üç dişi deve verilir.

130 deveye ulaşınca hesaplama sabit hale gelir. Bundan sonra her kırk deve de üç yaşında bir dişi deve, her elli deve de dört yaşında bir dişi deve zekât olarak verilir.³⁴²

Sığırın zekâtı: Sığır için otuz taneye kadar zekât yoktur. Bu sayıya ulaşınca iki yaşında bir dana verilir. Bu otuz dokuza kadar böyledir. Kırk ile atmış arasında üç yaşında bir dana verilir. Altmış sığırda iki yaşında iki dana verilir. Bundan sonra da deve de olduğu gibi hesap sabitleşir. Her otuz sığırda iki yaşında bir dana, her kırk sığırda üç yaşında bir inek zekât olarak verilir.³⁴³

Koyun ve keçinin zekâtı: Koyun ve keçi için kırka kadar zekât verme zorunluluğu yoktur.

40'tan 120'ye kadar iki yaşında bir koyun yada üç yaşında bir keçi verilir.

121'den 201'e kadar iki koyun,

201'den 400'e kadar üç koyun

400'de dört koyun verilir. Bu sayıdan sonra hesaplama sabitlenir ve her 100 koyunda bir koyun zekât olarak verilir.

Hayvanların zekâtı hesaplanırken ortakların malı tek bir kişinin malı gibi değerlendirilir. Fakat bunun şartı hayvanların birlikte otlaması, birlikte sağılması, birlikte döllenmesi ve ortakların hepsinin zekât vermeye ehil olması gerekir.

Diğer Şafiî eserlerde bu şartlara ek olarak çobanlarının da aynı olması şartlara eklenmiştir.³⁴⁴

Zimmî ve kölelerin ortaklıkta etkisi yoktur. Zekât verecek kişinin vermesi gereken hayvan, elinde yoksa bundan bir yaş küçük hayvan verebilir. Deve için iki yaşın altına düşmeyene kadar bu geçerlidir. Fakat sene farkını ayrıca öder. Bir sene içinde iki koyun fark oluşur. Tüm hayvanlar hasta olmayıp içlerinde bir tane sağlam olsa hasta hayvan zekât olarak alınmaz. Geneli iyi olan hayvanlardan iyi olan bir hayvan, tamamı kötü olan hayvanlardan kötü bir hayvan alınır. Yemek için ayrılan, özel

³⁴² Gazzâlî, *İhyâ*, 209.

³⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, 210.

³⁴⁴ Nevevî, *Minhac*, 66.

beslenen, hamile, yeni doğum yapan yada sürünün en güzel hayvanı zekât olarak alınmaz.³⁴⁵

Fakat burada hayvan sahibinin rızası varsa iyi olan hayvanın zekât olarak alınabileceği belirtilmiştir. Ayrıca nisaba ulaşan hayvanların yavrularının da zekâta dahil edileceği söylenir.³⁴⁶

3.1.1.2. Arazi mahsullerinin zekâtı

Gıda için ekilmiş mahsuller 650 kg miktarına ulaşınca öşrünü (Onda bir) zekât olarak vermek gerekir. Bunun altında kalan ürünler için zekât yoktur. Meyve ve pamuk için de zekât söz konusu değildir. Fakat yiyecek olarak ekilen hububattan zekât verilmelidir. Kuru hurma ve kuru üzüm için de zekât gereklidir. Hurma ve üzüm kurutulunca zekât verilir. Varisler arasında ortak olan bahçe veya arazide zekât toplu hesaplanır. Her ürünün zekâtı kendi cinsinden hesaplanır. Örneğin buğdayın nisaba ulaşmaması durumunda arpa ile tamamlanmaz. Dolayısıyla aynı cinsler birbiriyle tamamlanır.

Burada şöyle bir ayrıma gidilir; Aynı cins olup farklı çeşitlerdeki ürünler tek bir cins olduğu için bunların eksik kalmaları durumunda birbirleriyle tamamlanmaları meşrudur. Yine İhyâ'da değinilmeyen bir diğer husus da bir senenin ürününün diğer bir senenin ürünüyle nisap için tamamlanamayacağıdır.³⁴⁷

Arazinin doğal yollarla sulanması durumunda zekât onda bir oranında verilir. Fakat arazi kova ve fiskiye gibi vasıtalarla sulanıyorsa yirmide bir zekât verilir. İkisinin karışık sulandığı arazilerde ise çoğunluğa itibar edilir ve zekât o şekilde verilir.

Burada değinilmeyen bir hususa dikkat çekilmektedir. Masraflı ve masrafsız sulamanın eşit olarak yapıldığı arazilerin zekâtı hesaplanırken onda birin dörtte üçü yani on beşte biri zekâta hesaplanır³⁴⁸

Hurma ve üzümün zekâtı kurutulduktan sonra hesaplanır. Yaş hurma ve yaş üzümünden zekât verilmez.³⁴⁹ Meyvelerde ise zekat olgunlaşmaya göre değerlendirilir.

³⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 210.

³⁴⁶ Nevevî, *Minhac*, 66.

³⁴⁷ Nevevî, *Minhac*, 67.

³⁴⁸ Nevevî, *Minhac*, 67.

³⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 210.

3.1.1.3. Nakit paranın zekâtı

Yaklaşık 672 gram değerinde gümüşü olanlar için kırkta bir oranında zekât verilir. Altının nisabı ise 20 miskaldir. O da yaklaşık 96 gram olur. Diğer maddelerle karışık gümüş olması durumunda saf gümüşe göre zekât hesaplanır. Yasak süslemelerden de zekât verilmelidir.

Yasak süslemelerle ilgili bir ayrıntıya yer verilir ki o da şudur; Erkeğin ne yapacağına karar vermeden yada başkasının takması mubah olan birine kiralamak üzere aldığı, yasak olan bir ziynet eşyası için zekât yoktur³⁵⁰

Altın ve gümüş kaplarla eyer takımları da zekât kapsamında değerlendirilir. Kadınların süs eşyalarına zekât vermek gerekli değildir. Vadesi belirli olan borç zekâta tabidir. Fakat zekât, borç tamamen alınca farz olur.

3.1.1.4. Ticari malların zekâtı

Ticari mallarda sene, nisaba ulaşan nakdin ele geçmesiyle başlar. Ticari amaçla alınan malın senesi satın alınma zamanında başlar. Ticaret sene dolmadan sonlanırsa zekât vermek kişiye gerekli değildir. Fakat Gazzâlî evla olanın, zekâtı vermek olduğunu vurgular.

Sene sonunda elde edilen kâr asıl sermayeye eklenir. Onun için yeni bir sene başı oluşmaz. Yine sarrafların gerçekleştirdiği mal takasında sene başı bozulmaz. Malın sene içindeki dolaşımı değil sene sonuna itibar edilir. Ortaklaşa çalıştırılan malın zekâtı, malı işletene aittir.³⁵¹

3.1.1.5. Define ve madenlerin zekâtı

Define, câhiliye devrinde gömülüp sonrasında üzerinde kimsenin tasarruf yetkisi olmayan arazide bulunan maldır. Bulan kişi bulduğu madenin beşte birini zekât olarak vermelidir. Üzerinden bir yılın geçme şartı yoktur. Ayrıca madenlerin zekâtı için nisab şartı da yoktur. Madenlerden altın ve gümüş dışındaki madenler için zekât vermek gerekli değildir. Altın ve gümüş de eritilip ayrıştırıldıktan sonra kırkta biri zekât olarak verilir. Beşte birinin verilmesi yönündeki görüşe göre seneye itibar edilmez. Nisab konusunda da iki görüşten birincisine göre ticaret malı gibi nisab miktarının olmasıdır ki Gazzâlî bunun akla en yakın olanı olduğunu söyler. Sene konusunda ise

³⁵⁰ Nevevî, *Minhac*, 68.

³⁵¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 211.

beklenmeden zekâtı verilir tıpkı mahsullerin zekâtında olduğu gibi. Fakat İhyâ müellifi ihtilaftan kurtulmak için altın ve gümüşün dışındaki madenlerden az olsun çok olsun beşte bir zekât vermenin en güzeli olacağını savunur.³⁵² Buraya kadar işlenen meselelerde Gazzâlî ile mezhebin diğer alimleri arasında büyük ölçüde fikir birliği bulunduğundan pek fazla bir ihtilaf tespit edemedik.

3.1.1.6. Fıtır zekâtı

Bunun hükmünün vacib olduğu Gazzâlî tarafından belirtilir. Verecek kimselerin durumu açıklanırken bayram günü ve gecesi kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin bir günlük yiyeceğinin fazlasının olması şart koşulmuştur.³⁵³

İhyâ'da verilme zmaaniyla ilgili bir detay yer almazken diğer eserlerde bunun verilme zamanının bayram gecesinin başlamasıyla vacib olduğu ifade edilir. Dolayısıyla güneş batımından sonra vefat eden kimse için fıtır sadakası verilmelidir. Ancak o vakitte doğan için ise bu vacib değildir. Yine bu sadakayı bayramdan sonraya bırakmanın haram olduğu diğer eserlerde yer alan konulardandır.³⁵⁴ Üvey annenin zekâtını oğlunun vermekle mükellef olmadığı da yine aynı eserde vurgulanır.³⁵⁵

Fitre miktarı bir sa' olarak ifade edilir ki bu da yaklaşık 2400 kg civarındır. Fıtır sadakasını kişi yediğinden veya daha iyisinden vermesi gerekir. Örneğin buğday yiyen fıtır sadakasını arpa olarak veremez. En azından buğday olarak verilmelidir. Hububatlarda ise yediğinin en iyisi verilmelidir. Verilecek yerler zekâtın verilebileceği yerlerle aynı olup en güzelinin tüm sınıflara verilmesidir. Un veya kurtlanmış buğdaydan fıtır sadakası verilmez.³⁵⁶

Fitrenin nelerden verilebileceği anlatılırken bir fitrenin iki farklı yiyecekten oluşturulması meşru görülmezken farklı kişiler için verilen fitrelerin, verilmesi gereken türden daha az kıymetli olmaması şartıyla farklı yiyeceklerden olabileceği savunulur³⁵⁷

Müslüman kişinin yine müslüman ailesinin, çocuklarının, kölelerinin ve bakımını tekeffül ettiği kişilerin fıtır sadakasını vermesi gereklidir. Delil olarak şu hadis zikredilmiştir; ‘‘Geçimini üstlendiğiniz kişilerin sadakasını (fıtır) verin.’’³⁵⁸

³⁵² Gazzâlî, *İhyâ*, 211.

³⁵³ Gazzâlî, *İhyâ*, 211.

³⁵⁴ Nevevî, *Minhac*, 70.

³⁵⁵ Nevevî, *Minhac*, 70.

³⁵⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 211.

³⁵⁷ Nevevî, *Minhac*, 71.

³⁵⁸ Gazzâlî , *İhyâ*, 211.

Ortak kölenin fıtır sadakası ortaklaşa ödenir. Gayr-i müslim kölenin zekâtını vermek vacib değildir. Kadın kendi mal varlığından fitresini verebilir. Ayrıca koca eşinden izinsiz onun fitresini de verebilir. Bu meşrudur.

Buna ek olarak zengin olan kişinin küçük çocuğunun fitresini verebileceği, fitre vermesine izin veren yabancının ve büyük çocuğunun adına fitre vermenin meşru olduğu belirtilir³⁵⁹

Koca bakmakla mükellef olduğu tüm kişilerin fitresini veremeyecek durumda olursa. Var olan fitre miktarını nafaka verme sırasına göre verir. Önce kendisi, evlatları, eşi ve hizmetçilerinin fitresini verir. Bu sıralamanın diğer Şafî mezhebinin fıkıh eserlerinde değiştiğini görüyoruz. Orada sıralama şöyledir; Kişinin kendisi, eşi, küçük çocuğu, babası, annesi ve sonrasında büyük çocuğu.³⁶⁰

3.1.2. Zekâtın şartları

3.1.2.1. Niyet

Niyetin yeri kalptir. Deli veya çocuğun malından zekât verilirken velinin niyeti bunun için yeterlidir. Zekât vermek istemeyen kişinin zekât malını sultanın zorla almasında sultanın niyeti yeterlidir. Bu durumda dünyevi bakımdan kişi zekât yükümlülüğünden kurtulsa dahi uhrevi bakımdan zekât yükümlülüğü kendinden düşmez ve tekrar zekât vermelidir. Zekât verecek kişinin vekil tayininde tayin esnasında yaptığı niyet yeterlidir.³⁶¹

Vekilin de zekâtı verme esnasında zekât vermeye niyet etmesinin faziletli olduğu başka eserlerde belirtilir. Kişinin vekile zekâtını verme esnasında niyet etmemesi durumunda zekât verme işi geçerli olmaz. Zekât vermek istemeyen kişiden zorla sultanın zekâtı alması durumunda sultanın niyetinin geçerli ve yeterli olduğu İhyâ'da yeterli görülmezken diğer kaynaklar bunun aksini savunur.³⁶² Fakat Gazzâlî bu durumdaki ibadetin dünya bakımından yeterli olduğunu ancak ahirette mes'ul olunacağını söylemiştir.

³⁵⁹ Nevevî, *Minhac*, 71

³⁶⁰ Nevevî, *Minhac*, 71.

³⁶¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 212.

³⁶² Nevevî, *Minhac*, 73.

3.1.2.2. Sene dolunca zekâtı hemen vermek

Sene dolunca zekât hemen verilmelidir. Fıtır sadakasını bayram sonrasına bırakmak doğru değildir. Fıtır sadakası Ramazan ayının son günü güneşin batmasıyla vacib olur. Erkenden de bu sadakanın verilmesi Gazzâlî'nin de belirttiği gibi meşrudur. Zekât verecek kimseleri bulduğu halde zekât vermeyen kimseler günahkar olur. Bu şekilde davranan ve malı telef olan kişiden zekât yükümlülüğü düşmez. Fakat zekât verecek kimseyi bulamadan zekâtı telef olan kimse için zekât verme yükümlülüğü sakıt olur. Nisaba ulaşıp üzerinden bir yıl geçen maldan acele edilerek iki yıllık zekât verilebilir.³⁶³

3.1.2.3. Zekâta tabi malın kıymetini değil aynını vermek

Kıymeti daha yüksek olsa bile mesela altının yerine gümüş veya gümüşün yerine altın vermek sahih olmaz. Bunu gerekçelendiren İhyâ müellifi şeriatın vacip kıldığı şeyleri üçe ayırır.

Birincisi taabbudi olanlar. Bunlarda akli içtihadların etkisinin olmadığı ifade edilir. Örnek olarak da cemreleri taşlamak zikredilmiştir. Bu taşların cemrelere isabet etmediğini burada aslolanın emre itaat etmek olduğu vurgulanır.

İkincisi taabbudi değil manası aklen bilinen emirler. Örnek olarak da borcun ödenmesi zikredilir. Burada da aklın borcu vermek gerektiğine hükmedeceğini ve burada niyete değil hakkın sahibine teslimine bakılacağı belirtilmiştir.

Üçüncüsü akıl ve taabbudi yönü olan emirler. Bu kısma İmam Şafî'den başkasının dikkat çekmediği ifade edilir. Zekât bu emirlere örnek olarak verilmiştir. Burada zekâtın verilmesinin akli yönü fakirin ihtiyacının giderilmesidir. Taabbudi yönü ise zekât verme emrine uyulması olarak belirtilir. Burada zekâta tabi malın aynından değilde değerinden vermek akli yönden arızaya sebep olmasa da taabbudi yönden uygun düşmez. Zira aslolan bu yöndür.³⁶⁴

³⁶³ Gazzâlî, *İhyâ*, 212.

³⁶⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 212.

3.1.2.4. Zekâtı bulunduğu beldeden başka yere taşımamak

Gazzâlî bunun aksine görüş belirten alimlerin varlığından bahsettikten sonra o beldedeki fakirlerin zekât beklediklerini gerekçe göstererek bir beldeden başka bir beldeye çıkarmamanın evla olduğunu savunur.³⁶⁵

3.1.2.5. Zekâtı kişinin kendi beldesinde belirlenen sınıflara bölerek vermek

Zekâtın tüm sınıfları kapsayacak şekilde verilmesinin farz olduğunu Gazzâlî savunur. Bunu yaparken şu ayeti delil gösterir; ‘‘Sadakalar, sadece şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, zekât toplama işinde görevlendirilen memurlar, gönülleri ısındırılacak olanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar, yolda kalmışlar. Bu, Allah tarafından farz kılınmış bir hükümdür. Allah her şeyi bilendir. Her işinde hikmet sahibidir.³⁶⁶ Zekâtı verirken sınıflar arasında eşit olarak bölmek gerekir. Fakat sınıfların içindeki kişilere eşit miktarda zekât verme zorunluluğu bulunmaz. Ayrıca sınıflar arasındaki bölme işlemi üç parçadan az olursa bu uygun olmaz. Gazzâlî fitrelerin de bölünüp, sayılan sınıflara en azı üç kişi olmak üzere verilmesi gerektiğini savunur.³⁶⁷

3.1.3. Zekâtın verileceği yerler

Gazzâlî zekâtın verileceği yerleri Haşimoğulları ve Muttaliboğulları olmayan, Tevbe sûresinin 60. Ayetinde belirtilen sekiz sınıftan hür ve müslüman olanlar olarak belirtir. Bu durumda kafir ve köleye zekât verilmez. Ayrıca Haşimoğulları ve Muttaliboğullarına da zekât verilmez. Çocuk ve delinin zekâtını velileri kendileri adına alıyorsa bunun meşru olduğu ifade edilir. Bundan sonra İhyâ müellifi bu sınıfları tek tek açıklamaktadır.³⁶⁸

3.1.3.1. Fakirler

Gazzâlî fakirin tanımını yeterli malı olmayıp bunun için çalışma gücü olmayan kimse şeklinde tarif etmiştir. Günlük yiyeceği ve örtünecek kıyafeti olanların fakir olmadığı belirtilir. Bu kimselere ise miskin adı verilir. Dilenen kimselerin fakirlerin dışında sayılmayacağı dolayısıyla dilenen kimselerin yaptığı fiilin bir kazanç yolu olarak

³⁶⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 213.

³⁶⁶ *Kur'an Yolu*, (Erişim 14 haziran 2024), Tevbe 9/60.

³⁶⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 213.

³⁶⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 221.

değerlendirilemeyeceğini Gazzâlî ifade eder. Aynı şekilde zanaatkar olup bunu yerine getirecek araç gereç eksikliği yaşayan kimsenin de fakirler sınıfında değerlendirileceği dolayısıyla bu kimseye araç gerekleri temini hususunda zekât verilebileceği belirtilir. Fıkıh ilmiyle meşgul olup para kazanmak için çalışması kişiyi ilim tahsilinden alıkoyuyorsa bu kişi de yine fakir olarak değerlendirilir. Ama kişinin ibadetlerden dolayı çalışması mümkün olmuyorsa bu halde çalışmanın nafil ibadet etmekten daha gerekli olduğu da ifade edilmiştir.³⁶⁹

3.1.3.2. Miskinler

Miskin, gelirinin giderini karşılamadığı kimse olarak tanımlanmıştır. Kişinin kitaplara sahip olması onu miskinlikten çıkarmaz. Gönüllü rahatlatmak gayesiyle okunan şiir, tarih vb kitaplar bu kapsamın dışında olduğu için bunların satılıp zekât veya fitreye eklenmesi gerektiği İhyâ müellifi tarafından belirtilmiştir.³⁷⁰

3.1.3.3. Zekât memurları

Bu sınıftaki memurlara kendilerinin emsaline ödenen ücretin üzerinde bir ödeme yapılmayacağını Gazzâlî belirtir.

3.1.3.4. Müllefe-i kulûb

Bu kimseler, kalpleri İslâm'a ısıdırılan kimselerdir. Yeni müslüman olmuş eşraftan kimseler de bu grubun içindedir. Böylece bunlar İslâm dininde kalmaya devam ettiği gibi kavmini de bu dine girmeye teşvik eder.

3.1.3.5. Anlaşmalı köleler (mukâteb)

Âzat olmak için efendisiyle anlaşan kölenin payı efendisine zekât olarak verilir. Kölenin kendisine de verilebilir. Fakat efendi zekâtını kölesine veremez. Zira bu zekât yine kendisine dönmüş olacaktır.

³⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 221.

³⁷⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 221.

3.1.3.6. Borçlular

Mübah bir iş için borç alan kimse bu gruba girer. Mübah olmayan bir iş için borç alan kimse için zekât verilmesi meşru değildir. Ayrıca borçlu zengin olup bir maslahat gereği borç almışsa o halde yine bu kimseye zekât verilmesi caiz olur.

3.1.3.7. Gaziler

Kendilerine ganimetten pay verilmeyen kimseler zengin olsa dahi savaşmaları için zekât alabilirler.

3.1.3.8. Yolcular

Günah olmayan bir iş için yola çıkan veya evine dönen kimseye yolcu denilir. Bu kişi ihtiyaç sahibiyse ona zekât verilir. Şayet zenginse o zaman beldesine dönebileceği kadar zekâttan pay verilir. Ayrıca ileri bir zaman için ben gaziyim ve gazaya çıkacağım diyen kişiye de zekât verilebilir. Fakat bu kişinin gazaya çıkmaması halinde verilen para ondan geri alınır. Zekâtı alırken kişinin ne kadar zekât alması gerektiği konusunda farklı görüşlere Gazzâlî değinmiştir. Bir görüşe göre bir gün ve bir gece kendisine yetecek kadar zekât alması gerekir. Başka bir görüşe göre ise nisab miktarı malı olana kadar zekât alınabilir. Diğer bir görüş olan ve bu sınırdan en üst seviyeye ulaşan miktar olarak kişinin kendisinin ömür boyunca geçimi için yeterli miktarda zekâttan pay alabileceğidir. Bu görüşü değerlendirirken İhyâ müellifi bunun zayıf bir görüş olduğunu ifade eder.

Diğer bir husus da zekât alan kişi zekât veren kişiye vereceği zekât miktarını sormalıdır. Bunun sebebinin de zekâtın sekizde birinden fazla bir bölümü kendisine veriliyorsa bunu almanın doğru olmadığından kaynaklandığını İmam Gazzâlî belirtir. Ayrıca verilen bu payın aynı sınıf arasında üç parçaya bölünmesi gereklidir.³⁷¹

3.1.4. Zekâtı farz olmadan önce vermek

İhyâ'da bu konuyla ilgili bir bahis bulamadık. Fakat Şafî mezhebi içinde yer alan düşünürlerden Nevevî bu konuyu eserinde detaylı bir şekilde işlemiştir. Nisaba ulaşmayan maldan zekât vermenin meşru olmadığını müellif belirtir. Fakat nisaba ulaşan malın vaktinden önce zekâtının verilebileceğini de aynı şekilde görmekteyiz.

³⁷¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 224.

Fakat iki yılın zekâtını peşinen vermek caiz değildir. Bu olgunlaşmayan ekin veya meyveler için geçerli değildir. Zira olgunlaşmayan mahsulün zekâtı verilmez. Zekâtın erken verilmesinin geçerli olması için zekâtı veren ve alan kişilerin buna ehil olmalarının devam ediyor olmaları şarttır³⁷².

3.2. Mürekkep İbadetler

İbadetler taksiminde üçüncü kısım mürekkep ibadetlerden oluşmaktadır. Mürekkep ibadet, hac gibi bedenî-malî yükümlülük ve sıkıntıları içerdiği; hem malî, hem de bedenî yönü olduğu kabul edilen ibadetlerdir. Son kısmı oluşturan mürekkep ibadetlerden sayılan hac ibadeti bu başlık altında işlenecektir.

3.2.1. Hac

Haccın ve Kabe'nin Faziletine dair bazı ayet ve hadisleri Gazzâlî eserinde zikretmiştir. Bunlardan bazılarını zikretmek yerinde olacaktır. Konuyla ilgili Hac sûresinde şöyle buyruluyor; “İnsanlar arasında haccı ilan et. Yaya olarak yada uzak yollardan gelen ve yorgunluktan zayıf düşmüş develer üzerinde sana gelsinler.”³⁷³ Haccın faziletine dair zikredilen bir hadiste ise Efendimiz şöyle buyurmaktadır; “Kim Kâbe’yi tavaf eder, cinsel münasebetten uzak durur, günahlardan da sakınırsa annesinden doğmuş gibi günahlarından arınır”³⁷⁴.

Haccın faziletine dair kısaca değindiğimiz ayet ve hadislerden sonra Gazzâlî öncelikle haccın fıkhi boyutlarını izah etmiştir. Biz de bu sıraya uyarak mürekkep ibadetlerden sayılan hac ibadetinin hükümlerini izah edeceğiz. Bu bölümde haccın vücut ve sıhhat şartlarıyla haccın rükünleri, vacipleri ve yasakları ele alınacaktır.

3.2.1.1. Haccın sıhhat şartları

Müslüman olmak: Küçük çocuğun haccı yerine getirmesi durumunda geçerlidir. Çocuk temyiz çağında ise kendi adına ihrama niyet edip hac menasikini yerine getirir. Fakat temyiz çağından küçük ise o halde velisi çocuğun niyet edip ihrama girmesinin ardından ibadetleri yapması hususunda ona yardım eder.³⁷⁵

³⁷² Nevevî, *Minhac*, 73.

³⁷³ *Kur'an yolu*(Erişim 2 Temmuz 2024), Hac 22 / 27.

³⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 239.

³⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 245.

Burada Gazzâlî'den farklı olarak küçük çocuğun şartlarına uygun olarak yapmış olduğu hac ibadetinin sahih olduğunu ancak bunun farz olan hac ibadeti yerine geçmediğini bir anlamda nafil bir hac yapıldığını ifade eden Şafiî fakihlerden bahsedebiliriz.³⁷⁶

Vakit: Hac ibadetinin yapıldığı aylar şevval, zilkade ve zilhiccenin dokuz günü olarak belirlenmiştir. Dokuzuncu günü bayramın şafağına kadar devam eder. Umrenin vakti hacdan farklı olarak senenin tamamında yapılabilir. Bu bahsedilen aylar dışında ihrama girilmesi halinde bu ibadet umreden sayılır. Umre için bir istisna getirilmiştir. Minada şeytan taşlamak veya diğer ibadetler için çadırda kalan kimsenin umre yapmasının meşgul olması sebebiyle uygun olmayacağını İhyâ müellifi ifade eder³⁷⁷.

3.2.1.2. Haccın lüzum şartları

Müslüman, hür, balıĝ, akıllı olmak ve vakittir. Çocuk ihrama girdikten sonra Arafat'ta veya Müzdelife'de iken ergenliğe girse yada köle ihramdan sonra Arafat veya Müzdelife'de hürriyetine kavuşsa bu kimseler fecirden önce Arafat'a gidip vakfe yapsalar hac ibadetleri sahih olur. Çünkü hac arafattır. Ayrıca haccın vakit şartı dışındaki diğer şartları umre için de geçerlidir. Nafil haccın yapılması için farz olan haccın eda edilmiş olma şartını da müellif diğer şartlara ek olarak zikrediyor. Yerine getirme sırası ise öncelikle farz olan hac, sonra vakfe esnasında bozulan hac, sonra nezredilen hac sonra vekil olarak yerine getirilen hac en sonunda ise nafil hac gelir. Sıralamada hangi tür hac öncelikliyse o çeşit hac geçerli olup niyette başka hacca meyil geçersiz sayılır ve sıralama geçerli olur.³⁷⁸

3.2.1.3. Haccın vücut şartları

Bulûĝ

İslâm

Akıl.

Hürriyet.

İstitâat (Hac için gerekli imkana sahip olmak).

İhyâ'da yer almayan konulardan biri olan, kadınların mahremsiz hacca gitme meselesi diğer kaynaklarda istitâat başlığı altında ele alınmıştır. Burada kadının

³⁷⁶ Nevevî, *Minhac*, 82.

³⁷⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 245.

³⁷⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 245.

mahremiyle veya mahremi olmayıp bir grup kadınla birlikte hacca gitmesinin bir sakıncası olmadığı belirtiliyor. Bir başka nokta da bu kadın grubundan birinin yanında mahreminin olmasının gerekli olmadığıdır.³⁷⁹

Haccın farz olduğu kişiler için umre ibadeti de farzdır. Sıkça Mekke'ye girmeyen tüccarların ihrama girmesi gerektiğine dair görüşü Gazzâlî belirtir.³⁸⁰

Hacca gücün yetmesini İhyâ müellifi iki şekilde açıklamıştır.

Birincisi, haccı kişinin bizzat gerçekleştirmesidir. Bu kişinin sıhhatli olması ve yolun güvenli olması ile mümkün hale gelir. Bundan sonra ise kişinin hacca gidip dönebileceği kadar maddi imkana sahip olması gelir.

İkincisi, hacca bedel yoluyla güç yetirebilmektir. Bu da hacca gitmekten aciz olan kimseler için söz konusudur. Tabi bunun için başkasının yerine giden kişinin kendine farz olan hac ibadetini eda etmiş olmalıdır. Haccın farz oluşu kişinin gücünün yettiği anda gerçekleşir. Bunu ertelemek caiz olmakla birlikte tehlikelidir. Zira daha sonra hac ibadetini yapamadan vefat etme ihtimali vardır. Bu şekilde vefat eden kimse ahirette sorumlu olur. Vefat eden kimse vasiyet etmese dahi kalan malından kendisi adına hacc edilir.

Hac farziyeti kişinin üzerinde iken vefat eden kimsenin geride bıraktığı maldan masrafların karşılanması kaydıyla başka birini vekil kılmanın vacip olduğu diğer Şafî mezhebi eserlerinde ifade edilir³⁸¹

3.2.1.4. Haccın rükünleri

İhram

Tavaf

Sa'y

Arafat vakfesi

Tıraş olmak (Bir görüşe göre kaydıyla belirtilmiştir)

Umrenin rükünleri de bunlarla benzerlik gösterir. Farkı umrede Arafat vakfesinin olmayışıdır.³⁸²

³⁷⁹ Nevevî, *Minhac*, 83.

³⁸⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 245.

³⁸¹ Nevevî, *Minhac*, 83.

³⁸² Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

3.2.1.5. Terk edildiğinde kurbanın gerekli olduğu vacipler

İhrama mîkat sınırlarında girmek. Bu vacibi ihlal etmenin cezası, bir koyun kesilerek îfa edilir.

Şeytan taşlama.

Arafatta gün batımına kadar beklemek.

Müzdelife’de geceleme.

Mina’da geceleme.

Vedâ tavafı.

Bunların terkinde yapılması gerekenler iki görüş olarak ifade edilmiştir. Bir görüşe göre kurban kesmek gerekiyken, diğer bir görüşe göre ise bunun yapılması müstehab olarak görülür.³⁸³

3.2.1.6. Yapılışına göre haccın çeşitleri

İfrad haccı: Mezhebe göre en faziletli haccın bu hac çeşidi olduğu İhyâ’nın müellifi tarafından belirtilir. Yapılışı, kişi önce hac vazifesini yerine getirir. Ardından Hil bölgesine (Harem ile mîkât arasındaki yer) gider. Orada tekrar ihrama girer. Ardından umre vazifesini yerine getirir.³⁸⁴ Bunun aksine en faziletli haccın ifrad haccı, ikinci sırada temettü ve son sırada ise fazilet olarak kırân haccının olduğunu belirten fakihler de vardır. Ayrıca başka bir görüşe göre de temettü haccının ifrad haccından daha faziletli olduğu ifade edilir.³⁸⁵

Kıran haccı: Bu çeşit hacda kişi ihrama girdiği esnada hac ve umreyi birlikte yapmaya niyet eder. Hac için yapılan ameller umreyi de kapsar. Tıpkı gusûl abdestinin namaz abdestini de içine alması gibi. Kıran haccını yapan kimsenin kurban kesmesi gerektiğine dair bir ifadeye rastlıyoruz. Mekke halkı için bu durumun gerekli olduğu da ifade edilir.³⁸⁶ Temettü haccında olduğu gibi kırân haccı için de kurban kesilmesi gerektiği kaynaklarda yer alır. Ardından bunun şartı olarak Mekke ehlinde olmamak yer alır. Bu ifade ben derim şeklinde gelmiştir. Burada İmam Nevevî’nin fıkhi tercihini görmekteyiz.³⁸⁷

³⁸³ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁸⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁸⁵ Nevevî, *Minhac*, 91.

³⁸⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁸⁷ Nevevî, *Minhac*, 91.

Temettu haccı: Bu haccın yapılmasına önce umre için ihrama girilerek başlanır. Umre için tavaf ardından sa'y yapılır. Tıraş olarak ihramdan çıkılır. Hac mevsimine kadar ihram yasakları kalkar. Sonrasında kişi hac için ihrama girer.³⁸⁸ İhyâ'da bahsedilmeyen hususlardan biri de temettü haccını eda eden kimsenin dem yani kurban kesmesinin gerekli olduğudur. Fakat bunun için kişinin Mescid-i Haram ehlinden olmaması gerektiği savunulur. Kurban kesmenin vacip olma vakti ise hac için ihrama girilmesiyle başlar. Kurban kesmeye güç yetiremeyen kimsenin on gün oruç tutması gerekir. Üç gün hacda iken kalan yedi günü ise vatanına dönünce tutar. İlk üç günü ve son yedi günü peş peşe tutmanın müstehap olduğu da belirtiyor. Üç günlük orucu hacda tutamayan kimsenin memleketine dönünce ve üç günden ayırmak suretiyle bu orucu tutmak zorundadır³⁸⁹. Temettu haccının kendine özgü beç şartından Gazzâlî eserinde bahseder. Bu haccı eda edecek kişi Mescid-i Harâm sınırları içinde olmamalıdır. Bunun sınırı namazın kısaltılmadığı yer olarak belirtilir.

Umreyi hac vazifesinden önce yerine getirmek

Umrenin hac ayları içinde yapılmış olması.

Haccın ihramı nedeniyle hac mîkatına veya o mesafede bir yere gitmemek.

Hac ve umre niyetinin tek bir kişi adına gerçekleşmesi.

Sayılan bu şartlar yerine getirildiği vakit kişi temettu haccını yapmış olur ve bu kişinin bir koyun kesmesi zorunludur. Bunu yapamayan kimse hac mevsiminde ve kurban bayramından önce peş peşe olmak şartıyla üç gün, evine dönünce yedi gün oruç tutar. Mekke'de üç gün oruç tutmayan kimse vatanına dönünce peş peşe veya aralıklarla toplam on gün oruç tutar. Fazilet bakımından Şafiî mezhebine göre haccın sıralaması şöyledir; İfrad, temettu, kırân haccı.³⁹⁰

3.2.1.7. Hac ve umrede yasaklanan fiiller

Gömlek, şalvar ve mest giymek, başa sarık sarmak yasaklardan bazılarıdır. Giyilmesi gereken şeyleri ise izâr, ridâ ve topukları örtmeyen ucu açık ayakkabı şeklinde İmam Gazzâlî sıralamıştır. Böyle bir ayakkabı bulamayanların terlik de giyebileceği, izâr bulamayanların da şalvar giyebileceği belirtiliyor. Ayrıca kemer takmak ve başı örtmemek şartıyla şemsiyenin de kullanılmasına izin verildiğini

³⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁸⁹ Nevevî, *Minhac*, 91.

³⁹⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

görmekteyiz. Kadınlara gelince yüzlerini örtmemek kaydıyla diledikleri dikişli elbiseyi giymelerinde bir sakınca bulunmadığını da İhyâ'da görmekteyiz.³⁹¹

İhyâ'dan farklı olarak zaruret durumunda erkeklerin dikişli elbise giyebileceklerini ve yine hastalığın zaruret kapsamında değerlendirileceği Şafî kaynaklarda belirtilir. Kadınlar konusunda da İhyâ'da değinilmeyen konulardan biri de kadınların eldiven takmalarının ihramlıyken caiz olmadığıdır.

Kişi koku sürer ve dikişli elbise giyerse ceza olarak bir koyun kesmesi gerekli olur.³⁹²

Saç veya sakalı yağlamayı da ihram yasaklarından sayan alimler vardır. Ayrıca hitmi bitkisi (Farklı amaçlarla kullanılan bir tür çiçek)³⁹³ ile yıkanmanın haram veya mekruh olmadığı ifade edilir.³⁹⁴

Tıraş olma ve tırnakları kesme halinde bir koyun kesilmesi gerekir. Bununla birlikte sürme sürünmek, hamama gitmek, hacamat yaptırmak, saçları taramak bu yasakların dışında kalan mübahlardandır.³⁹⁵

Burada mezhep alimlerince bir tel kılın bir avuç yiyecek fidye vermeyi, iki tel koparmanın iki acuç yiyecek vermeyi, üç telin koparılması durumunda ise tam bir fidyenin verilmesi gerektiği savunulur. Ayrıca özürlü kimsenin saçını kesip fidye vermesinin meşru olduğu ifade edilir.³⁹⁶

İhram yasaklarının bir kısmının kalktığı ilk tahallülden(Arafat vakfesi) önce kişinin eşine cinsel bakımdan yaklaşması neticesinde haccı bozulur ve ceza olarak bir deve veya bir sığır yada yedi koyun kesmesi gerekir. İlk tahallülden sonra bu durumun yaşanması halinde ise hac bozulmaz ancak ceza olarak bir deve kesilmesi gerekir.

Cinsel ilişkiyle fasit hale gelen hac veya umrenin, nafile olsa bile acele bir şekilde kaza edilmesinin vacip olduğu belirtiliyor.³⁹⁷

Cinsel ilişkiden önce yapılan şeyleri yapmak yani kişinin eşini öpmesi veya abdestini bozacak şekilde dokunması gibi fiillerin ihramlı kimseler tarafından yapılması haram olarak ifade edilir. Bunların yapılması halinde ise bir koyun kurban olarak kesilmelidir. İstimna durumunda da hüküm aynı olur. Ayrıca ihramlıyken nikah akdi de

³⁹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁹² Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁹³ Cansu Özyazgan, Elif Ferahoğlu, Saliha Kırıcı, ‘‘ Hatmi Bitkisinin Genel Özellikleri ve Bazı Aktarlardaki Durumu’’, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi’’, 1, (Haziran 2023), 2.

³⁹⁴ Nevevî, *Minhac*, 92.

³⁹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁹⁶ Nevevî, *Minhac*, 92.

³⁹⁷ Nevevî, *Minhac*, 92.

haram fiiller arasında zikredilir. Fakat bunun sonucunda koyun kesmek gerekmez. Sebebi ise Şaffî mezhebinde nikah akdinin geçersiz oluşudur.

Kara hayvanlarını avlamak da ihram yasaklarından sayılır. Burada Gazzâlî av hayvanlarını eti yenen ehli veya vahşi hayvanlar veya eti yenen ve eti yenmeyen hayvanlar olarak ifade etmiştir. İhrama girmiş bir kişinin bu hayvanlardan birini avlaması durumunda avladığı hayvanın misli bir hayvanın değerini ödemesi gerekir. Deniz avı ise bu hükümden istisna edilmiştir.³⁹⁸

Burada eti yenen her türlü hayvanlarla bunların karışımı olan melez hayvanlar da bu yasağa dahil edilmiştir. Gazzâlî'nin değinmediği başka bir husus da ihramlı olmayanların da harem bölgesinde avlanma yasağına dahil oluşudur. Bunu yapan kimselerin telef ettikleri hayvanın değerini tazmin etmeleri gereklidir.³⁹⁹

Yine İhyâ'da değinilmeyen hususlardan biri de yaş otların ihramlıyken insan eliyle koparılmasıdır. Bu kesilen ağaçların tazmini de büyük ağaçlar için bir sığır, küçük ağaçlar için ise koyun kesilerek yerine getirilir. İnsan eliyle yetiştirilen ağaç ve bitkilerin de aynı hükme tabi olduğu savunulur. Fakat bunun istisnası zararlı veya dikenli otlardır. Zira bunları koparmak sayılan yasaklardan değildir. Tedavi maksatlı yada hayvan yemi olarak kullanmak caiz olmakla birlikte Medine'nin haremünde de avlanmak haram kabul edilir.⁴⁰⁰

3.2.1.8. Hac yolculuğunun başından dönüşüne kadar yapılacaklar

İhrama girmeden önce yıkanıp gusletmek tavsiye edilse de hükmü açıkça ifade edilmez. Fakat diğer eserlere müracaat edildiğinde bunun sünnet olduğu görülür. Ayrıca su olmaması durumunda teyemmüm edilebileceği açıkça ifade etmiştir.⁴⁰¹ Bunun da bilinen mîkat yerlerinde yapılması tavsiye edilmiştir. İhrama girmeden önce tıraş olmak, tırnakları kesmek, bıyıkları kısaltmak da tavsiye edilen fiillerdendir.

İhramdan önce koku sürünmek de sünnet olan fiillerden sayılmıştır. Sürülen kokunun ihrama girdikten sonra elbise veya vücutta eser bırakmasında bir sakınca görülmemiştir.

³⁹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 246.

³⁹⁹ Nevevî, *Minhac*, 92.

⁴⁰⁰ Nevevî, *Minhac*, 92.

⁴⁰¹ Nevevî, *Minhac*, 92.

İhrama niyet edildikten sonra telbiye getirmenin hükmü sünnet olarak ifade edilir. Ayrıca ihramlı olduğu süre zarfında telbiye getirmek müstehab olarak ifade edilir.⁴⁰²

Kadınların ihrama girmek için ellerine kına yakmasının da sünnet olduğunda İhyâ belirtilmeyen hususlardandır.⁴⁰³

Hac esnasında yıkanmanın sünnet olduğu yerler dokuz tanedir:

Mikatta ihrama girmek

Mekke'ye girmek için

Arafat'ta vakfe için

Müzdelif'e de vakfe için

Teşrik günlerinde üç gün cemrelere taş atmak için

Ziyaret tavafı için

Vedâ tavafı için⁴⁰⁴

İmam Şafî kavî-i cedidinde (sonradan verdiği fetvalar) ziyaret ve vedâ tavafı için gusl sünnet olarak görmez.⁴⁰⁵

3.2.1.9. Tavaf ile ilgili hükümler

Namazda dikkat edildiği gibi tavaf esnasında hadesten tahârete, elbisenin, bedeninin, tavaf yapılan yerin pisliklerden temizlenmiş olmasına, örtünmesi gereken yerlerin örtülmesine dikkat edilmelidir. Zira tavaf da namaz gibi olup farkı tavafta konuşmanın serbest oluşudur. Tavafa başlamadan önce ıztibâ⁴⁰⁶ (İhram elbisesinin üst kısmı olan ridânın bir ucunu sağ koltuk altından geçirip sol omuz üzerine atmak) yapılır. Tavafa başlanıldığında telbiye sonlandırılır.

İztibâ tamamlanınca Kâbe sol tarafta kalacak şekilde Hacerülesved'in yanından başlanır. Fakat Şâzervân'ın üzerinde tavaf yapılınca bu geçerli olmaz. Çünkü o Kâbe'nin içinden sayılır. Toplamda her bir dönüş bir şavt sayılacak şekilde yedi şavt yapılır ve tavaf yerine gelmiş olur. Tavafta şavtların arasını ayırmamak tavafin vaciplerinden sayılmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰² Gazzâlî, *İhyâ*, 248.

⁴⁰³ Nevevî, *Minhac*, 85.

⁴⁰⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 249.

⁴⁰⁵ Nevevî, *Minhac*, 85.

⁴⁰⁶ Salim Ögüt, "İztibâ", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi(Erişim 28 Temmuz 2024).

⁴⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 250.

Tavafta şavtların arasını ayırmama mezhep içindeki diğer bazı alimlere göre tavafin vaciplerinden değil sünnetlerinden sayılmıştır ve bir görüşe göre de vaciptir ifadesi eklemiştir. Böyle söylenilmesi bu görüşün tercih edilmediğini bizlere göstermektedir.⁴⁰⁸

İlk üç şavtta remel (tavafin ilk üç savtında hızlıca ve çalıklı yürüyüş)⁴⁰⁹ yapılır. Diğer dört şavtta ise normal şekilde yürünülür. Bu yürüyüşten maksat müslümanların güçlü olduğunu hissettirmektir.

Tavaf bittikten sonra Makam-ı İbrahim'in arkasında iki rekât tavaf namazı kılınır. Bu namazın ilk rekâtında Kâfirûn ikinci rekâtında ise İhlâs sûresinin okunması tavsiye edilmiştir. İki yada üç tavafi birleştirip bu namazı tek seferde kılmanın da sünnetten sayıldığını İhyâ'da görmekteyiz.⁴¹⁰ Bu sayılanların dışında kalanların tavafin sünnetleri veya edepi olduğu belirtiliyor.

3.2.1.10. Safâ ve merve arasında yapılan sa'y ile ilgili hükümler

Tavafta ilgili yapılması gerekenler bittikten sonra Safâ tepesine varılıp onun alt tarafında bir insan boyu kadar yüksekte durulur. Sa'ye, Safâ'nın bitişiğinden başlamak yeterli olur. Sa'ye buradan başlanıp Safâ ile Merve arasında yedi defa gidip gelinir. Kişi kendisiyle yeşil direk arasında yaklaşık 1.5 metre kaldığında Remel (Hafif hızlı yürüyüş) yapar. Yeşil direkleri geçince yürüyüşü normale döner. Ayrıca "Sa'y için temizlik şart olmayıp müstehaptır" ifadesi Gazzâlî tarafından kullanılır. Bununla birlikte Tavafta temizliğin farz olduğu belirtilir. Sa'yi yaptıktan sonra Arafat Vakfesi'nin ardından yeniden Sa'yi yapmanın gerekli olmadığı belirtiliyor. Çünkü Sa'yin Arafat Vakfesi'nden sonra yapılması şart değildir.⁴¹¹

3.2.1.11. Arafat vakfesi ve öncesiyle ilgili hükümler

Geç kalan hacı adayı Arafat'a Arefe günü yetişirse Kudüm Tavafi ve Mekke'ye Giriş Tavafi'ni yapmadan Vakfe'ye başlar. Fakat birkaç gün önce Mekke'ye ulaşan kimse Kudüm tavafi yapar. Vakfenin vakti Arefe günü öğleden başlayıp bayram sabahı Fecr-i sâdik'a kadar devam eder. Minaya çıkarken telbiye getirilir. Mina'da gecelenir.

⁴⁰⁸ Nevevi, *Minhac*, 87.

⁴⁰⁹ Salim Ögüt, "Remel", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 28 Temmuz).

⁴¹⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 251.

⁴¹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 252.

Bu istirahat olarak görülmüştür. Onunla ilgili bir hac ibadeti burada söz konusu değildir. Arefe günü sabah namazından sonra güneş doğunca Arafat'a doğru yola çıkılır.⁴¹² Zeval vaktine kadar Arafat'a çıkmayıp Arafat'a yakın olan Nemire adındaki yerde kalmanın uygun olduğu diğer mezhep müctehidleri tarafından belirtilir.⁴¹³

Vakfe için gusledilir. Öğle vakti girince ikindi namazıyla birlikte namazlar cem ve kasr edilir. Arafat vakfesi Urene vadisinde yapılmamalıdır. Arafat günü oruç tutulmaz. Telbiye bugün kesilmeyip bazen dua bazen telbiye tavsiye edilmiştir. Güneş batınca Arafat'tan ayrılır. Bayram sabahı fecir doğana kadar vakfe yapamayanın hacı batıl duruma düşer. Bu durumda olan biri umre için gereken fiilleri yapıp ihramdan çıktıktan sonra bir kurban kesip gelecek sene hac vazifesini kazâ etmelidir.⁴¹⁴

3.2.1.12. Arafat vakfesinden sonra yapılması gerekenler

Arafat vakfesinin ardından Arafat'tan inerken sakın ve vakarlı bir şekilde inilmeli, diğer insanlara eziyet verilmemelidir. Müzdelife'ye ulaşınca imkan varsa gusletmek güzel görülmüştür. Sonrasında ise telbiye getirilir. Müzdelife'de akşam namazı yatsı namazı ile cem edilmek suretiyle kılınır. Bu namaz için bir ezan ve iki kamet yeterlidir. İki farz arasında nafle namaz kılınmamakla birlikte farzlardan sonra sünnet namazlar kılınabilir. Sünnetler kılınırken önce akşam namazının sünneti kılınır. Ardından yatsının sünnetleri ve vitir namazı kılınır. Burada geceleme gerekir. Bu uygulama hacca ait bir ibadettir. Gecenin yarısından önce oradan ayrılanlar orada gecelememiş sayılırlar. Bunun sonucu olarak da bir kurban kesilmesi gereklidir. Gece yarısından sonra oradan ayrılmak için hazırlanılır ve taş toplanır. Toplanacak taş sayısı yetmiştir. Taşlar küçük ve hafif olursa bu daha güzel olur. Kurban bayramı sabahı olunca telbiye ve tekbir getirilerek Mina'ya, taş atılan yere varılır. Güneş bir mızrak boyu yükselince Akabe cemresine taşlar atılır.⁴¹⁵

Taş atma şekli kibleye yönelinerek yedi taş atılıp tekbir getirilerek yapılır. Taşlar atıldıktan sonra sadece teşrik tekbirleri getirilir. Bu tekbirler hacılar için kurban bayramının birinci günü öğle namazında başlayıp teşrik günlerinin son günü sabah namazına kadar her farz namazdan sonra getirilir. Taşlar atıldıktan sonra kurban kişinin yanında hazır ise kesilir. Kişinin kendi kurbanını kesmesi daha faziletlidir. Kurban olarak devenin kesilmesi de kurbanlık hayvan olarak en faziletli olanıdır. Sırasıyla sığır

⁴¹² Gazzâlî, *İhyâ*, 253.

⁴¹³ Nevevî, *Minhac*, 88.

⁴¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 253.

⁴¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 255.

en son koyun gelir. Koyun kesmek ortaklı olarak büyükbaş hayvan kesmekten daha güzel görülmüştür. Koyun ise keçiden daha faziletlidir. Beyaz koyun ise diğer renk koyunlardan daha makbuldür.⁴¹⁶

3.2.1.13. Kurban edilmeyen hayvanlar

Topal olan.

Kulak veya burnunun bir kısmı kesik olan.

Boynuzu kökünden kırılmış veya bir ayağı olmayan.

Uyuz olan.

Kulağı yarık olan.

İyice zayıflamış olan.

Kurban kesildikten sonra tıraş olunur. Tıraş olmanın sünnetteki şekli önce başın önünden enseye kadar olan kısmını kesmek sonra sağ tarafı en son sol tarafı kesmek şeklindedir. Kadınlar tıraş olurken saçlarının ucundan bir miktar keserler. Saçı olmayanların usturayı kafalarında gezdirmeleri de müşetab olarak zikredilir. Bayramın birinci günü tıraş olunduktan sonra birinci tahallül yani ihram yasaklarının bir kısmı kalkar. Bunun istisnası ise cinsel ilişki ve avlanmadır.⁴¹⁷

3.2.1.14. Ziyaret tavafı

Daha önce anlatıldığı şekliyle aynı olan bir tavaftır. Hac ibadeti esnasında hüküm olarak farz olan bir tavaftır. Yapılması için ilk vakit kurban bayramının girdiği gece yarısıdır. Yapılması için son olarak tayin edilen bir vakit yoktur. Fakat bunu yapana kadar bazı ihram yasakları kalkmamış olur. Bu tavaf yapılmadan kişinin hanımına cinsel manada yaklaşması yasaktır. Bu ancak tavaftan sonra serbest olur ve tüm yasaklar bununla birlikte kalkar. Bu tavaftan sonra yapılması gerekenler teşrik günlerinde şeytan taşlama ve Mina’da geceleme. Mina’da geceleme hacca tabi olan vaciblerdendir. Ziyaret tavafı kudüm tavafı ile aynı olup peşinden iki rekât namaz kılınır. Bugün sünnet olarak imam bir hutbe okur.

Hac ibadeti esnasında toplam dört hutbe okunur:

Zilhicce’nin yedinci günü.

Arefe günü (Arafat’ta öğleden sonra). Diğer hutbelerden ayrı olarak burada arasının oturmayla ayrıldığı iki hutbe okunur.

⁴¹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 256.

⁴¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 256.

Mina’da kurban bayramının birinci günü.

Mina’da Mekke’ye ilk iniş günü⁴¹⁸

Tavaftan sonra taş atmak ve geceleme için Mina’ya gidilir. Taş atmak için öncesinde bir gusülden bahsedilir. Burada toplam yirmi bir adet taş atılır ve gece Mina’da geçirilir. İkinci gün de önceki günde olduğu gibi öğle namazından sonra yirmi bir adet taş atılır. Bundan sonra kişi, Mina’da kalmakla Mekke’ye dönmek arasında muhayyerdir. Güneş batmadan önce Mina’dan dönülmesi durumunda bir yaptırım söz konusu değildir. Fakat geceye kadar Mina’da kalınırsa artık orada geceleme gerekli olur. Üçüncü gün taş atana kadar hacılar bekler. Mina’da geceleme için taş atmayanların etinden kendileri yememek şartıyla bir kurban kesmeleri zorunludur. Geceyi Mina’da geçirmek kaydıyla gündüzleri Mekke’yi ziyaret meşrudur ve bunun sünnet olduğu Gazzâlî tarafından ifade edilir. Mina sınırlarında yer alan Muhassab adlı bölgede namazları kılıp bir müddet uyumanın da yine sünnette yerinin olduğu İhyâ müellifi tarafından vurgulanır. Bunun yapılmamasının sonucunda yaptırım yoktur.⁴¹⁹

3.2.1.15. Umre ve sonrasındaki vedâ tavafiyla ilgili hükümler

Hac öncesinde veya sonrasında umre yapmak isteyen kimseler öncelikle yıkanır. Daha sonra mîkat sınırında ihrama girer. Umreye niyet edip telbiye getirir. İki rekât namaz kılar ve istediği şekilde dua eder. Sonrasında Kâbe’ye varana kadar telbiye getirir. Kâbe’ye varınca telbiyeyi sonlandırıp tavaf yapar. Sonrasında iki rekât tavaf namazı kılar. Ardından Sâfa ile Merve arasında Sa’y eder, tıraş olur ve böylece umre tamamlanmış olur. Mekke’de ikamet edenler için çokça umre yapıp Kâbe’ye bakmak efdal olarak zikredilir. Zemzem suyundan bolca ve başkasından yardım almaksızın elle içmek tavsiye edilmiştir.⁴²⁰

3.2.1.16. Veda tavafi

Hac ibadeti ile ilgili görevler yerine getirilip vatana dönülmeden önce son olarak veda tavafi yapılır. Tavafin yapılışı da tıpkı diğer tavaflar gibi olup farkı Remel ve İztibâ yapılmamasıdır. Tavafi bitiren kişi Makam-ı İbrahim’in ardında bir yerde iki rekât

⁴¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 257.

⁴¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 257.

⁴²⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 258.

namaz kılar. Gazzâlî ardından zezem suyundan içip Mültezem’de dua etmeyi de eklemiştir.⁴²¹

3.2.1.17. Medine-i münevvere’yi ziyaret ile ilgili hükümler

Hz Peygamber’i ziyaret ile ilgili bazı hadisleri Gazzâlî eserinde ele almıştır. Konuyla ilgili olması bakımından bazı rivayetlere yer vermek uygun olacaktır.

“Kim beni vefatımdan sonra ziyaret ederse sanki beni hayattayken ziyaret etmiş gibidir.”

“Kim imkan bulup da beni ziyaret etmezse bana eziyet etmiş gibidir.”⁴²²

Hz Peygamber’in kabrini ziyaret esnasında kabrin duvarına el sürüp öpmenin sünnet olmadığını Gazzâlî eserinde zikrediyor. Birinin Efendimize selam götürülmesini vasiyet etmesi halinde bu kişinin vasiyetinin yerine getirilmesi gerektiğini İhyâ müellifi belirtiyor. Ayrıca Efendimiz’in minberinin yanında hutbe okurken elini üzerine koyduğu taşa da eli dayamanın müstehap olduğu belirtiliyor. Perşembe günü Uhud’a gidip şehitleri ziyaretin müstehap olduğunu Gazzâlî belirtir. Aynı şekilde Bâkî Mezarlığı’na gitmek de müstehap görülmüştür. Cumartesi günü Kubâ Mescidi’ne gidip iki rekât namaz kılmak müstehap olan ameller arasında zikredilir. Bunun delili ise şu hadise dayandırılıyor “Kim evinden çıkıp Kubâ Mescidi’ne giderek iki rekât namaz kılsa ona bir umre sevabı vardır”.⁴²³

Seferden memleketine dönen kişinin ailesine haber vermeden aniden onların yanına gitmemesinin gerekli olduğunu Gazzâlî belirtir. Sonrasında ise hacı olanların beldesine girdiği için iki rekât namaz kılmalarının sünnet olduğu ifade ediliyor.⁴²⁴

⁴²¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 258.

⁴²² Gazzâlî, *İhyâ*, 258.

⁴²³ Gazzâlî, *İhyâ*, 260

⁴²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 261.

4. SONUÇ

Gazzâlî İslami ilimlerin pek çok alanında derinleşmiş ve bu alanlarda eser vermiş çok yönlü bir alimdir. Diğer alanlarda olduğu gibi fıkıh alanında da yetkinliğini ispatlamıştır. İhyâ adlı eseri tasavvuf camiasında olduğu kadar fıkıh alanında da dikkate değer bir yere sahiptir. Sadece fıkhi konuları ele aldığı eserleri de olmakla birlikte İhyâ'sında fıkhi meselelere eserin yazılış gayesinin dışına çıkmamak kaydıyla sınırlı da olsa değinmiştir. Fakat bazı görüşleri mensubu olduğu Şafiî mezhebinin genel kabullerinin aksinedir. Çalışmamızda İhyâ ile Şafiî Mezhebi'nin genel kabul gören görüşlerini karşılaştırmayı hedefledik. Sonuç olarak da çalışmada Gazzâlî'nin mezhebe muhalif görünen bazı görüşlerini tespit etme imkanı bulduk. Bu görüşleri şöyle özetleyebiliriz;

1.Şafiî mezhebine göre az suya düşen necis madde suyu kirletir. Fakat Gazzâlî mensubu olduğu mezhebin kurucusu olan İmam Şâfiî'nin görüşünün İmam Malik'in görüşü gibi olmasını temenni ettiğini vurgulamıştır. İmam Malik'in görüşüne göre az olan suyun içine giren necis madde suyun üç özelliğini değiştirmede müddetçe karıştığı suyu necis yapmaz.

2. İmam Gazzâlî guslün nasıl yapılacağını tarif ederken gusle önce sağ taraftan başlanması gerektiğini söylerken mezhepte genel kabul edilen görüş suyun önce baş tarafından sonra sol taraftan bedene dökülmesi gerektiği yönündedir.

3. Boynun meshedilmesi de Gazzâlî tarafından sünnet olarak zikredilir. Fakat hadisin zayıf olduğu yönünde görüşler vardır. Ayrıca Şafiî fukaha abdestin sünnetlerinde buna yer ver vermemiştir.

4. Gazzâlî tarafından efdaliyet bakımından imamlığın daha faziletli olduğu zikredilir. Fakat mezhepte genel kabul müezzinliğin daha faziletli olduğu yönündedir.

5. Gazzâlî, niyet getirmeyi açıklarken ‘‘Niyet ettim Allah rızası için öğle namazının farzını eda etmeye’’ şeklinde bir ifade kullanırken mezhep içinde bu konuda namaz amelini Allah'a izafe etmenin zorunlu olmadığı ifade edilir.

6. Gazzâlî kıraatte Şafiî Mezhebi'nde okunması sünnet olan Veccehtü olarak bilinen duayı okumaya değindikten sonra Hanefi Mezhebi'nde sünnet olan Sübhâneke

duasının okunmasını da Şafî Mezhebi'nin uygulaması gibi işlemiştir. Fakat mezhep içinde genel kabul bunun sünnet olmadığıdır

7. İhyâ'da secdenin yapılışı alnın ve burnun yere konularak yapılacağına değinilirken mezhebin çoğunluğu secdenin en azını ifade ederken alnın bir kısmını yere koymanın yeterli olacağını ifade ediyor.

8. Gazzâlî teşehhüdü ele alırken "ilk teşehhüd için Resûlullah'a ve âline salât okunur" şeklinde bir bigiye yer verir. Fakat Şafî fukaha ilk oturuşta Peygamberimizin âline salât okumanın sünnet olmadığı ifade ediyor.

9. Şafî kaynaklarda sehiv secdesine değinilirken İhyâ'dan farklı olarak sehvi gerektiren durumlar arasında Peygamberimizin âline salât getirmenin terk edilmesi yer alır.

10. Namazda durulması gereken birinci ve en uzun yerin Gazzâlî'ye göre tekbirden sonraki duruştur. Bunun sebebi ise cemaatin Fatiha okumasına imkan tanımak olarak açıklanır. İkinci beklenilmesi gereken yer Fatiha okunduktan sonraki beklemedir. Üçüncü ve son bekleme yerini ise kıraat bitiminde yapılan beklemedir. İmam Gazzâlî dışındaki alimlerin çoğunluğuna göre ise sektelerin ilki iftitah tekbirinden sonraki bekleyiştir ki burada iftitah duası okunur. İkinci bekleyiş yeri ise veledallin lafzıyla amîn lafzı arasındaki hafif bekleyiştir. Üçüncü ve en uzun bekleyiş yeri olan, amîn denildikten sonraki bekleyiştir. Bunun sebebi, imama tabi olanların Fatiha'yı okuması için tanınmış bir mühlet olarak ifade edilir. İhyâ müellifi ile ayrılmış noktalardan birisi de budur. Zira İhyâ müellifi en uzun bekleyişin ihram tekbirinden sonra yapıldığını ifade etmişti.

11. Gazzâlî, cuma namazının hür, mukim, erkek ve mükellef olan kırk kişiden oluşan bir topluluk ile kılınması ve bu sayının hutbe ve namaz kılınması esnasında korunması gerektiğini, ayrıca bu sayının hutbe yada namaz esnasında kırkın altına düşmesi durumunda cuma namazının sahih olmayacağını savunur. Fakat mezhebin çoğunluğuna göre cemaatin, hutbe okunurken ayrılıp araya uzun bir fasıla girmeden geri gelmesiyle kırk kişi şartı ihlal edilmiş olmaz. Aynı şekilde hutbe ile namaz arasında cemaatten bir kısım kişilerin ayrılması ve araya uzun bir fasıla girmeden namaza yetişmeleri halinde sahih olan görüşe göre namaz bu hutbe üzerine bina edilebileceği mezhep içindeki çoğunluğun tercihidir.

12. İhyâ müellifi, hutbe okunurken susmanın cumanın sıhhati için şart olduğunu ifade ederken Şafî mezhebinde hutbe okunurken konuşmamanın sünnet olduğu ifade

edilmişti. Bu durumda sünneti terk etmenin cumanın sıhhatine engel olacağını söylemek güçtür.

13. Cemaatle kılınan bir namazın tekrar cemaatle kılınmasının ayrı bir faziletinin olmadığını İhyâ müellifi belirtmektedir. Fakat genel kabul, cemaatle veya münferid namazın cemaatle tekrar kılınmasının sünnet olduğu yönündedir.

14. Gazzâlî, cemaatle kılınan en faziletli sünnet namazın bayram namazı, tek başına kılınanın ise vitir namazı olduğu ifade ediyor. Fakat mezhepte teravihin daha faziletli tatavvu namaz olduğu anlaşıyor.

15. Gazzâlî, ‘‘Hayvanların zekâtında, ortak hayvanların birlikte otlaması, birlikte sağılması, birlikte döllemesi ve ortakların hepsinin zekât vermeye ehil olması gerekir’’ derken mezhep içinde, bu şartlara ilave olarak çobanlarının da aynı olma şartı ilave edilir.

16. Zekât vermek istemeyen kişiden, sultanın zekâtı zorla alması durumunda sultanın niyetinin geçerli ve yeterli olduğu mezhep kaynaklarında belirtilir. Fakat Gazzâlî bu durumdaki ibadetin dünya bakımından yeterli olduğunu ama ahirette mes’ul olunacağını söylese de fıkıh kitaplarında böyle bir ayrıma değinilmemiştir.

17. Gazzâlî, küçük çocuğun haccı yerine getirmesi durumunda bu ibadetin geçerli olacağını savunurken diğer fakihler Gazzâlî’den farklı olarak küçük çocuğun yapmış olduğu hac ibadetinin sahih olduğunu ancak bunun farz olan hac ibadeti yerine geçmediğini belirtir.

18. Tavafta şavtların arasını ayırmamak da tavafın vaciplerinden sayılmıştır. Fakat mezhepte, tavafta şavtların arasını ayırmamak tavafın vaciplerinden değil sünnetlerinden sayılmıştır. Bununla birlikte bir görüşe göre de vaciptir denilmiştir

KAYNAKÇA

- Abbâdânî ,Ahmed . Huseyn b. Ahmed el-Abbâdânî, Metn-i Ebî Şücâ, Alemu'l-Kutub,2010
- Abdillah er-Rûmî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Lü'lü' b. Abdillah er-Rûmî el-Mısırî,Umdetus-Salîk ve Uddetun-Nâsîk, eş-Şuunu'd-Diniyye,1982.
- Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim Ebû'l-Kâsım er-Râfî el-Kazvîni, el-Azîz Şerhu'l-Vecîz, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Apaydın, Yunus. Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazzâlî''. Ebu Hâmid Muhammed el Gazzâlî Dergisi, sy 7. (1988)
- Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinâni el-Bulkînî, et-Tedrib Daru'l Kibleteyn, 2012.
- Büceyremî , Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî el-Mısırî eş-Şafîi, Hâşiyetü'l-Büceyremî ale'l-Hatîb, Daru'l-Fikr, 1995.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebu'l Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillah b. Yusuf el-Cüveynî et-Taî en-Nisâbü'rî, Nihayetü'l-Matlab,Daru'l Minhac,2010.
- Çağrıci, Mustafa. '' Gazzâlî''. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Çapak, İbrahim. '' Gazzâlî ve Dikkat Çektiği Bazı Meseleler''. Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy 2/1 (2016)
- Dimyâtî, Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî eş-Şafîi, İlanetu't-Tâlibîn, Daru'l-Fikr, 1997.
- Dr. Mustafa Hin, Dr.Mustafa Boğa, Dr. Ali Şerbeci, El-Fıkhu'l Menheci ala Mezhebi'l-İmam eş-Şafîi Daru'l Kalem.
- Ebu Abdulmutî Muhammed b. Ömer b. Ali Nevevî el-Cavi, Zeynüddin Abdulaziz el-Melibari, Nihayetüz-Zeyn fi İrşadil-Mübtedin, Daru'l Fikr,2010.
- Ebû Alî el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî, et-Ta'lîka, Mektebetü'l Mükerrema, 2016
- Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, et-Tehzîb,Daru'l Kutubu'l İlmiyye.
- Ebubekir b. Muhammed b. Abdulmu'min b. Hariz el-Hüseyni el-Hisni, Kifayetül Ahyar, Daru'l Hayr, 1994.

- ed-Dev'ani, Said b. Muhammed Ba Ali Baişin ed-Dev'ani el-Hadrami eş-Şafiî, Şerhü'l-Mukammimetü'l- Hadramiyye, Daru'l Minhac,2004.
- El Hâce Dürriye el-Ayte, Fıkhul İbadat alel-Mezhebiş-Şafiî, Daru'l Yusuf.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed.Muhammed b. Ahmed el Gazzâlî et-Tûsî, el-Vasît, Darus-Selam.
- Gazzâlî, Hüccetü'l- İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el Gazzâlî et Tûsî, İhyâü Ulûmi'd- Dîn, Daru'l Marife, 2009.
- İbn Kâdî Şühbe, Bedreddin Ebî'l-Fadl Muhammed b. Ebî Bekr el-Esedî eş-Şafiî İbn Kâdî Şühbe, Bidayetü'l-Muhtac fi Şerhi'l-Minhâc,Darû'l-Minhâc, 2011.
- İbnu'r-Rif'a, Ebû'l-Abbas Necmeddin Ahmed b. Muhammed b. Ali İbnu'r-Rif'a, Kifayetü'n-Nebih Şerhu't-Tenbîh fi Fıkhî'l-İmam Eş-Şafiî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2009.
- İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî, el-Beyân, Daru'l-Minhâc,2000.
- İzzeddin b. Abdülaziz b. Abdüsselâm es-Sülemi, el-Gaye fi İhtisari'n-Nihaye, Daru'n-Nevadir, 2016.
- Kur'an Yolu. Erişim 20 Mayıs 2024.
- Mâverdî , Ebu'l Hasen Ali bin Muhammed bin Habib el Basri el Bağdadi el Mâverdî, el-Hâvi'l- Kebîr, Daru'l Kutubul İlmiyye, 1999.
- Mâverdî, Ebû'l Hasen Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Habib el Basri el Mâverdî, el İknâ, Mektebetüş Şamile 2024.
- Mehâmilî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmilî ed-Dabbî, el-Lübab,Daru'l Buhari, 2010.
- Mellîbârî, Zeynüddin b. Abdulaziz b. Zeynüddin Ma'beri el-Mellîbârî, Fethü'l-Muin bi Şerhi Kurretil-Ayn bi Mühimmatid-Din, Dar-u İbn Hazm,2010.
- Mısrî , Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, Ucaletü'l-Muhtac ilâ Tevcîhi'l-Minhâc, Daru'l-Kitab, 2001.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail bin Yahya el Müzenî, Muhtasaru'l Müzenî Daru'l Fikr, 1983.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, Ravzatu't-Tâlibîn Mektebetü'l İslâmi,1991.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ İbni Şeref İbni Mürî en-Nevevî, el- Mecnû, Mektebetü'l Şamile, Erişim 20 Temmuz 2024.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ İbni Şeref İbni Mürî en-Nevevî, Fetava'n Nevevî, Darul Beşairil İslamiyye, 1996.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ İbni Şeref İbni Mürî en-Nevevî, Minhâcû't-Tâlibîn, Daru'l Fikr, 2005.
- Okumuş, Ejder. “ Bir Yeniden Diriliş Projesi Olarak İhyâ'u Ulûmi'd- Dîn”. Büyük Mütefekkir Gazâlî (2011)
- Orman, Sabri “ Gazâlî'nin Hayatı ve Eserleri”. İslâmî Araştırmalar Dergisi, sy 13 (2000)
- Öğüt, Salim, “İztıba”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Öğüt, Salim, “Remel” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Öğüt, Salim. “İstihâze”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Rafî, Ebû'l- Kâsım Abdülkerim b. Muhammed. Abdilkerîm er- Rafî el- Kazvînî, Fethu'l Azîz Lübnan: Daru'l Fikr, 2010.
- Remlî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, Fethu'r-rahmân bi-Şerhi Zübedi' ibn Reslan, Daru'l-Minhac, 2009.
- Remlî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, Gayetu'l-Beyân, Daru'l-Marife, 2009.
- Rûyânî , Bahru'l-Mezheb, Daru'l Kutubul İlmiyye, 2009.
- Şafî, Ebû Abdullah Muhammed bin İdris eş Şafî, el-Üm, Daru'l Fikr, 1983.
- Şafî, Ebû Abdullah Muhammed bin İdris eş Şafî, Müsned, el-Mektebetü's-Şamile, 2024.
- Şâşî, Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî, Hilyetül-Ulema, Daru'l Erkam, 1980.
- Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, Şerhu Müşkili'l-Vasît, Daru'l Kunuz,2011.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf eş- Şîrâzî, el- Mühezzeb, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2009.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf eş- Şîrâzî,et-Tenbîh, Alemu'l Kutub, 1980.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el- Kâhirî, el-İknâ fî Halli Elfazî Ebî Şucâ, Daru'l-Fikr, 2009.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kâhirî , Muğni'l Muhtâç, Lübnan: Daru'L Kutubu'l İlmiyye, 1994.
- Uceylî , Ebû dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, Hâşiyetü'l-Cemel alâ Şerhü'l-Menhec, Daru'l-Fikr, 2009.

Uludağ, Süleyman. “Bir Düşünür Olarak Gazâlî”. İslamî Araştırmalar Dergisi, sy 13. (2000)

Yıldırım, Nimet “ İmam Gazzali ve Kardeşi”. Doğu Esintileri Dergisi, sy 8 (2018)
Karadaş, Cağfer. “ Çok Yönlü Bir Alim Portresi”. Dîvân Dergisi, sy 1 (2001)

Zekeriyya el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, Fethul-Vehhab,Daru’l Fikr, 1994.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Suneykî el-Ensârî elHazrecî, Menhecüt-Tullab, Daru’l-Kutubu’lİlmiyye, 1997.

